

2007. IX. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088. Múzeum krt. 4. „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088. Múzeum krt 4. „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Fordítástörténet

Hell György

Néhány szó a fordítás történetéhez 5

Fordítás és kultúra

Földes Csaba

„Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek . . 14

Vándor Judit

Adaptáció és újrafordítás 40

Fordítástudomány és pragmatika

Paksy Eszter

A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra 58

Szabó Helga

Fordítás, ideológia és az olvasói bizalom 69

Korpusznyelvészet

Pécs Olívia

A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszereknek köszönhetően 79

Kovácsné Dudás Andrea

Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti eszközökkel 97

Szótárkritika

Fóris Ágota – Rihmer Zoltán

A szótárak minősítési kritériumairól 109

Konferencia-beszámolók

Pénzes Tímea – Szamos Réka

Fordítástudomány’ 2007 – IX. Fordítástudományi Konferencia és FTK Öregdiák Találkozó. IV. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2007. március 29–30. 114

Nagy Anita „Kommunikáció az információs technológia korszakában” XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Siófok, 2007. április 19–21.	120
Recenziók	
Bánhegyi Mátyás <i>Christina Schäffner and Helen Kelly-Holmes (eds.):</i> <i>Discourse and Ideologies</i>	125
Zsemberi Eszter <i>Malcolm Williams: Translation Quality Assessment:</i> <i>An Argumentation-Centered Approach</i>	131
Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára	137
A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok . . .	140

Néhány szó a fordítás történetéhez

Hell György

1. Bevezető megjegyzések

A fordítás kérdésével foglalkozó terjedelmesebb munkák mindig szentelnek néhány oldalt vagy legalábbis néhány bekezdést történeti vonatkozásoknak. Ezzel az eljárással a szerzők azt a szakkönyvekben szokásos gyakorlatot követik, hogy történeti tudnivalókkal teszik teljesebbé a tárgyukról adható tudást. A történelmi adatok több szempontból is kiegészíthetik a szűken értelmezett szakmai ismertetéseket: minden szakterület múltjában található érdekes események, melyek anekdotikus jellegükkel színesebbé teszik a leírást, de arra is adnak alkalmat, hogy alaposabb bepillantást nyújtsanak a tárgyalt kérdésekbe. A látszólag véletlenszerű összevisszaságban szóródó történeti események egymásutánjába bizonyos elképzelések megvalósulását is beleláthatjuk, amivel valamiféle sorrendiséget, rendszerességet kereshetünk bennük. Sokan gondolják ugyanis, hogy az idő egymásutánjában a dolgok kibontakoztatják a bennük rejlő lehetőségeket, még hozzá úgy, hogy mindig a fejlettebb változatok kapnak nagyobb esélyt a megvalósulásra és megmaradásra. Aki fölismeri és követi a változások egymásutánját, azt is megtudhatja, miben áll a dolgok lényege. Ha ezt az elgondolást a fordításra alkalmazzuk, azt mondhatjuk, hogy a fordítás mibenlétéről akkor rendelkezünk a legmegbízhatóbb ismeretekkel, ha megismerkedünk történetével.

Nem kétséges, hogy minden történelmi eseménysornak vannak érdekes részletei. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az idő és a fejlődés nem mindig járnak azonos úton, és a történelemnek nemcsak felfelé vezető egyenes szakaszai vannak, hanem olyan korszakai is, amelyekre nem a haladás, hanem a hanyatlás a jellemző. Mit várhatunk ezek után a fordítás történetétől? Megismerhetjük belőle a fordítások érdekében végzett emberi erőfeszítések változatos eseményeit, a körülményeket, amelyek közepette a fordítói tevékenység megvalósult, föltárhatjuk azokat az elgondolásokat, amelyek befolyásolták és irányították a fordítói tevékenységet, és képet kaphatunk arról, milyen szerepet töltött be a fordítás az emberiség történetében.

A fordítással kapcsolatos történelmi ismeretek fontosságát jól mutatja, hogy a fordítók nemzetközi szervezete, a FIT (Fédération Internationale des Traducteurs) az 1963-as, Dubrovnikban tartott ülésén elhatározta, hogy folyóiratában, a *Babel*ben rendszeresen közöl majd történeti tárgyú cikkeket. Ezt a határozatát az 1966-os konferencia Lahtiban azzal egészítette ki, hogy egy külön bizottságot hozott létre a kérdés kutatásának szorgalmazására. Mivel az elgondolás kezdeményezésében a magyar Radó György (akkoriban a FIT egyik alelnöke)

játszott komoly szerepet, őt választották meg a különbizottság első elnökének. Ezt követően Radó több cikkben ismertette a fordítás történetével kapcsolatos elgondolásait a *Babel* lapjain.

2. A korszakolás kérdései

Minden történeti munkának lényeges tartozéka az események korszakolása. A jó korszakolás nemcsak időbeli tagolást nyújt a tárgyalt eseményekről, de lényeges különbségeket is érzékeltetni tud az események menetében. Minden fordítástörténeti munka megad korszakokat, de amint majd látni fogjuk, szinte mindenki két alapvető jellegzetességhez köti a fordítást, mégpedig a szó szerinti vagy a szabad fordításhoz. Ennek a két fordítási módnak a mi tárgyalásunkban is meg kell adnunk a megfelelő helyet, de észre kell vennünk, hogy mindezek mögött egy még alapvetőbb kettősség húzódik meg: a fordítás spontán szemlélete és tudományos értékelése. A fordítás hosszú ideig természetes és magától értetődő tevékenységnek számított, amely nem igényelt tudományos elemzést. Az emberek fordítottak, beszéltek és írtak a fordításról, különböző szempontokat érvényesítettek a tevékenység során, de a fordításról szóló értekezések, eszmecserék nélkülözték a tudományos módszerességet és a pontos fogalmi elemzést. A fordításról folytatott beszéd alapfogalmi tudomány előtti fogalmak voltak és egy tudomány előtti gondolkodást képviseltek.

Ez a helyzet nem meglepő. Tulajdonképpen minden tudományt megelőző egy tudomány előtti állapot és minden tudományos fogalom mögött meghúzódik egy értelmezés, amely ezt a tudomány előtti állapotot képviseli. A fordításról szóló ilyen írásokban sok összegyűjtött tudás halmozódott fel az idők során, anélkül azonban, hogy magának a fordításnak a lényegét pontosan bárki is tisztázta volna. Mindenki tudta, vagy tudni vélte, mi a fordítás, aminek következtében mindig kellő öntudattal fejtette ki, mire kell a fordítónak ügyelnie munkája közben és milyen erőfeszítésekkel érheti el kitűzött célját. Az európai kultúra jószérével csak a 19. században, némelyek szerint a 20. század közepén érkezett el arra a szintre, hogy szigorúan módszeres és tudományos elemzéssel próbálja meg tisztázni a fordítás mibenlétét. Azt is észre kell vennünk, hogy a közvetlen belátáson alapuló értelmezés (tudomány előtti) korszaka nem volt egységes. Részkorszakok meglétét azonosíthatjuk benne attól függően, milyen szempontok érvényesültek a fordításokban a nyelvre vonatkozóan. Ilyenképpen a 20. század előtt legalább két korszakot kell megkülönböztetnünk: az egyikben a magyarázatok még nem alkalmazzák a mondat fogalmát (a periódusét igen, de nem grammatikai, hanem retorikai értelmezésében), a másikban már igen. A mondat fogalmához kapcsolódó további nézetek újabb részkorszakokhoz vezetnek a 17. és 20. század között.

A fordítás történetét – sok más tudománytól eltérően – nagyon hosszú ideig a tudomány előtti állapot jellemezte, amiről nagyon könnyen meg lehet feledkezni akkor, ha szakaszolásában egyszerűen csak a fordítási módra figyelünk. Talán egy kissé az eddigi mulasztást pótoljuk a továbbiakban azzal, hogy a fordítás történetének keretében főként erről a tudomány előtti szakaszcsoportról lesz szó.

Mindez nem jelenti a fordítás történetének leszegényítését, hiszen a tudomány előtti korszak hosszúságának beismerésével árnyaltabbá tudjuk tenni a történeti tárgyalást. A tudományos vizsgálatok előtti fordítások sajátosságainak érzékelte-tése érdekében mindenekelőtt azt kell röviden tisztáznunk, milyen új szempontok érvényesültek a szigorúan tudományos értékű elemzésekben.

A tudományos vizsgálat egyértelmű fogalmak használatát várja el a fordítás mibenlétének tisztázására, hogy belőlük következtetéseket lehessen levonni a fordítás megvalósulására vonatkozóan és arra, milyen alapon értékelhető egy adott fordítás. Nem meglepő, hogy a fordítás nehezen áttekinthető tevékenységének következtében (a tudományokban szokásos eljárásoknak megfelelően) a pontos fogalmakat nem közvetlenül magából az elemezni kívánt tevékenységből és a vele kapcsolatos jelenségekből veszik, hanem olyan eljárásokból, amelyek közel állnak a fordítási ténykedéshez, hasonlítanak rá és ugyanakkor eleget tesznek a szigorú tudományosságnak. Ilyenek pl. a *kódolás*, az *azonosság*, az *ekvivalencia* fogalma, a *transzformáció*, a *transzláció*, az *átváltás*, a *transzfer* stb., amelyek segítségével jól (ideálisan) meg lehet közelíteni a fordítással kapcsolatos jelenségeket. (Klaudy 2003). Ezekből kiindulva, a fogalmak „finomításától” várjuk, hogy egyre közelebb jutunk kitűzött célunkhoz, a fordítás tudományos leírásához. (Galilei is a valójában nem létező egyenes vonalú egyenletes mozgás fogalmát vette alapul a tényleges mozgások leírásához.)

A most vázolt eljárás nem azonos azzal a jól ismert másikkal, amelyben valamilyen (általános) nyelvi törvényszerűséget használva magyarázzuk meg a fordítással létrehozott változtatásokat. Ebben az esetben ugyanis csak érthetővé, a nyelvi normák szerint elfogadhatóvá teszünk bizonyos adott fordítási megoldásokat, de arról eközben nem esik szó, miért, milyen törvényszerűségek értelmében jött létre szükségszerűen az adott helyen az adott megoldás. A szigorúan tudományos módszer csak egy eléggé pontosan meghatározható (a generatív grammatika felléptét követő) időszakban körvonalozódott a nyelvészeti kutatásban, míg a másik – a grammatikai magyarázatok módszere – az ezt megelőző időszakban már hosszú ideje megtalálható volt. Nyilvánvaló, hogy a szigorúan tudományos eljárás annyira sok mindenben eltér a másiktól, hogy a kettőt nem lehet egymással összevonva tárgyalni.

Világosabbá tehetjük a fordítás sajátosságait, ha az említett elemzéseket a nyelvészet feladataival vetjük össze. A nyelvészetet a nyelvi forma és a jelentés összefüggéseinek kérdései érdeklik, meghatározza a két területen található egységeket, hogy tisztázhassa, milyen összefüggésben kapcsolódnak egymással a nyelv feladatának megvalósítása érdekében. A fordításelmélet alapfogalmai, a kódolás, transzformáció, ekvivalencia stb. szintén a tartalom és a forma viszonyát érintik, de másféle módon, mint ahogy azt a nyelvészet teszi. Különbség található közöttük egyrészt abban, hogy a nyelvészet jellegzetesen egy nyelven belül marad, míg a fordítást két nyelv kapcsolata érdekli, de még inkább abban, hogy másmilyen a jelentés szerepe. A nyelvészetben a forma a jelentéshez kapcsolódik, mintegy attól kapja létét, a jelentéstől független nyelvi elem nem igazán érdekli a nyelvészetet. A fordításban viszont a két szöveg jelentésbeli azonosságát olyan magától értetődő ténynek tekintjük, amely minden fordítás természetes kelléke. A tulajdonképpeni fordítási kérdések a két szöveg formai

tulajdonságait érintik, hiszen ezek viszonya szabja meg, mikor tekinthetünk valamit fordításnak. (A versfordításokban a formai megfeleltetést még a tartalom rovására is érvényesíteni lehet.) Ez a különbség teszi érthetővé, hogy a fordítást nem szabad szigorúan csak a nyelvészethez kötni, hanem más diszciplínák (pl. az irodalom, a retorika) megállapításait is föl kell használni a törvényszerűségek megállapítása során. A fordítás története sok példával igazolja ennek a megállapításnak a jogosságát.

3. A „fordítás” szó jelentései

A fordítás történetének tárgyalásához meg kell határoznunk, mi lesz vizsgálatunk tárgya, azaz mire kell gondolnunk, amikor fordításról beszélünk. A *fordítás* szavunk, mint minden *ás*-végű igéből képzett főnév, elsősorban valamilyen cselekvésre utal, mint pl. a *szervezés*, *futás*, *szorzás* stb. A *fordítás* azt a cselekvést jelenti, amelyet a fordító akkor végez, amikor egyik nyelv szövegét egy másikba írja át. Nem olyan módon, ahogy pl. egy cirill betűkkel vagy görög betűkkel írt szöveget latin betűs szöveggel helyettesítünk, hanem úgy, hogy az adott szöveget egy új nyelven jelenítjük meg. A cselekvések eredményeit általában külön szavak jelölik, pl. a *szervezni*, *szervezés* mellett a *szervezet*, a *gondolni* és *gondolás* mellett a *gondolat*, a *szorozni*, *szorzás* mellett a *szorzat* stb., amelyek egyértelműen az adott cselekvés elvégzéséből kapott eredményre utalnak. Sokszor azonban, és éppen a mi esetünkben is az a helyzet, hogy a *fogalmazás*, *szántás*, *írás* stb. szavakhoz hasonlóan a *fordítás* szó jelentheti nemcsak a tevékenységet, hanem annak eredményét is, azaz magát a leírt fordítást. Olyan *ás*-végű szavunk is van, amelyik a cselekvésre utaló végződése ellenére jóformán kizárólag csak magára a cselekvés eredményére utal, pl. *rakás*, *tojás*. Mivel nyelvünknek ez a sajátossága többjelentésű szavakat hoz létre, érdemes megemlíteni, hogy az utolsónak említett *tojás* szóra a 17. században Comenius *Orbis pictus*ának tanúsága szerint két szavunk volt használatban: a *tojás* és a *tojomány*. Az első csak a cselekvésre utalt, a második csak az eredményre. Az *–ás* és a *–mány* jelentést megkülönböztető szerepét használta fel aztán a 19. században Brassai Sámuel nyelvészünk, amikor rendszeresen *fordítmány*ról beszélt, valahányszor meg akarta különböztetni a fordítás eredményét a tényleges cselekvéstől, a *fordítástól*. Mai gyakorlatunk azt mutatja, hogy ésszerű kezdeményezése nem járt sikerrel.

Az eddig említett két fő jelentés mellett a *fordítás* szónak még további két lényeges jelentését kell megkülönböztetnünk. Az egyiket akkor használjuk, amikor egy írásműre azt mondjuk, hogy fordítás. Nem kétséges, hogy az ilyen véleményezésben valamilyen minősítés rejlik, annak kifejezése, hogy az írásmű nem eredeti munka, hanem egy fordítói tevékenységnek az eredménye, és egy más nyelven írt munkára vezethető vissza. Az is benne van ebben a minősítésben, hogy az új szöveg nem akármilyen meghatározatlan viszonyban áll az eredetivel, hanem egy olyanban, amit *fordítás*nak nevezek és nem másnak, pl. nem ismertetésnek, kivonatolásnak, átfogalmazásnak stb. Nem jelent könnyű feladatot pontosan számot adni arról, milyen megfontolásból mondjuk egy szö-

vegre, hogy fordítás és nem más az említettek közül, de azért mindig eléggé hátróztottan állást tudunk foglalni, ha az új szöveg mellett értjük azt a nyelvet is, amelyen az eredeti szöveg készült. Két nyelv ismerete látszólag együtt jár azzal, hogy meg tudjuk mondani, mi tekinthető fordításnak és mi nem.

Hajlamosak vagyunk arra, hogy a fordítással készült szövegeket kevesebbre becsüljük, mint az eredeti alkotásokat. Tesszük ezt annak ellenére, hogy sok elismerten jó író fordító is volt, sőt az igazi jó fordításokat sokszor ugyanazoknak a tehetséges íróknak köszönhetjük, akik eredeti munkáikkal is gazdagították irodalmunkat. Az olvasó – eléggé érdekes módon – igazában csak azt tartja írónak, aki eredetit alkot, de aki fordít, az egyszerűen csak fordító. Az írókat megtartjuk emlékezetünkben, de azok nevét, akik jelentős irodalmi alkotásokat ültettek át nyelvünkre magas művészi fokon, nem tartjuk érdemesnek megjegyezni. (Vannak természetesen gyenge fordítások, de ezek ugyanúgy nem számítanak irodalmi alkotásoknak, mint ahogy a gyenge eredeti munkák sem számítanak annak.)

Még a nyelvtudomány is különbséget tesz a kétféle szövegfajta között. Az elsőt, az elismert írók alkotásait mérvadónak tekinti a nyelvérzék megnyilvánulása szempontjából, a bennük található megoldásokat szabványértékűnek veszi nyelvhelyességi kérdésekben, a fordításoknak azonban nem ad ilyen rangot. Furcsa ez a megkülönböztetés, hiszen minden nép irodalma fordításokkal kezdődik, a fordítások teremtik meg és tartják fenn kapcsolatait más népek kultúrájával, és minden irodalom a fordítások révén is gazdagítja nyelvét új lehetőségekkel. Az igazán jó fordításoknak ugyanúgy megvan az irodalmi értékük és a helyük az irodalomban, mint az eredeti alkotásoknak. Érdemes ezzel kapcsolatban Babits Mihály véleményét idézni, aki Dante-fordításának a *Purgatórium*-hoz írt előszavában a következőket mondja: „A fordítás hálátlan munka, mert a legjobb is megalkuvás és nem tökéletes, hibát mindig lehet benne találni és eredményeit sem muszáj észrevenni. Kétszeresen hálátlan, mert minden fordítás csak *egy nemzet* számára értékes (Babits kiemelése), s valójában ajándék a nemzetnek. Akármilyen paradoxnak hangozzék is: a műfordításkönyv a legmenthetetlenebbül magyar könyv, az író, akit nemzete kitagadott, evvel nem mehet külföldi piacra. Minden műfordításkötet – s mennél nagyobb munka és időáldozattal készült, annál inkább – vallomás az író nemzetéhez tartozása mellett; - bár vallomás egyúttal a nagy nemzetközi kultúra egysége mellett is, az Emberiség hitvallása mellett” (Babits 1920: Előszó).

A szó negyedik jelentése az irodalmi műfajok területére visz el bennünket. Minden nép irodalmi tevékenységében különbséget tehetünk az eredetinek tekinthető irodalmi alkotások és a fordításként átvett munkák között. A *fordítás* szónak ez a jelentése tehát kapcsolatban van az előbbivel, de most nem egyszerűen minősítést jelölünk vele, hanem egy nép egész irodalmán belül azokat a szövegeket, amelyek fordításokból adódtak. Az ilyen alkotásokat nem mindenki tudja megkülönböztetni az eredetiektől, de azért sok mindentől (a feldolgozott történetből, a helyszínről, a személyekből, az életkörülmények leírásából stb.) még a szakképzettséggel nem rendelkező olvasó is ki tudja következtetni, fordítással van-e dolga vagy eredeti írással.

4. A fordítástörténet tárgya

Ezek után föltehetjük a kérdést, mivel foglalkozik a fordítás története. Ha nagyon gyakorlatiasak akarnánk lenni, mondhatnánk, meg kell nézni, hogyan tárgyalják a fordítás történetét más munkák, és vagy azok közül haladunk valamelyik szerint a továbbiakban, vagy pedig a belőlük levonható tanulságokat hasznosítjuk. A fordítás történetével foglalkozó újabb írások legtöbbször elsőként Steiner történelemszemléletét ismerteti, annak megfelelően, ahogy azt a *Bábel után* című munkájában kifejtette. Steiner négy különböző korszakot különböztet meg a fordítások történetében: az elsőt a kezdetektől (Cicerótól) a 18. század végéig számítja, a másodikat a 20. század közepéig veszi, amit aztán a gépi fordítás megvalósítására irányuló kutatások időszaka követ. Az utolsót a hermeneutikai alapú fordításelméleti kutatások időszakának nevezi, mely az 1960-as évektől még napjainkban is tart.

Steiner korszakai a nagy nyelvészeti változások eseményeit követik. A 18. század végére értek be a hagyományos nyelvfelfogással szemben támasztott kértelyek és alakultak ki az új elgondolások a nyelv mibenlétére vonatkozóan. A 20. század közepe a gépi fordítás gondolatának megfogalmazása mellett szintén kiérlelt egy újabb nyelvfelfogást, melyhez sajátos kiegészítésként a hermeneutika társult. Ez az utóbbi irányzat nem számít ugyan tisztán nyelvészetben belüli elgondolásnak, de mivel új kezdeményezéseket hozott az értelmezés világában, nyelvészeti vonatkozásokat is tulajdonítunk neki. Steiner valószínűleg jó nyomon jár, amikor úgy gondolja, hogy a nyelvészetben belüli változások komoly hatással voltak a fordításról alkotott fölfogásunkra, de azért elgondolása ellen több kifogás is fölhozható. Vannak, akiket az éles korhatár-megjelölések zavarnak, mert szerintük a történelmi események sosem változnak meg hirtelenül rövid egy-két év alatt. A korszakok egyenetlen hosszát is elfogadhatatlannak tartják némelyek. Az első időszak közel két évezredet fog át, a második csak másfél századot, a harmadik és a negyedik csak egy felet, de úgy, hogy időben szinte egybeesnek. Steinernél természetesen nem véletlenül adódtak az eltérő hosszúságú időszakok: a korszakhatárokat annak alapján állapította meg, milyen jellemző kérdések foglalkoztatták a fordítás elveivel foglalkozó írókat. A fordítás első időszakában szinte kizárólagosan a szó szerinti és a jelentésen alapuló fordítás elsődlegességének tisztázása foglalkoztatta a kérdés iránt érdeklődőket, a másodikban a romantika elvei éreztették hatásukat a fordításokban, a harmadikat és a negyediket viszont a szigorú elvi megközelítés jellemzi.

Hans Joachim Störig a fordítási elvekkel foglalkozó irodalom jelentős munkáit gyűjtötte össze egy szöveggyűjteményben, melynek előszavában Steinerétől eltérő szempontokat alkalmaz a fordítás történetének tagolására (Störig 1963). Számára a fordított szövegek sajátos jellege, a szövegtípusok határozzák meg a fordítás jellemző korszakait. Az elsőbe az ókori klasszikusok fordításának időszakát veszi, majd külön korszakként kezeli a Biblia szövegeinek fordítását, harmadiknak a népnyelvi klasszikusok fordításának időszakát hozza, majd a szakmai anyagok fordításának szakaszát. Ez a beosztás látszólag egészen más szempontokat érvényesít, mint Steineré, de a különbségek igazában nem jelentősek. A szövegtípusok szerinti beosztás mögött itt is az alkalmazható fordítási elvek

közötti különbségek húzódnak meg, hiszen másként kell az ókori klasszikusok szövegeit fordítani, mint a nemzeti irodalmak klasszikusait, másként a Bibliát és másként a szakmai szövegeket. Az eltérések a fordítási elvek tisztázását igénylik, illetve annak megállapítását, mikor minősíthetők egy szöveget fordításnak. A Strörig féle beosztás annyiban hoz valami újat, hogy korszakhatárokat nem tartalmaz.

Radó György szintén a korszakolást tartja fontosnak a FIT részére készített tervezetében, de a Steiner-féle nyelvészeti korszakok helyett a kultúrtörténeti változásokat tartja lényegesnek. Egy bevezető rész után egy prehisztórikus korszakot tételez, amelyre a tolmácsolás volt a jellemző, ezt követően külön fejezetekben kívánja tárgyalni az ókori, illetve a középkori népek fordítási irodalmát, majd megint külön a modern nyelvek fordítási gyakorlatát. Befejezésül a fordítások nemzetközi vonatkozásának története szerepel tervezetében, mely a fordítás elvi kérdéseinek tárgyalását külön nem tartalmazza. Ez a szigorúan nyelvi-kulturális korszakolás arra utal, hogy Radó György elsősorban a fordítási adatok összegyűjtését tekintette fontosnak tervezetében.

Mint ahogy már korábban szó volt róla, fordítástörténetünkben külön korszaknak tekintjük a tudomány előtti és a tudományos kutatások időszakát. A fordításokkal foglalkozó írások eléggé egyértelműen azt mutatják, hogy a történelmi változások mindenekelőtt a *fordítás* szó minősítő (fentebb harmadiknak vett) jelentésével kapcsolatban olvashatók ki a szerzők munkáiból: mást tartottak jó fordításnak a különböző korokban és más volt a jó fordítás kritériuma a szövegfajtaiktól függően. A *fordítás* minősítő jelentésével kapcsolatos véleményeknek ennek következtében meghatározó jelentőséget kell tulajdonítanunk a fordítások történetének korszakolásában, de úgy, hogy a fentebb említetteknek megfelelően a magyarázatul felhasznált grammatikai háttértől függően különbséget teszünk a mondat fogalmát még nem ismerő és a mondatot már felhasználó korszakok között. Az első a 16-17. századig tartott, a másodikban azóta élünk. Mindkét korszakban további részkorszakokat fogunk megkülönböztetni, esetenként a fordítás elemzésével foglalkozó jelentős személyiségek felfogásához kapcsolódóan.

Mondhatjuk-e, hogy a szó többi jelentésének nincsen történelmi vonatkozása? A *fordítás* elsőnek vett jelentése a mi esetünkben egy mentális tevékenységre utal, mely rejtetten zajlik le bennünk, amelyről külsőleg csak közvetve szerzünk tudomást a létrehozott eredménye révén, vagy úgy, hogy beszámolunk az átélt tevékenységről. Bár vannak komoly törekvések a fordítási ténykedés mibenlétének tisztázására, ma még keveset tudunk erről a pszichikai jellegű ténykedésről. Föltehetjük azonban, hogy alapjában ma sem zajlik le másként, mint évezredekkel ezelőtt. Módosulások természetesen fölléphetnek, hiszen nem mindegy, hogy a fordító rendelkezik-e megfelelő szótárral vagy sem, és hogy a szótárban lapozgatással találja-e meg a szükséges információt, vagy egy számítógép billentyűzete segíti hozzá a keresett adathoz. Az sem mindegy, hogy a nyelvi, szakmai tudatosság milyen foka kíséri a fordítási tevékenységet: van-e grammatikai vagy filológiai képzettsége a fordítónak, mennyire ismeri az értelmezés lehetőségeit, a mű keletkezésének személyi vagy társadalmi beágyazottságát, stb. Ebből a szempontból kétségkívül nagy különbségeket talál-

hatunk az egyes korok és az egyes személyek fordítási tevékenysége között, de mindez – úgy tűnik – inkább csak kiegészítő mozzanatként épül be a fordítói tevékenységbe, és nem segítenek hozzá az egyébként homályos fordítói tevékenység tisztázásához.

Arisztotelész tekintélye is arra ösztönöz, hogy a fordítási tevékenység helyett inkább a fordítás eredményével foglalkozzunk. A *Nikomakhoszi etika* (1987) bevezetőjében abból indul ki, hogy minden tevékenységet valamiféle jó elérése érdekében végzünk, amit a cselekvés céljának is nevezhetünk. Ez a cél adott esetben lehet egy tevékenység, de lehet az a dolog is, amelyet a tevékenységgel létrehozunk. Valahányszor ez a helyzet, a cselekvéssel létrehozott dolgot szerte értékesebbnek kell tekintenünk, mint magát a kivitelező cselekvést.

A megtapasztalható tárgy formájában kapott fordítás (a szó második jelentése) jelentős változásokon ment át az idők során: az egyedi kéziratok helyett a történelem során a nyomdatechnika termékei szinte korlátlan mennyiségben tették hozzáférhetővé a fordításokat, amit aztán az elektronika eszközei gazdagítottak még további lehetőségekkel. Ezek a változások komoly hatással voltak az emberi művelődés és az emberiség civilizációjának alakulására, hatottak a fordításra is, de csak abból a szempontból lesznek majd fontosak a számunkra, hogy gyakoroltak-e valamilyen hatást a fordítás más tényezőire.

A *fordítás* szó negyedik jelentése nagyrészt irodalmi és kultúrtörténeti kérdéseket érint és a kultúrák közti kapcsolatok területére visz bennünket. Sok nép első fordításainak köszönheti, hogy van ábécéje, mások a fordításokkal teremtették meg irodalmukat, vagy ennek köszönhetik vallási életük, jogrendjük, technikájuk fejlődését. Vannak szerzők, akik jóformán csak ilyen szempontból vizsgálják a fordítások történetét (Delisle és Woodsworth 1995).

5. Egynyelvűség – többnyelvűség

A fordítással és a fordítás történetével kapcsolatban rendszeresen fölvetődik a kérdés, milyen következmények hárulnak az emberiségre abból a sajátos helyzetből kifolyólag, hogy több ezer kölcsönösen érthetetlen nyelven beszélünk. Sokan úgy gondolják, hogy az emberiség előnytelen helyzetbe került azáltal, hogy az egynyelvűséggel járó közvetlen érintkezési lehetőségek helyett tagjai és csoportjai csak áttételesen, tolmácsolás közvetítésével érintkezhetek egymással, és fordításokra kényszerültek, valahányszor saját kultúrájukat egy magasabb fokon álló nép kultúrájához akarták hozzászabni. Mondják, hogy az emberiség már jóval előrébb tartana, ha a nyelvi akadályok nélkül egységesen fejlődhetett volna, ha a nyelvi különbségek nem hátráltatták volna egymás közös megértését. A soknyelvűség ennek a felfogásnak megfelelően olyan tehertétel az emberiség számára, mely szinte büntetésként nehezedik rá, úgy, ahogyan azt a Biblia mondja el a közismert Babel-történetben (Genezis 11, 1-9).

Nem biztos, hogy ez így van. Egymás szavát nemcsak akkor nem értjük, ha más nyelven beszélünk, de esetenként akkor sem, ha azonos a nyelvünk. Az utóbbi eset súlyosabb következményekkel járhat, mint az első. Ráadásul az sem biztos, hogy az egynyelvűség és a vele járó egységes elhatározás akkora áldás,

hogy hiányát csak valami elvetendő rossznak kell tartanunk az emberiség szempontjából. Babilon előtt vajon nem ez az egynyelvűség és a vele járó egységes elhatározás tette lehetővé az emberek számára, hogy egy egészen különleges, az egekbe hatoló tornyot építsenek maguknak? Gadamer szerint sem tekinthető áldásnak az egynyelvűség: korunk sokasodó és csak nehezen leküzdhető gondjait ő abból a technikai kultúrából származtatja, mely a matematika és a fizika egynyelvűsége következtében vált lehetővé az emberiség számára (Gadamer 1991). Vannak tehát az egynyelvűségnek olyan velejárói, amelyek merész, de ugyanakkor beláthatatlan következményekkel járó tervek megvalósításának ígéretét csillogtatják meg előttünk. A többnyelvűség és a kultúrák ezzel együtt járó sokszínűsége viszont más lehetőségeket tár föl előttünk: rádöbben bennünket az egymásra utaltság tényére, és egymás megértésére ösztönöz. Lehet, hogy Gadamernek igaza van, lehet, hogy téved, de kétségtelen tény, hogy a fordítások szépségét, a bennük megcsillanó emberi képességek nagyszerűségét ennek a többnyelvűségnek köszönhetjük.

Irodalom

- Arisztotelész 1987. *Nikomakhoszi etika*. Budapest: Európa.
- Babits M. 1920. Dante: *A purgatórium*, Előszó. Budapest, Révai-Kiadás.
- Delisle, J. Woodsworth, J. (eds.) 1995. *Translators through History*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Gadamer, H.G. 1991. A nyelvek sokfélesége és a világ megértése, In: *Athenaeum* I/1 3-14, 6.
- Klaudy, K. 2003. *Languages in translation* Part I. Budapest: Scholastica.
- Steiner, G. 1992. *Bábel után – Nyelv és fordítás* 1. (ford. Bart István) 2005 Budapest: Corvina. 206-207.
- Störig, H.J. 1963. *Das Problem des Übersetzens*. Stuttgart: Henry-Goverts Verlag, Einleitung VII-XXXIII, X 20.

„Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek

Földes Csaba

Egy cowboy és egy indián találkozik a prérin. Az indián mutatóujját a cowboyra szegezi. Az válaszul felemeli szétterpesztett mutatóujját és középső ujját. Az indián az arca előtt összekulcsolja a kezét. Erre a cowboy lazán int a jobb kezével. Mindketten továbblovagolnak. A cowboy hazaér és meséli a feleségének: „Képzeld, találkoztam ma egy rézbőrűvel. Megfenyegetett a mutatóujjával, hogy lelő. Akkor én a kezemmel azt jeleztem az indiánnak, hogy én kétszer lövöm le. És mivel nyomban kegyelmet kért tőlem, értésére adtam, tűnjön el.” Néhány mérfölddel nyugatabbra, a wigwamban, asszonyának ezt meséli az indián: „Képzeld, találkoztam ma egy sápadtarcúval. Megkérdeztem, 'Hogy hívnak?' Mire ő azt mondta: 'Kecske.' Erre megkérdeztem: 'Hegyi kecske?' Ő pedig azt válaszolta: 'Nem, folyami kecske.'”¹

1. Kultúra – kommunikáció – nyelv: bevezető gondolatok

1.1 Tudományelméleti és -módszertani körökben azt tartják, hogy egy szakmai produktum (mint pl. a monográfia, a tanulmány vagy az előadás) esetében mindenekelőtt nem az a döntő: ad-e válaszokat és milyeneket az adott mű, ennél sokkal fontosabb, hogy releváns kérdéseket generáljunk.² Mint ahogy Szent-Györgyi Albert is vallotta: „Felvetni egy jó problémát, kérdezni egy jó kérdést – már a munka felét jelenti.” Ennek jegyében jelen írás néhány alapvető kérdést fogalmaz meg és problématerületet vet fel az ún. interkulturális kommunikáció konceptualizációja, problémadimenziója és ebből fakadóan az elemzési konzekvenciák vonatkozásában. (Hogy ezek a kérdések valóban relevánsak-e – ezt majd az olvasó dönti el.) Így e tanulmánynak az az elsődleges célja, hogy potenciálisan előremutató gondolkodási irányokat és érvrendszereket tárjon fel, körvonalazzon, valamint vitára bocsásson.³

1.2 A kérdéskör boncolgatásának fontos premisszája az, hogy a *kommunikáció* és az *interkulturalitás* mára a bölcsészet- és társadalomtudományi diskurzus divatos szakkifejezésévé vált, holott mai jelentésük és használatuk egészen a közelmúltig alig-alig játszott szerepet. Például a *kommunikáció* címszót a *Magyar értelmező kéziszótár* (1980: 751) csak távközlési szaknyelvi jelentéssel ismeri, az *interkulturalitás* meg gyakorlatilag még csak nem is szerepel közkeletű forrásainkban. Ez utóbbi terminus technicus tartalma és jelentése ma sem egészen világos. Pólya (2004: 856) rámutat, hogy „a 'kommunikáció' olyan gyűjtőfogalom, amelynek definícióját még a szakmabeliek [...] sem adják meg a más tudományokban szokásos szigorral”. A *kommunikáció* szó jelentésének tisztázat-

lanságát mi sem mutatja jobban, mint hogy pl. Januschek (2005: 132) vitatja annak lehetőségét, hogy „olyant mint kommunikációt” fogalmilag rögzítsünk. Többnyelvűségi és kultúra-egybevetési tekintetben az a probléma is felmerül, hogy e terminus technicus tartalma és használata nem minden nyelvben azonos; pl. Stummeyer (1999) kifejtette, hogy a német ’kommunikáció’ szónak a franciában gyakran a ’dialógust’ feleltetik meg. A kultúra és az interkulturalitás fogalomrendszere, ha lehet, talán még összetettebb, lévén, hogy alapvetően kulturálisan meghatározott. Elég csak arra utalnunk, hogy az angol *culture*, a német *Kultur* és a francia *culture*, ill. a *civilization*, a *Zivilisation* és a *civilisation* terminus közel sem azonos jelentésű.⁴ Ezt szemléletesen példázza Huntington (1996) közismert művének német változatában a fordítói előszó, amelyben a fordító kifejti, hogy ahol az angol eredetiben *culture* szerepelt, ott ő a németben a *Zivilisation* műszót használta és fordítva. Ebből a nyelvek közötti diszkrepanciából annak kellene következnie, hogy az *interkulturalitás* terminus is az egyes nyelvek különféle ’kultúra’ jelentéseiből vezetődik le. Azonban ez nem így van; létezik ugyan számos *interkulturalitás*-koncepció, de azok nem a *culture-Kultur* stb. közötti különbségekkel függnek össze. Így ellentmondásos, hogy holott mást-mást jelent a *culture* és a *Kultur*, az *intercultural* és az *interkulturell* terminust a szakirodalom lényegében mégis azonos értelemben használja.

A mindennapok gyakorlatában a kultúrával (vö. Nyomárkay 2000), az interkulturalitással (vö. Hidas 2004) és a kommunikatív kompetenciával (vö. Bańczerowski 2000) kapcsolatos kérdések egyre jelentősebbekké válnak, ami célzottabb tudományos reflexiót tesz szükségessé. Hiszen örömteli dolog, hogy Európa a magyarok számára ma már korántsem valamiféle „terrain vague”. Kelet és Nyugat közelebb került egymáshoz: új hálózatok jönnek létre, új koordináta-rendszer születik. További releváns jelenség a modern társadalmak „multikulturalizálódása”. Ennek tükrében jelen írás az ún. interkulturális kommunikációt tárgyszinten (mint interperszonális interakciót) és metaszinten (mint tudományterületet) vizsgálja, kritikusan összegzi a kutatási előzményeket és paradigmákat, majd néhány alapvető – metatudományi, metodológiai és gyakorlati – dilemma megfogalmazására vállalkozik. Ebből adódóan az a célja, hogy vázlatos fogalmi kérdés-megfogalmazásaival és modell-, ill. koncepcióelméleti felvetéseivel újabb impulzusokkal segítse a kérdéskör nyelvtudományi reflexióját.

2. A nyelvtudományi „interkulturalitás-kultúra” kontextusa és szintjei: ismeret-, ill. problémaháttér

2.1 A nemzetközi kutatásban az (Egyesült Államokból és Kanadából származó) *interkulturális kommunikáció* terminus – a továbbiakban IKK – az 1970-es, 1980-as évek óta igen elterjedt a legkülönbébb tudománykultúrák vonatkozásában (vö. Ladmiral és Lipiansky 1989; Rodrigo Alsina 1999; Samovar és Porter 2000; Olejárová 2004; Privalova 2005). A publikációk immár roppant nagy száma és sokszínűsége első pillantásra azt sugallja, mintha elméleti-metodológiai szempontból letisztult, vizsgálati tartalmaiban és irányjaiban kiegyensúlyozott kutatási helyzetről beszélhetnénk. A felhalmozott ismeretanyagot és

a kialakult kutatási tradíciókat alaposabban szemügyre véve azonban feltűnő, hogy ez az élénk szakmai érdeklődés elsősorban a szociálpszichológia, az antropológia, az etnológia, a kommunikációelmélet, a neveléstudomány (főként az idegennyelv-pedagógia tekintetében), a kultúratudomány, a társadalomelmélet, a menedzsmenttudomány és hasonló szakterületek részéről bontakozott ki, a nyelvészet viszonylag visszafogottan viszonyult e tématerülethez!

Pedig ez igen kívánatos lenne, hiszen már az 1.2 pontból is kitűnik: a globalizáció jegyében zajló kultúráközi érintkezések centrális problémakörre váltak. Ennek kutatásából a nyelvésznek mérvadó módon kellene kivenni a részét, mivel a kultúrák kontaktusai kommunikációs folyamatok keretében történnek, amelyek nyelvi természetűek. Ennek ellenére viszont – a tárgysíkon – azt sem tudjuk igazán, mit is jelent, hogyan zajlik az ún. interkulturális kommunikációs folyamat, és – analóg módon a metasíkon – nem teljesen világos, milyen természetű diszciplína (legyen/lehet) az IKK.

Az IKK ingadozó státusa megnyilvánul pl. Urbán fejtegetéseiben (2005: 311), aki az IKK-t egyazon mondatában hol a „diszciplínák” közé sorolja, hol „új interdiszciplináris tudományterületnek” nevezi, hol pedig azt tartja, „nagy haladást ért el az önálló tudománnyá válás útján”. A nemzetközi forrásmunkák is sok ellentmondást tartalmaznak. Például Roth (2004: 115) az IKK-t „igazi interdiszciplináris akadémiai diszciplínaként” tálalja, vagyis eseten paradoxonba bonyolódva „interdiszciplináris diszciplínáról” értekezik. Straub (2005: 19) viszont azon álláspontjának ad hangot, hogy az IKK „nem önálló tudományos diszciplína és nem is kell, hogy azzá váljon”.

A terminológia és a tartalmak tekintetében egyébiránt léteznek alternatív felfogások is. Például a *nemzetközi kommunikáció* terminus tárgya (Ammon 1991: 11) – „kommunikáció különböző anyanyelvű beszélők között” – lényegében megegyezik az IKK-éval.⁵ Wildgen (2003: 195) változata, az *interkommunikáció*, országhatárokat átívelő kommunikációt akar jelölni. Takahashinál (2002: 96 ff.) az *interkulturális* mellett szinonimaként megjelenik a *multikulturális kommunikáció* is. Az IKK-val párhuzamos képzésű a *transzkulturális kommunikáció* terminus, amely jobbára a tömegtájékoztatási eszközök szintjén zajló kommunikáció vonatkozásában használatos (pl. Hepp és Löffelholz 2002). Viszont más jelentésben – a laikusok és a szakemberek közötti kommunikációra utalva – fordul elő ugyanezen terminus Kardorffnál (1998). Szinonimaként a szakirodalomban itt-ott *interkulturális diskurzussal* (Kiesling és Paulston 2005), *interetnikai kommunikációval* (Gumperz 2005), sőt *fajok közötti/inter-faji kommunikációval* (*interracial communication*, Rich 1974) vagy *transz-faji kommunikációval* (*transracial communication*, Smith 1973) is találkozhatunk. Újabb tartalmi-terminológiai megközelítéssel Dausendschön–Gay, Gülich és Krafft (1995) *exolingvális kommunikációt* említ azon konstelláció esetében, amikor anyanyelvi beszélők nem anyanyelveikkel kommunikálnak. Tovább árnyalja a képet Behrent (2003: 16) javaslata, aki az (azonos vagy különböző nyelvű) nem-anyanyelvi beszélők közötti párbeszédet *interalloglottális kommunikáció* névvel illeti. Az IKK-val rokonítható egyéb indíttatásokhoz sorolható, hogy Hidasi (1996) – noha kommentár és definíció nélkül – *eurokommunikációt* említ, míg Geißner (1998) – Philipsen (1972), Bosse (1979) és mások nyomán – *etnoretorikáról*

és *etnohermeneutikáról* beszél, továbbá Finger (2002: 91), aki *transznacionális kommunikáción* „különböző nemzetállamok ‘részei’, azaz régiók, kisebbségek, társadalmi csoportok, egyesületek stb. közötti kommunikációt” ért.

Mindezekkel szemben ellenpólusként hat Rösler (1996: 35) intő kritikája, hogy gyakran az IKK „hangzatos jelszava mögött tetszés szerint félreértelmezett kultúrrelativizmus bújik meg”.

2.2 A rendelkezésre álló (alkalmazott) nyelvészeti írások, bár viszonylag számosnak tűnnek – egyes kétségkívül konstruktív kezdeményezések, ill. vizsgálati irányok ellenére – még jobbra kezdeti stádiumot tükröznek. Így ezek zömükben inkább csak töredékes impressziókat és/vagy anekdotákat, esetleg posztulátumjellegű munkaprogramokat tartalmaznak. Összességében tehát az empiria és az elmélet kapcsolatának hiányos explikációja tűnik szembe.

A nyelvészeti munkákban három jellegzetesség figyelhető meg: (1) a kollektívizmusból, homogenitásból, területiségből és állandóságból kiinduló kultúrafelfogásnak megfelelően inkább csak a „nemzetek” – pontosabban az ún. politikai, ill. államnemzetek – szintjén gondolkodnak⁶ és ezáltal a kultúra más, gyakran relevánsabb szintjeit figyelmen kívül hagyják, (2) elsősorban az üzleti kommunikáció feltérképezésére szorítkoznak, valamint (3) regionálisan főként az angolszász kultúrkör és Japán és Kína viszonylatára összpontosítanak (vö. Goddard és Wierzbicka 1997: 235).

További megállapításom, amely metatudományi és diszciplináris tekintetben tudományszakunkra nézve még kedvezőtlenebb, a következő: az *interkulturális kommunikáció* konceptualizációjában és értelmezésében a nyelvészet alig játszik lényegi szerepet. Alátámasztásul megemlítem pl. Thomas, Kinast, Schroll–Machl (2003), ill. Thomas, Kammhuber, Schroll–Machl (2003) új, monumentális kézikönyvét, amely címében egyértelműen *interkulturális kommunikációt* ígér, viszont a nem kevesebb, mint 900 oldalon a tényleges beszéd-folyamatról nagyon kevés, nyelvészetről pedig gyakorlatilag semennyi szó sem esik. Az egyedüli potenciális fejezet, amely legalább a címében tartalmazza az *interkulturális kommunikációt*, az erlangeni Alexander Thomas pszichológus-professzor tollából származik, így messzemenően lélektani irányultságú és nyelvtudományi szempontokkal nem foglalkozik, sőt egyetlen nyelvészeti hivatkozás, ill. szakirodalom sem lelhető fel benne! A kötetet megismervén az a benyomás alakul ki, hogy a mű Thomas pszichológiai műhelyének ún. kultúrástandard-kutatásának különféle elméleti-metodikai aspektusait és főként gyakorlati felhasználási színtereit mutatja be (vö. Földes 2005). Hasonlóképpen hiányolhatók a nyelvészeti szempontok Podsiadlowski (2004) monográfiájából, amelynek 201 tételből álló regisztere semmiféle nyelvre, nyelviségre vagy nyelvészetre utaló címszót nem tartalmaz.

A hagyományos „interkulturalitási kultúra” további problémája, hogy az IKK mint részdiszciplína gyakran túlságosan leegyszerűsítve és meglehetősen normatív szemlélettel a kommunikációs félreértésekre és buktatókra szorítkozik (amit pl. Rehbein 2001: 174 is elismer). A kultúraközi kommunikációs folyamatok mindennapi valóságában viszont ez nem feltétlenül van így: pl. az angol nyelv ma a műszaki-természettudományi szakmai érintkezés lingua francája, használata a szakemberek körében jellemzően nem okoz különösebb kommu-

nikációs félreértéseket, sőt, egyre inkább új kommunikációs formák, konvenciók jönnek létre – lényegében angol-amerikai kultúrástandardokkal. Hiszen az egyes nyelvek/nyelvváltozatok különböző mértékben vesznek részt IKK-szituációkban. Schubert (2004: 327) szavaival: „Minél nagyobb arányban szerepelnek ilyen kommunikációs helyzetekben, annál inkább alakítja az illető nyelvváltozatot ez a speciális használat, először a nyelvhasználatban, majd a nyelvrendszerben is”. Mivel a nemzetközi angolt mint lingua francát beszélők közösségének kapcsolata a normaadó angol anyanyelvi közösséggel egyre lazább, a nemzetközi angol kétségkívül egy endonormatív és „alakított” nyelvvé válás útjára lépett (Schubert 2004: 325).

Mindezek mellett a kutatás során figyelembe veendő, hogy nem egyedül a kultúra mérvadó, vagyis nem értelmezhetünk mindenféle kommunikációs sajáttságot csakis a kultúra, illetve az interkulturalitás erőterében. Ugyanis azokra a körülményekre, amelyek között létrejönnek a kommunikációs események, részben meglehetősen különböző tényezők egész sora hat ki. Tényezők olyan komplex együtteséről van tehát szó, amely meghatározza a kommunikációs folyamatok belső (egyéni) és a külső (szituatív) keretfeltételeit. A szituatív feltételek vonatkozásában megkülönböztethetünk tágabb és szűkebb értelemben vett szituatív feltételeket. Az előbbieknek fölérendelt státusuk van és módosítóan hatnak az utóbbiakra. A külső keretfeltételeket széles körben az a kulturális tér határozza meg, amelyhez a beszélő tartozik, a szűkebb értelemben vett szituatív keretfeltételek magára a beszédshituáció adottságaira vonatkoznak. Egészében az a jellemző, hogy a komplex kommunikációs folyamatok sokrétű hatásnak vannak kitéve, amelyek együtthatásukban specifikus módon kondicionálják a beszélő kommunikációs cselekvését.

Összegezve és némileg sarkosan fogalmazva: (a) Nem tudjuk, mi az az IKK, vagyis mi a vizsgálati tárgyunk. (b) Nem tudjuk (legalábbis nincs róla konszenzus), hogyan akarjuk elnevezni azt, amiről nem tudjuk, micsoda. (c) Csak azt tudjuk, hogy azt, amit általában IKK-nak tekintünk, különféle módon hívjuk (diszciplínák feletti terminológiai probléma) és hogy a nyelvtudomány erről még nem kellően foglalt állást (nyelvészeten belüli probléma).

3. Terminusok, módszerek, definíció-kísérletek

3.1 A fentiekből részben már következik, hogy a terminológia megoldatlansága az alapvető nehézségekhez tartozik. Ez olyan tényekben is megnyilvánul, hogy a szakirodalomban talákozunk olyan műszavakkal, mint amilyen az angolban egyrészt az *intercultural communication* (pl. Scollon és Wong Scollon 2005), másrészt a *crosscultural* vagy *cross-cultural communication* (pl. Levine és Adelman 1993). Bonyolítja a helyzetet, hogy ezek hol szinonimikus változatokként, hol pedig különböző jelentéssel szerepelnek, vö. Brislin (2000: 2 f.). A németben is fel-felbukkan mind az *interkulturell*, mind a *crosskulturell*, ill. a *krosskulturell* terminus. A magyarban úgyszintén előfordul az *interkulturális* (pl. Hidasi 2004) mellett a *kultúraközi* (pl. Falkné Bánó 2001),⁷ sőt a *keresztkulturális kommunikáció* (Szirmay 2002: 24) is. Az angol alapján András (1999: 45 ff.) megpróbál

különbséget tenni az *interkulturális* (= *intercultural*) és a *kultúraközi* (= *crosscultural*) jelző között; ez utóbbival „a kultúrák néhány jelenségének összehasonlítására” utalva (1999: 47).

A terjeszkedő interkulturalitás-konjunktúra terminológiailag abban is tetten érhető, hogy gyakran akkor is az *interkulturális* jelzővel élnek, ha egyszerűen ’kulturális’ értendő rajta, pl. Heringer (2004: 44 és 131) „interkulturális különbségeket”, ill. „differenciákat” említ, míg Stănescu (2004: 494) „interkulturális és ezáltal országismereti implikációról” értekezik.

Nagyobb gondnak tekinthető a konceptualizációs törekvések heterogenitása, sőt gyakran kezdetlegessége, ellentmondásossága:

(a) Az IKK tárgysíkon a különféle forrásmunkákban a legkülönbözőbb jelentésekben szerepel, hogy csak néhány példát említsek: ‘nemzetközi együttműködés’ (pl. Lichtenberg 1994), ‘kétoldalú tudományos diskurzus’ (pl. Takahashi 2002), ‘idegennyelv-oktatási koncepció’ (pl. Hüllen 1992: 8), ‘idegennyelv-oktatási tartalom’ (pl. Dzuriková 2004: 582), ‘a kulturális cselekvési kompetencia bővítése’ (pl. Fritz 1998), ‘más nyelvre történő fordítás’ (pl. Cs. Jónás 1998),⁸ ‘nyelvek közötti kölcsönzések’ (pl. Nyomárkay 2006: 5 f.), ‘kultúrkontrasztív kommunikációkutatás’ (pl. Soraya 1998), ‘kisebbségi és többségi kultúrák párbeszéde’ (pl. Kramersch 2003: 82), ‘az országismeret mint diszciplína továbbfejlesztett változata’ (pl. Dethloff 1992), ‘az idegenséggel való találkozás interkulturális szerzők irodalmi műveiben’ (pl. Karakuş 2001), ‘(irodalmi) művek recepciója’ (pl. Kim 1999) stb.

A heterogenitás, ill. a bizonytalanság abban is megnyilvánul, hogy az IKK néhol egy és ugyanazon munkában is különféle értelemben fordul elő, pl. Lichtenberg (1994) tanulmányában, de Zusmannál is (2003: 328 ff.), aki a többnyelvű terminológiai munkától a fordításig meglehetősen különböző dolgokat sorol az IKK-hoz. Bizonyos szerzőknél teljes a homály, pl. amikor Nečasová (2004: 90) azt mondja: „az interkulturális kommunikáció alapelvei az utóbbi évtizedekben elkezdnek behatolni az idegennyelv-oktatásba is” vagy „adódik az interkulturális kommunikáció problematikája áthatolásának szükségessége az idegen nyelvek oktatásába” [sic!] (2004: 91).

Ha a tárgysíkot nézzük és az IKK-t mint sajátos beszédcselekvést tekintjük, akkor annak vajon mely alapelvei „hatolnak be” vagy „át” az idegen nyelvek oktatásába? Talán az, hogy milyen módon alakulnak ki félreértések stb.? Nečasová nyilván nem annak a leírására gondolhatott, hogy ezek hogyan fordulnak elő a nyelvórán. Ha viszont a metasíkon mint tudományterületről lenne róla szó, akkor is zavaros, mivel nem világos, hogy miként kerülnek be kutatás(módszertan)i alapelvek a tanítás gyakorlatába. Gyanítható, csupán az volt a szerző gondolata, hogy a nemzetközi kommunikációs helyzetekre történő felkészítés igénye hatja át a korszerű nyelvoktatást. Ez esetben ő az IKK-t – alighanem normatívan – valamiféle instrukciók tárának véli.

(b) Ha a továbbiakban csak a számunkra releváns – nyelvi-kommunikációs – jelentésre koncentrálunk, akkor is megállapítható: számos publikációban egyáltalán nincs is definíció, holott már a címük is explicite utal az IKK-ra. Ide sorolható többek között Gumperz (2001), Rehbein (2001), Heringer (2004), Podsiadlowski (2004) és Močar (2005).

(c) Egyes nyelvi vonatkozású munkák tartalmaznak ugyan valamiféle definíció-kísérletet, de azzal tulajdonképpen nem az IKK-t definiálják, pl. Gibson (2002: 9): „Interkulturális kommunikációra akkor kerül sor, ha a kibocsátó és a befogadó különböző kultúrából való”, aki e mondatával csak azt írja le, hogy milyen körülmények között lép fel IKK, nem azt, mi is az. Beniers (2006: 58) az IKK-t így foglalja össze: „Az interkulturális kommunikáció olyan szimbolikus, tranzakcionális és információt tartalmazó folyamat, amelyben a résztvevők között a különbségek mértéke néha olyan nagy, hogy azáltal félreértések és különböző elvárások keletkeznek.” Ebből azonban nem derül ki, miféle folyamat az IKK, csak az, hogy milyen nehézségek léphetnek fel annak során. Nečasová fejtegetése még távolabb áll egy klasszikus fogalmi definíciótól:

Az interkulturális kommunikáció bonyolultabb problémát jelent, mert más-képpen zajlik, mint két olyan beszélő közötti kommunikáció, akik közös kulturális háttérrel rendelkeznek (ebben az esetben a kibocsátó automatikusan olyan verbális és nonverbális eszközöket választ, amelyekkel a befogadó a közlést helyes jelentésben dekódolni tudja). Ezzel ellentétben az interkulturális kommunikáció megértésének [sic!] az a feltétele, hogy a kommunikációs partnerek azonos nyelvi struktúrával rendelkeznek (grammatika), azonos jeleket (mind verbális jeleket, azaz szókinccset, mind nem-verbálisat, pl. gesztika és mimika) használnak, továbbá a nyelvi hátteret azonosan értik (országismeret) és nem utolsósorban a nyelvhasználat ugyanazon szabályait követik (vagyis a stilisztikai elemek megfelelő használata jellemző, a konkrét szituáció figyelembevételével). Nečasová (2004: 87)

Ezzel az a baj, hogy a szerző az IKK-t nem definiálja, hanem a megértési folyamat lehetséges nehézségeit taglalja.

(d) A legtöbb nyelvész szerint az IKK az eltérő kulturális csoportokhoz tartozó emberek nyelvi interakcióját jelenti (pl. Pinto 1992: 68; Clyne 1997: 313; Falkné Bánó 2001: 11; Hidasi 2004: 33; Schugk 2004: 53). Lényegében hasonló az a megközelítés is, amely szerint IKK akkor lép fel, ha egy adott kultúrában megfogalmazott üzenetet egy másik kultúrában kell értelmezni (pl. Porter - Samovar 2000: 7). Vagyis a probléma lényege az, hogy „valóságérzékelésünket és a valósághoz való viszonyunkat a kultúránk, ezen belül is az adott kultúra nyelve határozza meg, és ennek szűrőjén keresztül értelmezzük és értjük meg a hozzánk érkező információkat” (Hidasi 2004: 28). Hiszen már a brit filozófus Winch (1972: 28) is megfogalmazta: „Szociális viselkedésünket nem értelmezhetjük a *mi* racionalitási normáinktól függetlenül.” Következésképpen a szociokulturális értékek szorosan összefonódnak bizonyos beszédcselekvések megvalósulásával. Így a kutatás azt feltételezi, hogy a kultúraközi interakciókban a beszélgetőpartnerek saját kultúrájuk viselkedési sémáit követik, amikor idegen kultúrájú kommunikációs cselekvéseket értelmeznek (vö. a tanulmány mottójául szolgáló gesztusviccet).⁹ Lényegében tehát pragmatikai transzferről van szó. Tradicionálisan ennek két válfaját szokták megkülönböztetni, éspedig a pragmalingvisztikai transzfert és a szociopragmatikai transzfert (vö. Kasper 1992: 207 ff.). Emellett Rileyhez (1989: 237 ff.) kapcsolódva harmadik típus-

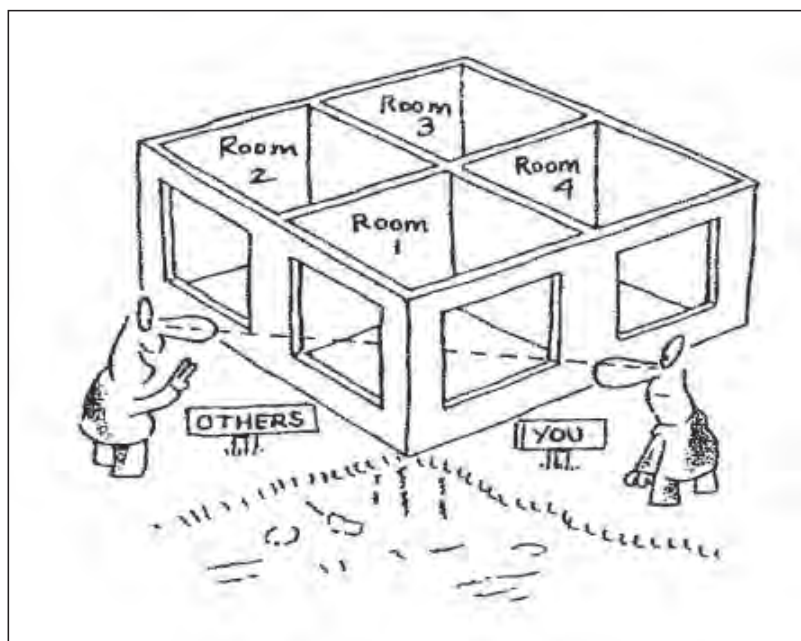
ként nem-nyelvi transferről is beszélhetünk (és ez alapvetően a kommunikáció nonverbális aspektusára vonatkozik).

A beszélőket vezérlő interakcionális kompetencia azonban semmiképpen sem statikus, ahogy arra Oksaar (2005: 33) a megfelelő „behaviorémákkal” kapcsolatban rámutat. Hangsúlyoznunk kell, hogy **beszélők** interakciójáról van szó.¹⁰ Fontos azt is nyomatékosítani, hogy dinamikus folyamat-fogalomról van szó: vagyis koncepcionálisan különböző életvilágokból származó személyek interakciója során újabb sajátos kultúra – egyfajta „tercier kultúra” – jön létre (lásd 3.2).

Egy tágabban értelmezett IKK a személyek közötti interakció mellett magában foglalja a „mediatizált interkulturális kommunikáció szintjét is” (Lüsebrink 2005: 8), vagyis az IKK mediális megnyilvánulási formáit a film, a televízió, a rádió, az internet stb. vonatkozásában.

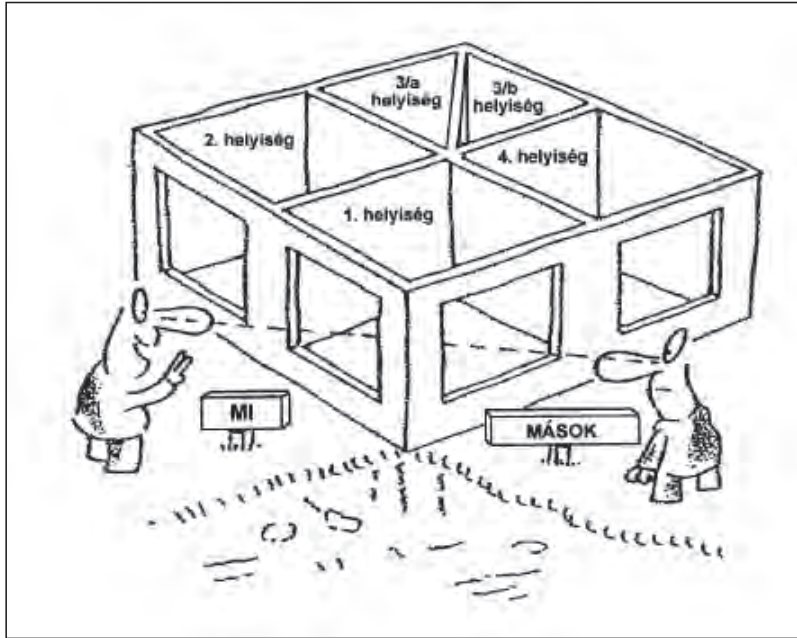
A nyelvészetben szokásos – és a fentiekben taglalt – szűkebb megközelítési mód modellálása ölt testet Gibson (2002: 20) illusztrációjában (vö. 1. ábra). Itt az 1. helyiség,¹¹ amely számunkra (a beszélők számára) tudatos, valamennyi azon elképzelésünket, attitűdünket, értékünket és viselkedésünket szimbolizálja, amely számunkra mint emberi lények számára közös. Ezen kívül létezik még két olyan helyiség (a 2. és a 4.), amelybe csak az illető kultúra képviselői bírnak betekintéssel, míg a 3. helyiség mindkettőjük számára rejtve marad.

1. ábra: Gibson IKK-modellje

A modellt néhány részletében módosítottam, amennyiben a terminológiát és a figurák elhelyezkedését megváltoztattam, továbbá a 3. helyiséget két részre bontottam, mivel szerintem a „láthatatlan” helyiség a két kommunikációs partner számára – legalábbis részben – különböző, vö. a 2. ábrát:

2. ábra: Földes IKK-modellje

Egyébiránt az IKK-gondolatkörhöz hozzá kell tenni, hogy a célnyelvi viselkedés is befolyásolhatja az anyanyelvi (intrakulturális) kommunikációt, vagyis a pragmatikai transzferjelenségek hatása fordított irányban is érvényesülhet (vö. Bou Franch 1998: 10).

A (d) pontban összefoglalt hagyományos IKK-konceptió több (explicit vagy implicit) előfeltevésen alapul (vö. Auer és Kern 2001: 89 f.), éspedig:

- (1) IKK a priori mindig fellép, ha két vagy több, különböző kultúrához tartozó személy interakcióba lép egymással.
- (2) A *kultúra* valamiféle előírások, receptek sorát jelenti: mit tegyünk, mit ne tegyünk egy adott társadalomban/közösségben (az adott kulturális közösség „Do’s & Don’ts-ai”).¹²
- (3) A különböző kultúrákhoz tartozó személyek, ha egymással interakcióba kerülnek, azt feltételezik partnerükről, hogy ugyanúgy viselkedik, mint ők, valamint kommunikációs fellépésüket nem képesek interkulturális helyzetekhez igazítani.¹³
- (4) Az „interkulturalitás” ab ovo problematikus dologként jelenik meg.

3.2 Gyakorlati tapasztalataink azonban arról tanúskodnak, hogy ez koránt sincs így. Hogy ehelyütt csak egyetlen aspektust emeljek ki: az egyes kultúrákhoz tartozó személyek igenis képesek alkalmazkodni a kultúrák érintkezésekor fellépő szükségszerűségekhez és célszerűségekhez. Az eközben létrejövő új (köztes) kultúrát mintegy *interkulturának*, vagy méginkább *tercier kultúrának* tekinthetjük.¹⁴ Ennek megfelelően terciér kultúrák csak a résztvevőktől függően léteznek. Nem állandóak és szilárdak, hanem úgymond „történnek”, folyton-folyvást újratelemeznek őket, éspedig egy „harmadik”, egy köztes világ értelemben, amely az eredeti két életvilágnak nem teljesen felel meg.

Vagyis, ha következetesen végiggondoljuk, hogy tulajdonképpen mit is szoktunk IKK-n mint empirikus jelenségszférán érteni, metaszinten legalább öt különböző problémacsoportot diagnosztizálhatunk:

(1) A kultúra problémája: mi is maga a kultúra?¹⁵ Mikor tartoznak a beszélők két különböző kultúrához? Egy alföldi „más kultúrájának” számít mondjuk a Dunántúlon? Vagy egy erdélyi magyar kivel tartozik egyazon kulturális közösségbe? A magyarországi magyarokkal? A többi román állampolgárral? A kérdés nyilván nem ilyen egyszerű! De ha már a kultúra fogalma és koncepciója ennyire bonyolult, akkor az interkulturalitás (mint egy absztrakciós síkkal fentebbi interpretációs konstruktum) nyilván még összetettebb.

(2) A nyelv problémája: ha nincs a beszélők számára közös nyelv, akkor hogyan kommunikálnak? Ha pedig van közös nyelv, akkor miért abból indulunk ki, hogy a beszélők semmilyen fokon sem sajátítottak el semmit annak kulturális, ill. kommunikációs-interakciós normáiból? Ha mondjuk egy japán és egy holland tárgyal, miért feltételezzük (mint az számos publikációban látens módon megtörténik), hogy, bár mindketten olyan szinten bírják az angolt, hogy a nyelvi kommunikáció létrejön, a japán pontosan úgy viselkedik és kommunikál, mintha Japánban japánul tenné, és a holland, mint Hollandiában hollandul szokta?

A fent bírált interkulturális „mítosz”, ti. hogy az IKK során mindenki mechanikusan saját nyelvének kommunikációs kulturális szokásai szerint cselekszik, az „inherensen interkulturális” (Schubert 2004: 319) eszperantó nyelven zajló kommunikációs viszonylatok által is relativizálódik. Az eszperantónak a sajátossága a nagyon speciális kulturális megalapozottságában rejlik. A beszélőközösség „az eszperantó saját kultúrájának hordozója. Ez egy ‘interkultúra’” (vö. Schubert 2004: 319, 321).

(3) A beszédcselekvés problémája: tapasztalatok azt mutatják, hogy kulturális érintkezési helyzetekben – gyakran nem várt módon – bármelyik fél különféle kommunikációs praktikákkal megpróbál alkalmazkodni a másikhoz, akár az a fél is, amelyik éppen az anyanyelvét beszéli (itt említhetünk helytelen attribúciókat és a „foreigner talk” jelenségét stb.).¹⁶ Knapp, Knapp és Potthoff (1990: 78) ilyen összefüggésben „interkulturális hiperkorrekciót”, Ostheider (2004: 195 ff.) „hiperakkomodációt” említ. Gyakorlati példaként idézhetők olyan mindennapos esetek, amikor egyes külföldiek (tudván, hogy a magyarban az utónév követi a családnevet), a magyar partner által már előre gondosan „nemzetköziesített” utónév-családnév-sorrendet („pl. Dr. István Kovács”) még egyszer megfordítja és „Dr. István” megszólítást alkalmaz. Az ilyen hiperakkomodációs – és interkulturális viszonylatokban teljességgel „normális” – kommunikációs stratégia során létrejövő interakciót talán *inverz (interkulturális) kommunikációnak* lehetne nevezni. Vagyis nyilván mégsem olyan egyszerű a helyzet, mint ahogy Heringer (2004: 194) a sikeres IKK feltételrendszerét látja, hogy ti. „A közös tudás elég.”

(4) Az „idegenségi tapasztalatokból” adódó szociálpszichológiai probléma: Luhmann (1984: 152) rendszerelméletében fontos szerepet játszik az ún. *kontingencia*.¹⁷ Ez lényegében azt jelenti, hogy a világunk ismeretébe vetett minden bizalmunk ellenére igaz: a világ lehet egészen másmilyen is! Avagy várakozása-

inkapcsán mindig számolnunk kell a nem várttal is. Összegezve: ismeretlen személyek találkozásakor a legnagyobb természetességgel élünk az ismert normalitásba vetett hittel, de alapvetően kétségbe is vonjuk.

Sajátos problematikát jelenít meg az ún. *kettős kontingencia*, amelyet Parsons (1971) szociológiai rendszerelmélete szakkifejezéseként vezetett be és amelyet Luhmann (1984) is átvett (vö. Vanderstraeten 2002 értelmezését). A fogalom arra utal, hogy két, egymás számára ismeretlen egyén viselkedése kölcsönösen kiszámíthatatlan, mivel mindkét személy – mint rendszer – rendkívüli komplexitású, azaz valószínűtlen a sikeres kommunikáció, ha két egyén mindegyike a beszédcselekvését a másik kontingens cselekvésétől teszi függővé, ami kultúraközi helyzetekben gyakran megesik. Mindegyik fél megfigyeli a másik fél viselkedésének alakulását (azaz annak kontingenciáját), és a cselekvésnek a másik fél szemszögéből helyesnek vélt folytatását választja.

(5) Az interkulturális cselekvés érzékelésének és recepciójának problémája: mivel ez a recepció meglehetősen kultúrafüggő. Idevágó életvilágbeli esetpéldaként említhető egy tartósan Japánban élő európai szakember beszámolója: „Azokat a nyugatias kinézetű embereket, akik a japán szokásokat és a nyelvet túl perfekten ismerik, az eredeti japánok gyakran különösnek, ellenszenvesnek találják. Itt alighanem egyszerűbb az embernek, ha idegenségét egyben üzleti modellként ápolja, megőrzi” (*Focus*, 2005/8, 108. lap).

4. Konklúzió: továbblépés – gondolkodási irányok és vizsgálati módszerek

Láthatjuk, a tengernyi publikáció ellenére továbbra sem világos: tulajdonképpen mi is az az IKK mint jelenségtípus. Konkrétan mi számít IKK-nak? Ha mondjuk egy magyarországi magyar egy felvidéki magyarral beszél? Vagy ha ugyanez a magyarországi magyar egy magyarországi szlovákkal?¹⁸ Esetleg mindkettő vagy egyik sem? Kérdést kérdés követ...

4.1 Felvetem: nem lenne-e célszerűbb a jelenség elkülönítésekor, ill. definiálásakor egyfajta konstruktivista módon eljárni és nem annyira a megfigyelői, mintsem a résztvevői perspektívából közelíteni (vö. Drescher 2004: 118 ff.)?¹⁹ Például úgy, hogy feltételezzük: az interkulturalitást (mint gondolati-filozófiai konstrukciót) lényegében mi magunk hozzuk létre a kommunikációs esemény során.²⁰ Háttére, hogy noha mindannyian folyamatosan részt veszünk a valóság létrehozásában, mégis úgy érezzük, hogy determinisztikus erők játékszerai vagyunk. Vagyis a szubjektív valóságból mi (is) konstruáljuk az objektívnek tűnő valóságot.

A szóban forgó esetben ez így magyarázható: a beszélők az interakciójuk során beszédpartnerüket kölcsönösen folyamatosan „méricskélik” az idegenszerűség, ill. az azonos csoporthoz tartozás pólusai között, míg egyre inkább kialakul, hogy inkább közülük valónak, vagy inkább idegennek ítélik egymást. Az „idegenség” egyik indikátora lehet a közös kulturális tudás²¹ nagymértékű – valóságos vagy vélt – hiánya. Eközben az is elképzelhető, hogy ez a kölcsönös kommunikativ-kulturális „letapogatás” a két fél részéről különböző eredményre vezet.

Például lehet, hogy egy magyarországi magyar bizonyos tekintetben intuitíve interkulturálisnak ítél egy kárpátaljai magyarral folytatott diskurzust, míg ugyanazt a beszédhelyzetet ez utóbbi semmi esetre sem minősítené annak, sőt – magyar önazonosságú lévén – valószínűleg sérelmesnek is érezné az „interkulturális” címkét. Ennek fényében a tárgyszinten talán úgy lehetne meghatározni az IKK-t, hogy akkor áll fenn, ha a nyelvi kommunikációt a résztvevő felek legalább egyike interkulturálisnak tekinti és kommunikációs hozzáállását, viselkedését ennek megfelelően alakítja, pl. megjelennek – a konverzációelemzésből ismert – „account”-ok (vö. Dausendschön–Gay és Krafft 1998: 167). Tekintettel a vizsgálati tárgy sajátosságaira egy ilyen indíttatás – a normatív definíciókkal szemben – nyitottabb és egyben specifikusabb (azaz jelen esetben adekvátabb) is. Ennek megfelelően az IKK-modellek nem valami már létezőt szemléltetnek, sokkal inkább létrehozzák azt.

4.2 A kommunikációs folyamat maga megragadható és magyarázható például a Greimasra (1995) épülő (strukturálista) szemiotika nyomvonalán is. Ennek szellemében a diskurzus jelentésének tulajdoníthatunk egy ún. mélyszintet (*deep level*), amely a jelentés azon alapstruktúráit foglalja magában, amelyek egy diskurzust egyáltalán bármiféle jelentéssel bíróvá tesznek, és amely a potenciális megérthetőséget biztosítja. E szint a különféle kultúrákra egyaránt vonatkozik. A jelentés az adott kontextusban konkretizálódik, és az a fajta jelentésmanifestáció válik számunkra közvetlenül érzékelhetővé, amely valójában a jelentés felszíni síkja (*surface level* vagy *level of manifestation*).

A diskurzus is hasonlóan épül fel: mélystruktúrája megfeleltethető a szemantika mélystruktúrájának. A diskurzus mélystruktúrája két tengely – a szintagmatikus és a paradigmikus – közötti kölcsönhatásokból áll. A szintagmatikus tengely alapvetően univerzális jegyeket mutat (azaz nem kultúrafüggő) és arra vonatkozik (Greimas 1995 és Jackson 1997 nyomán),²² hogy minden emberi cselekvés célkitűzéssel (*contract*) kezdődik, majd a cél megvalósítása következik (*performance*), hacsak az igyekezet kudarcba nem fullad (*non-performance*). Ennek során egyes szereplők (aktőrök) segítik, míg mások hátráltatják a cél elérését, miközben egy másik „narratív szintagma” alanyaiként saját kitűzött céljuknak megfelelően cselekednek. A harmadik elem a reflexió, hiszen a gondolkodó ember mindig értékeli az általa végrehajtott cselekvéseket és azokra reflektál (*recognition, sanction*).

A célkitűzés – megvalósítás – értékelés hármasa alkotja az ún. narratív szintagmát. A paradigmikus tengely arra vonatkozik, hogy a cselekvőnek a szintagmatikus tengely mindhárom pontján választania kell, mi is legyen az adott narratív szintagmában a konkrét elem. Választani nyilván csak azon elemek közül lehet, amelyek helyettesíthetők egymással anélkül, hogy a szintagma többi elemének jelentése alapvetően megváltozna. A választás ezen korlátai – az ún. szemiotikai korlátok vagy szemiotikai kényszer (*semiotic constraints*) – kultúrafüggők. Ebből következően az (interkulturális) diskurzus két – vagy több – narratív szintagma együttesének fogható fel, miközben főként a hozzájuk tartozó paradigmikus tengelyek tekintetében kultúraspecifikus jegyek, ill. preferenciák lépnek fel.

A kommunikációs folyamatot a beszélők (a nem mindig tudatos) narratív modelljeik alapján értelmezik. Például a közlésnek nem csak az ún. belső

koherenciáját kísérik figyelemmel, hanem azt is, hogy az elhangzottak egésze hasonló-e az általuk ismert, megszokott narratíva-modellekhez. Ezt a közös társadalmi tudatból, a közös tudásból, azaz a közös kultúrából fakadó tipizálást tekinthetjük külső, vagyis narratív koherenciának. Az IKK-nak mint jelenségtípusnak a fentiek szerinti tudományos leírásakor például éppen ennek a kultúránként más és más narratív koherenciának a megragadása jelenthet izgalmas kutatási feladatot.

4.3 A résztvevői perspektíváknak és a kommunikációs stratégiáknak a 4.1. szellemében történő folyamatorientált rekonstrukciójához használható analitikus eszköztárnak ígérkezik az ún. *lakúna-modell*.²³ A XX. század 70-es éveitől ezzel a terminus technicussal a főként Oroszországban meghonosodott „etnopszicholingvisztikában” olyan heurisztikus eszközt jelölnek, amely az interkulturális kommunikációs helyzetekben fellépő félreértések vizsgálatára szolgál. Ennek nyomán Ertelt-Vieth (2004: 83) a modellt számos elemzési szempont és szint elkülönítési kategóriájaként alkalmazza, ami (legalább) három fő típus kikristályosodásához vezetett (vö. Ertelt-Vieth 2004: 83 ff):

- mentális lakúnak, amelyekhez az egyes nyelvszisztemekben fennálló különbségek sorolhatók (pl. az ún. apai név megléte az oroszban), beleértve valamennyi kognitív és affektív állapotban, valamint modellben tapasztalható eltéréseket, így tehát vannak emotív lakúnak, tudás-állománybeli lakúnak és nyelvszisztembeli lakúnak;
- cselekvési lakúnak, amelyek a szavak használatbeli különbségeire utalnak (pl. orosz *drug* vs. angol *friend* ’barát’) és alapvetően a gondolkodásban, a beszédben, a mozgásban és egyéb tevékenységekben, valamint folyamatokban megnyilvánuló különbségeket jelölnek;
- tárgyi vonatkozású lakúnak, amelyek a tárgyi világ kialakításának különbségeire vonatkoznak, pl. szabvány szövegek és képek (névjegykártyák, igazolványképek, üzleti levelek).

Tehát a *lakúna* műszó olyan valamit jelöl, ami kultúra-egybevető megközelítésben hiányként érzékelhető, vagy éppen teljesen másként manifesztálódik, vagyis egy szövegben/kontextusban fellépő olyan résről (hiányról) vagy különbségről van szó, amely idegen perspektívából érhető tetten. Így a lakúnak per definitonem (legalább) két kultúra vagy kulturális szint között lokalizálандók. Komplementer módon a *szimbólum* terminus technicus olyan jelenségeket fejez ki, amelyek definíció szerint kontextusba ágyazódnak, és amelyek kontextus híján lakúnát, vagyis rést eredményeznének (Ertelt-Vieth 2004: 90).

4.4 Gyümölcsöző lehet a téma kutatása számára az ún. *kulturális forgatókönyveknek* (Wierzbicka 2002) az egyes nyelvektől független természetes szemantikai metanyelv (eredeti rövidítésben: NSM) segítségével történő leírása is. Megalkotója, Wierzbicka (2006: 740 ff.) abból indul ki, hogy a történetileg kifejlődött nyelvek, így terminológiájuk is, messzemenően kulturális meghatározottságúak, és ezért nem alkalmasak semleges, egzakt leírási nyelv gyanánt. Ezért az általa kimunkált NSM bő 60 ún. *szemantikai primitívummal*, vagyis egészen elemi szavakkal (mint *jó, rossz, valaki, valami, tud, gondol* stb.) dolgo-

zik, amelyek minden nyelvben megvannak és amelyeknek mindegyikben azonos a referenciája. Ezen eszköz az egyes nyelvekre jellemző forogatókönyveknek – az *interkulturális pragmatika* (vö. Kecskés 2004; Wierzbicka 2006) keretében történő – leírásához nagymértékben adekvátnak tűnik.

4.5 Az IKK ilyen jellegű kutatása diszciplinárisan beilleszthető lenne egy „kultúraközpontú” nyelvtudományi paradigmába, azaz egyfajta *interkulturális nyelvészetbe*, amelynek alapvetéséről, céljairól, lehetőségeiről és tartalmáról a közelmúltban fejtettem ki gondolataimat (vö. Földes 2003).

4.6 Összességében az IKK-t leíró fogalomnak kellene tekintenünk. A nyelvi-kommunikációs adatok elemzésének elmélyítése a későbbiekben mindegyik (a) az elméleti-metodológiai alapok szélesítésével és (b) az empirikus háttér bővítésével érhető el. Eközben kívánatos lenne a vizsgálatok során az alábbi aspektusok figyelembevétele:

4.6.1 Az IKK-kutatás ne csak programmatikus kinyilatkoztatásokra szorítkozzon és ne elsősorban a kommunikációs feltételek tárgyalására irányuljon, sokkal inkább annak empirikus-analitikus megragadására, valamint folyamat-orientált leírására és hermeneutikus értelmezésére; mindenekelőtt kontrasztív és interakcionista-diskurzusnyelvészeti háttérrel. Vagyis arra, hogyan hatnak ezen előfeltételek ténylegesen autentikus interakciós helyzetekben, továbbá a beszélők milyen módszerekkel, eljárásokkal, technikákkal élnek.²⁴ Így – a jelenség, a tárgy és a perspektíva hármasságában (Niedermüller 1999: 97) – feltárandók azok a helyzetek és folyamatok, amelyeknek során az eltérő kulturális kódokkal, képességekkel és készségekkel rendelkező személyek egymással kommunikálnak. Ehhez persze pontosabban figyelembe kellene venni egyrészt azon szituációs és nyelvi-kommunikációs követelményeket, amelyeknek a beszélőknek IKK-s helyzetekben meg kell felelniük és amelyek befolyásolhatják beszédcselekvésüket, másrészt azt, hogy az ténylegesen miként is zajlik. Így célszerű lenne az IKK-t mint sommás és képlékeny konstrukciót a kommunikáció ténylegesen lejárolt szituációs típusai szerint pontosabban differenciálni. Eközben a kulturálisan meghatározott magatartásmódok paraverbális és nonverbális vetületeit is figyelembe kell venni (vö. Knapp, Knapp és Potthoff 1990: 71 f.; Maletzke 1996: 78 f.; Heringer 2004: 81 ff.; Oksaar 2005: 26 f.), különösen azért, mert ezek a dimenziók még kevésbé tudatosak, mint a verbális kommunikáció. Hasonlóképpen tanácsos lenne a gyakran aszimmetrikus elvárásokat vagy résztvevő-konstellációkat nyomatékosabban tekintetbe venni, mivel jelenleg számos publikáció a kultúratényezőt tekinti – kissé egyoldalúan – a kommunikatív cselekvés jóformán egyedüli meghatározójának (lásd fentebbi gondolataimat a 2.2 fejezetben).

4.6.2 Az ilyen irányú makro- és mikroelemzésekhez lenne mire támaszkodni; a modellek, eljárások és tartalmak kimunkálásához használható szempontokkal szolgálhatnak olyan diszciplinák gondolati irányai és kategóriái, mint pl. a kognitív kulturális antropológia, a kommunikáció néprajza, a kontrasztív pragmatika, az „interlanguage pragmatics”, a funkcionális pragmatika, az interpretatív szociolingvisztika és különösen a szociopragmatikai társalgáselemzés. Így nyerhetők integratív interkulturális-diskurzuselemzési megközelítési le-

hetőségek, azaz a fenti tudományszakok egyes módszereinek és eredményeinek segítségével empirikusan és tényközpontúan jellemezhető a nyelvhasználat produkciója és recepciója kulturálisan meghatározott kontextusokban. Ez azért is fontos, mert a diskurzus/szöveg a szociális kogníció olyan formája, amely hozzáférést biztosít egy társadalmi csoport ún. kollektív emlékezéséhez, amely (a) *kommunikatív* és (b) *kulturális emlékezet*ből tevődik össze (vö. Assmann 1999: 49 ff.). Ez a *kulturális emlékezet* – bizonyos homályos mozzanatai ellenére – heurisztikusan ösztönző fogalomnak tűnik.

4.6.3 Az IKK-kutatást a különféle kommunikátumok leírásában és magyarázatában legalább három nézőpont kell, hogy jellemezze: nyelvészeti, kognitív-pszichológiai és kultúratudományi-szociológiai, hiszen a kommunikációs esemény nem pusztán nyelvi jelenség, hanem sokkal inkább ún. *transzjelenség*:²⁵ egyszerre kognitív folyamat és szociális produktum. Így a kommunikációs cselekvések vizsgálata nem egyszerűen inter-, hanem inkább kifejezett transzdiszciplinaritást igényel, amelyre különböző tudományszakok integrált szemléletmódja jellemző. Vagyis az IKK-kutatást transzdiszciplínának tekinthetjük.

4.6.4 Modell-, ill. koncepcióelméleti és metodológiai tekintetben az IKK kutatásakor árnyaltan mérlegelni kell a kultúrák egybevetésének körülményeit és feltételeit, valamint az IKK-hoz való viszonyukat. Ehhez Loenhoff (2003: 106 ff.) instruktív tézisekkel szolgál. A résztvevői vs. megfigyelői perspektíva kettősségéből kiindulva – Husserlnél (1921: 261 ff.) a tapasztalatok „fungáló”, ill. „tematizáló” kezelése – hangsúlyozza, hogy „az, amit a tapasztalatok megszületésekor átélünk, és az, amit ezen tapasztalatok reflexiójakor, azaz a visszatekintő utánagondoláskor arról konstruálunk és magunknak kialakítunk, nagyon eltérő szimbolikus termékek” (Loenhoff 2003: 106). A tapasztalati objektumok fungáló és a tematizáló kezelésének különbözőségéből adódik, hogy a tudományos kultúra-összehasonlításnak más a megismerési tárgya, mint az IKK elméletének. A kultúra-egybevetési tanulmányok eredményei tehát nem adják az interkulturális kommunikációs folyamatok leírását, hiszen a kulturális értelem-képződmények ábrázolási értékei nem tévesztendőek össze a kommunikációs folyamatban betöltött irányító értékekkel (Loenhoff 2003: 109). Ezenkívül a kultúra-egybevetés eredményeinek az IKK jelenségeinek szempontjából vett eltérése, ill. nem adaptálhatósága lényegében abból következik, hogy a kultúra-egybevetés egységei inkább képződményekre, mint folyamatokra és funkciókra irányulnak, továbbá inkább nyelvre, mint beszédre, inkább mentális objektívációkra, mint kognitív stílusokra a konkrét cselekvési folyamatban, inkább esztétikai produktumokra, mint az észlelés, érzékelés formáira (Loenhoff 2003: 110).

4.6.5 Figyelembe veendő, hogy a nemzetközi gyakorlatban bizonyos átalakulási folyamat zajlik: a „prototipikus” IKK-t sok tekintetben egyre inkább felváltja egyfajta kultúrák fölötti „globalizált” – értsd: amerikanizált – kommunikáció (vö. a 2.2. pontban megfogalmazottakkal).

4.6.6 Interkulturális kutatások esetében sajátos módon lép fel a társadalomtudományokra általában jellemző nehézség, hogy egybeesik a kutatás tárgya és alanya (lásd Földes 2003: 57), hiszen maga a kutató is mindig egy bizonyos

kultúrához tartozik. Továbbá, mivel az ilyen vizsgálatok általában valamiféle feltűnő, szembeötlő jelenségek körül forognak, amelyeket csak egy „standardnak” vagy „nomálisnak” tekintett helyzethez képest lehet regisztrálni, fennáll az a veszély, hogy más kultúrák leírásakor és értékelésekor a saját kultúra rendezési és megítélési mércéit tekintik általánosnak, ami esetenként etnocentrikus téves következtetésekhez vezethet. Az etnocentrizmus mellett analóg módon a sztereotípa-képződés sem ritka, és pedig nemcsak interkulturális kontaktus-helyzetekben, hanem a metasíkon, azaz interkulturális kutatási projektek esetében is. Mindez elmélyült metodológiai reflexiót tesz szükségessé (vö. Schröder 1991 gondolatait). A kortárs IKK-kutatásban rendre fel-felbukkannak ilyen sematikus etnocentrikus kijelentések, pl. Koskensalo (1988: 99) finn kutatóként a japánok „túlzott szerénységéről” elmélkedik, Zelényi (2005: 316) pedig magyarországi nézőpontjából úgy véli: „a keleti kultúrák hagyomány- és szokás-rendszere jóval bonyolultabb az európaiénál”.

4.7 Úgy ítélem meg, hogy konstruktivista szellemben – és például a strukturalista szemiotika, valamint a szociopragmatikai diskurzus-elemzés felhasználásával – hipotetikus-deduktív kutatási stratégiával újabb dimenziók tárhatók fel a kommunikációról és a nyelvről mint az ember legititokzatosabb tulajdonságáról, természetesen figyelembe véve egy adott kultúra belső változatait is. Meggyőződésem szerint ugyanis az inter- és az intrakulturális kommunikáció között a különbség alapvetően nem minőségi, hanem mennyiségi természetű (vö. Sarbaugh 1993: 5).

A két jelenségtípus analitikusan megragadható egy kontinuum-modell feltételezett végpontjaiként, miközben a reális beszédfolyamatok ezen a skálán valahol félúton, hol a prototipikusan intrakulturális, hol a prototipikusan interkulturális pólushoz esnek közelebb. A viszonyok összetettségére példaként felhozható, hogy egy magyar és egy német orvosprofesszor közötti beszélgetésben bizonyára kevesebb kulturálisan kódolt zavaró tényező lép fel, mint e magyar(nyelvű) orvosprofesszor és egy úgyszintén magyar(nyelvű) tetőfedő kommunikációjában. Mindezek alapján számomra nem is annyira az a lényegi kérdés, hogy esetenként **miért nem** zökkenőmentesen működnek (lévén félreértések stb.), hanem az: hogyan is zajlanak és miként modellezhetők a(z interkulturális) kommunikáció egyes formái.

5. Zárszó

Egy aktuális kézikönyv szerint „a társadalomtudományokban a legtöbb elmélet viszonylag pontatlanul megfogalmazott és nem egzaktul meghatározott fogalmakra vonatkozik” (Schnell, Hill és Esser 2005: 11). Rajtunk, nyelvészekén is múlik, meddig marad érvényes ez a megállapítás. Ezért kutatómunkánk során legyünk azon, hogy az ilyen bíráló megjegyzések minél előbb okafogyottá váljanak. Jelen cikk az IKK kapcsán ehhez kíván egy apró lépéssel hozzájárulni.

Jegyzetek

- ¹ Forrás: Koch, Krefeld és Osterreicher (1997: 57 f.). Magyar fordítása, mint ahogy a további nem magyar nyelvű idézeteké is, tőlem származik – F. Cs.
- ² Így pl. Kertész és Rákosi (2004: 476) a nyelvészeti szakma fejlődésének meghatározó jellemvonását az elmúlt évszázadban az egyre markánsabb problémaorientáltságban látják. Ugyanis a legtöbb nyelvtudományi elméletben, mint hangsúlyozzák, „alapvetően nem arról van szó, hogy adatokat csoportosítsunk, hanem sokkal inkább arról, [...] hogy *problémákat konstruáljunk*, és ezeket a rendelkezésre álló információk alapján *megoldjuk*” [kiemelés az eredetiben].
- ³ A tanulmány korábbi munkáim felhasználásával készült, vö. Földes (2006 és 2007).
- ⁴ Még összetettebb a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy a *civilization* fogalma még az angol nyelvben sem egységes, ugyanis jelentősen eltér egyrészt a hagyományos brit, másrészt a modern amerikai értelmezése (lásd Vitányi 2002: 722).
- ⁵ Mindazonáltal – mint Ehrhardt (2002: 6) taglalja – részben különböző érdeklődési irányokról van szó, mivel a „nemzetközi kommunikáció” esetében olyan kérdések állnak a középpontban, „amelyek kevésbé magának a nyelvi kommunikációnak a folyamatára vagy a használt nyelvek struktúrájára irányulnak, sokkal inkább annak külső feltételeire”.
- ⁶ Például Apeltauer (1996: 3) így fogalmaz: „határokon átívelő, azaz interkulturális” kommunikáció, vagyis egyenlőségjelet tesz a „határokon átívelő” és az „interkulturális” közé. Továbbá – különösen a szláv-oroszkutatásokban – még a legújabb munkákban is ‘kulturális’ értelemben a *nemzet-specifikus* kifejezést használják, pl. Ivanova (2001: 484 ff.), aki rendre a frazeologizmusok „nemzet-specifikus szemantikájáról” beszél. Felettébb problematikus Ferraro (2002: 24) megközelítésmódja, aki monográfiája egyik fejezetének „a nyelvek közötti nemzetközi eltérések” címet adta, hiszen „nemzetközi” különbségek nyelvek között nem lehetnek! Annál is kevésbé, mivel Ferraro (2002: 24) nem valamiféle nyelv-nemzet-kategóriából indul ki, hanem azt taglalja, hogy megannyi „nemzet [...] sok különböző kultúrát és nyelvjárást foglal magában politikai határai között”. Nem kevésbé neuralgikus Bolten (1997: 475) azon eljárás módja, amely arra bátorít, hogy az interkulturális üzleti kommunikáció kutatása során „tekintsük azonosnak a kulturális és a politikai országhatárokat”.
- ⁷ Ennek változata a *kultúrközi* (pl. Gordon Győri 2004: 67).
- ⁸ A fordítás és az IKK viszonyáról vö. pl. Klaudy (1997).
- ⁹ Kiváltó okként különféle tudás-aszimmetriák érhetők tetten (pl. az egyes kommunikációs műfajok, valamint használatuk és szituatív kezelésük vonatkozásában), amelyek – amennyiben felismerik őket – gyakran helyileg is reparálhatók, vö. Günthner - Luckmann (2002: 219 ff.).
- ¹⁰ Ellentétben pl. Zelényi (2005: 312) nézetével, aki IKK-nak „az egymástól eltérő kultúrák, kultúrkörök közötti párbeszédet” tekinti.
- ¹¹ A *ház* metafora a szobákkal meglehetősen statikus, valamilyen, az ábrázolt jelenség dinamikájának jobban megfelelő képiség megítélésem szerint szerencsésebb lett volna.
- ¹² Friss idevágó „elrettentő” példaként Bodolay (2005) dolgozata hozható fel, amely IKK gyanánt kliségyanús felszínes információkat, töredékes megfigyeléseket és a belőlük következő „recepteket” tartalmaz – a névjegyén történő titulushasználatától a telefonáláshoz ajánlott betűzési táblázatig.
- ¹³ Például Miebsnek (2003) – mint azt Siegfried (2005: 520) referálja – elsősorban kontrasztív vizsgálatokból kiindulva az a hipotézise, hogy a beszélők nemzetközi/interlingvális üzleti beszélgetésekben ugyanúgy viselkednek, mint intranacionális helyzetekben, vagyis nem rendelkeznek alkalmazkodási potenciállal.

- 14 A *tercier* kultúra nyelvi, ill. nyelvészeti dimenzióját *diszkurzív terciér kultúrának* nevezhetjük.
- 15 Gondoljunk csak bele: Kroeber és Kluckhohn (1952: 149) több, mint fél évszázada a kultúrafogalomnak nem kevesebb, mint 164 definícióját gyűjtötték össze, ezek száma azóta nyilván tovább nőtt. A számadatok tekintetében a szakirodalom nagy ingadozást mutat. Ablonczyné Mihályka (2005: 268) pl. csak „több, mint száz”, míg Slembek (1998: 27) „több, mint 300 kultúra-definíciót” említ. A korszerű kutatások produktív kultúra-koncepciókat meríthetnek pl. az újabb etnometodológiából (Hester és Eglin 1997; Antaki és Widdicombe 1998) vagy a posztmodern antropológiából (Barth 1989; Hannerz 1992).
- 16 Vö. az alábbi etnoviccet: Afrikában egy európai misszionárius meglátogatja a betegeket az állomáshelye környéki falvakban. Egyik helyen fiatal fekete bőrű férfihoz vezetnek, aki magas lázzal küszködik. Megvizsgálja, ad neki egy tablettát és így szól hozzá: „Te nem félni, hamar meggyógyulni és dolgozni, mint az elefánt.” Mire a fekete fiatalember: „Nagyszerű lenne, hiszen akkor jövő héten vissza tudok menni Cambridge-be és megtarthatom a szociálpszichológiai előadásomat.”
- 17 *Kontingencia* a filozófiában, a modális logikában és a szociológiában (mindenekelőtt a rendszerelméletben) használatos terminus *technicus* az emberi élettapasztalatok elvi nyitottságának jelölésére. Eszerint a szociális világot mint a számos lehetőség egyikét érzékeljük, amely se nem véletlen, se nem szükségszerű. Maga a világ érzékelése is kontingens: olyan megkülönböztetéseken és konstrukciókon alapul, amelyek másként is lehetnének vagy amelyeket másként is csinálhatnánk. Az emberi beállítódások és cselekvések elvi nyitottságát – amely komplexitást eredményez – a szociális rendszerek képződése csökkenti (a témához vö. Vanderstraeten 2002). Ahogy Luhmann (1984: 152) fogalmaz, a kontingencia „olyan valami, ami se nem szükséges, se nem lehetetlen; vagyis ami úgy, ahogy van (volt, lesz) lehetséges, de másként is elképzelhető. A fogalom így valami adottat (tapasztaltat, elvártat, elgondoltat, megálmodottat) jelöl a lehetséges másság fényében; tárgyakat jelöl a lehetséges eltérések horizontján”.
- 18 A nemzetközi forrásokból is leszűrhetők lényegi ellentmondások, pl. Slembek (1997: 7) a Németországban dolgozó nem német származású, anyanyelvű és mentalitású vendégmunkásokat is a német kultúra részének tekinti, viszont Krech (1998: 160) már a németek és osztrákok közötti, sőt Auer és Kern (2001) a nyugat- és a keletnémetek közötti interakciót is IKK-nak tekinti. Hasonlóképpen jár el Tannen (1984: 10), aki a különböző szubkulturális háttérrel rendelkező amerikaiak közötti társalgást is IKK-ként aposztrofálja.
- 19 Előremutató metateoretikus keretként említhető az ún. szociálkonstruktivizmus, amely kultúrpszichológiai irányzatként a „gyakorlatról szóló elmélet” igényével is fellép, vö. Burr (2003).
- 20 Dausendschön-Gay és Krafft (1998: 193) bizonyos tekintetben hasonlóan járnak el, amikor azt vallják, hogy az interkulturalitás „leírható a beszélgetésben résztvevők kategóriájaként”, vagyis mint „konverzációs relevanciakijelölő-eljárás”.
- 21 Kulturális tudáson Dausendschön-Gay és Krafft (1998: 164) nyomán egyrészt a mindennapi világnak az adott közösségben szokásos értelmezését, másrészt az ún. reáliákhoz történő adekvát viszonyulás képességét értem.
- 22 Vö. Németh (2006: 27 f.) magyar nyelvű interpretációját.
- 23 A *lakúna* szó a latinból származik – *lacuna (lacus)* – és ott azt jelenti ‘öböl’, ‘mélyedés’ vagy ‘rés’. Az irodalomtudomány ezzel a terminus *technicussal* megértési hézagokat, hiányokat ír körül, míg a fordítástudományban nehezen vagy egyáltalán nem fordítható lexikai elemeket jelöl (vö. Ertelt-Vieth 2004: 83).

- ²⁴ Ilyen irányú üdvözlendő kezdeményezésnek tekinthetők pl. Rasmussen (2000) és Sunaoshi (2005) vizsgálatai.
- ²⁵ A fogalom tartalmához, ill. használatához vö. pl. Wawrzyniak (2004: 330) írását.

Irodalom

- Ablonczyné Mihályka L. 2005. Interkulturális kommunikáció olasz nyelven. In: Bra-dean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a hatvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 267–273.
- Ammon, U. 1991. *Die internationale Stellung der deutschen Sprache*. Berlin - New York: de Gruyter.
- András I. 1999. *Termelés, kultúra, nyelv. Külföldi tulajdonosi érdekeltségű vállalatok nyelvi-kommunikációs sajátosságai a Duna-ferr Csoportnál*. Dunaújváros: Duna-ferr - Veszprém: Veszprémi Egyetem.
- Antaki, C., Widdicombe, S. 1998. Identity as an Achievement and as a Tool. In: Antaki, C., Widdicombe, S. (Eds.) *Identities in Talk*. London: Sage. 1–14.
- Apeltauer, E. 1996. *Körpersprache in der interkulturellen Kommunikation*. Flensburg: Univ.
- Assmann J. 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.
- Auer, P., Kern, F. 2001. Three Ways of Analysing Communication between East and West Germans as Intercultural Communication. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 89–116.
- Bañcerowski J. 2000. A kommunikációs kompetencia és összetevői. In: Bañcerowski, J. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Az írásokat válogatta, szerkesztette és az előszót írta Nyomárkay István. Budapest: ELTE. 342–351.
- Barth, F. 1989. The Analysis of Culture in Complex Societies. *Ethnos* 54. évf. 3-4. szám. 120–142.
- Behrent, S. 2003. Wenn Nichtmuttersprachler mit Nichtmuttersprachlern kommunizieren – interalloglottale Kommunikation. In: *9. Arbeitstagung zur Gesprächsforschung. Mannheim, 2. bis 4. April 2003*. Abstracts. Interneten: www.gespraechsforschung.de/tagungsarchiv/heft2003.pdf (2006. január 11-ei állapot).
- Beniers, C. 2006. *Managerwissen kompakt: Interkulturelle Kommunikation*. München – Wien: Carl Hanser Verl.
- Bodolay L. 2005. Merkmale der alltäglichen und geschäftlichen Kommunikation der Bundesrepublik, Österreichs, der Schweiz und Ungarns. (Ein Vergleich). In: Bra-dean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a hatvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 55–72.
- Bolten, J. 1997. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. In: Walter, R. (Hrsg.) *Wirtschaftswissenschaften. Eine Einführung*. Paderborn: Schöningh. 469–499.
- Bosse, H. 1979. *Diebe, Lügner, Faulenzer. Zur Ethnohermeneutik von Abhängigkeit und Verweigerung in der Dritten Welt*. Frankfurt a.M.: Syndikat.
- Bou Franch, P. 1998. On Pragmatic Transfer. *Studies in English Language and Linguistics* 0. évfolyam. 3. szám, 5–20. Interneten: www.uv.es/~boup/PDF/Sell-98.pdf (2006. október 31-ei állapot).
- Brislin, R. W. 2000. *Understanding culture's influence on behavior*. 2. ed. Fort Worth: Harcourt College Publ.
- Burr, V. 2003. *Social Constructionism*. 2. ed. London: Routledge.

- Clyne, M. 1997. Multilingualism. In: Coulmas, F. (Ed.) *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford/Cambridge, Mass.: Blackwell. 301–314.
- Cs. Jónás E. 1998. Alkotói világlátás és fordítói szemlélet – a fordítás mint permanens interkulturális kommunikáció. Spiró György mai magyar Csehov-fordításai. *Modern Nyelvoktatás*. 4. évf. 2-3. szám. 106–114.
- Dausendschön-Gay, U., Gülich, E., Krafft, U. 1995. Exolinguale Kommunikation. In: Fiehler, R., Metzger, D. (Hrsg.) *Untersuchungen zur Kommunikationsstruktur*. Bielefeld: Aisthesis. 85–117.
- Dausendschön-Gay, U., Krafft, U. 1998. Kulturelle Differenz als account. In: Apfelbaum, B., Müller, H. (Hrsg.) *Fremde im Gespräch. Gesprächsanalytische Untersuchungen zu Dolmetschinteraktionen, interkultureller Kommunikation und institutionalisierten Interaktionsformen*. Frankfurt a.M.: IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation. 163–197.
- Dethloff, U. 1992. Interkulturelle Kommunikation: Überlegungen zu einer Neuorientierung der Landeskunde in den neunziger Jahren. *Zielsprache Französisch* 24. évf. 3. szám. 130–141.
- Drescher, M. 2004. Zur Interkulturalität der Wissenskommunikation. Das Beispiel der HIV/AIDS-Prävention in Burkina Faso. *Gesprächsforschung – Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion* 5. évfolyam. 118–147. Interneten: www.gespraechsforschung-ozs.del/heft2004/heft2004.htm (2006. október 31-i állapot).
- Dzuriková, E. 2004. Interkulturelle Aspekte des fachbezogenen Deutschunterrichts. In: Ďuricová, A., Hanuljaková, H. (Ed.) *Zborník príspevkov zo VII. konferencie Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska, 1.–4.9.2004 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Spoločnosť učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska. 580–582.
- Ehrhardt, C. 2002. Diplomatie und Alltag. Anmerkungen zur Linguistik der interkulturellen Kommunikation. *Interculture-Online* 1/2002. Interneten: www.interculture-online.de (2006. január 22-i állapot).
- Ertelt-Vieth, A. 2004. Lakunen und Symbole in interkultureller Kommunikation: Außensicht und Innensicht, Theorie und Empirie, Wissenschaft und Praxis – alles unter einem Hut? In: Bolten, J. (Hrsg.) *Interkulturelles Handeln in der Wirtschaft. Positionen, Modelle, Perspektiven, Projekte*. Sternenfels: Verlag Wissenschaft & Praxis. 81–95.
- Falkné Bánó K. 2001. *Kultúráközi kommunikáció. Nemzeti és szervezeti kultúrák, interkulturális menedzsment aspektusok*. Budapest: Püski.
- Ferraro, G. P. 2002. *The cultural dimension of international business*. 4. ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Finger, B. 2002. Die Verwendung von Nicht-Standardvarietäten in der transnationalen Kommunikation. Ausgehend von grenzüberschreitendem Dialektgebrauch am Oberrhein. In: Bateman, J. A., Wildgen, W. (Hrsg.) *Sprachbewusstheit im schulischen und sozialen Kontext*. Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Lang. 91–115.
- Földes Cs. 2003. *Interkulturelle Linguistik. Vorüberlegungen zu Konzepten, Problemen und Desiderata*. Veszprém: Univ./Wien: Ed. Praesens.
- Földes Cs. 2005. Thomas, A., Kinast, E.–U., Schroll-Machl, S. (Hrsg.): *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation*. Bd. 1: Grundlagen und Praxisfelder. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, 463 S. mit 23 Abbildungen und 14 Tabellen; Thomas, A., Kammhuber, S., Schroll-Machl, S. (Hrsg.): *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation*. Bd. 2: Länder, Kulturen und interkulturelle Berufstätigkeit. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, 463 S. mit 23 Abbildungen und 14 Tabellen.

- recht, 2003, 399. p. mit 7 Abbildungen und 6 Tabellen. In: Orosz, M., Albrecht, T. (Hrsg.) . *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2004*. Bonn: DAAD/Budapest: GUG. 374–377.
- Földes Cs. 2006. Az interkulturális kommunikáció mint a nyelvtudomány tárgya. In: Nagy S. I. (szerk.) *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: ELTE/MTA Modern Filológiai Társaság. 60–67.
- Földes Cs. 2007. Quo vadis 'interkulturelle Kommunikation'? In: *Neuphilologische Mitteilungen* 108. évfolyam (megjelenés alatt).
- Fritz, M. 1998. Das Interkulturelle Praktikum am Germanistischen Institut der Universität Wien. „Schnitt-Stelle” für interkulturelle Kommunikation. In: Kuruyazici, N., Jahn, S., Müller, U., Steger, P., Zelewitz, K. (Hrsg.) *Schnittpunkte der Kulturen. Gesammelte Vorträge des Internationalen Symposions 17.–22. Sept. 1996, Istanbul/Türkei, veranst. von d. Gesellschaft für Interkulturelle Germanistik und der Universität Istanbul*. Stuttgart: Verl. Hans-Dieter Heinz. 357–369.
- Geißner, H. K. 1998. Zur Überwindung des Ethnozentrismus durch Ethnorhetorik und Ethnohermeneutik. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 91–103.
- Gibson, R. 2002. *Intercultural Business Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Goddard, C., Wierzbicka, A. 1997. Discourse and Culture. In: van Dijk, T. (Ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage. 231–257.
- Gordon Györi J. 2004. A kulturális összehasonlító pedagógia alapjai, eredményei, valamint jelentősége a magyar pedagógiában. *Iskolakultúra*. 14. évf. 2. szám. 66–75.
- Greimas, A. J. 1995. *Sémantique structurale: recherche de méthode*. 2. éd. Paris: Pr. Univ. de France.
- Gumperz, J. J. 2001. Contextualization and Ideology in Intercultural Communication. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 35–53.
- Gumperz, J. J. 2005. Interethnic Communication. In: Kiesling, S. F., Paulston, C. B. (Eds.) *Intercultural Discourse and Communication. The Essential Readings*. Malden, MA – Oxford – Carlton: Blackwell. 33–44.
- Günthner, S., Luckmann, T. 2002. Wissensasymmetrien in interkultureller Kommunikation. In: Kotthoff, H. (Hrsg.) *Kultur(en) im Gespräch*. Tübingen: Narr. 213–243.
- Hannerz, U. 1992. *Cultural Complexity. Studies in the Social Organisation of Meaning*. New York: Columbia Univ. Press.
- Hepp, A., Löffelholz, M. (Hrsg.) 2002. *Grundlagentexte zur transkulturellen Kommunikation*. Konstanz: UVK-Verl.-Ges.
- Heringer, H. J. 2004. *Interkulturelle Kommunikation. Grundlagen und Konzepte*. Tübingen – Basel: Francke.
- Hester, S., Eglin, P. 1997. *Culture in Action. Studies in membership categorization analysis*. Washington: Internat. Inst. for Ethnomethodology and Conversation Analysis.
- Hidasi J. 1996. Eurokommunikáció. In: Székely G., Cs. Jónás E. (szerk.) *VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében*. II. kötet. Nyíregyháza: Bessenyei. 293–298.
- Hidasi J. 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scholar.
- Hüllen, W. 1992. Interkulturelle Kommunikation – was ist das eigentlich? *Der fremdsprachliche Unterricht* 26. évf. 7. szám. 8–11.

- Huntington, S. P. 1996. *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. München/Wien: Europa-Verl.
- Husserl, E. 1921. *Logische Untersuchungen*. Bd. 2, Zweiter Teil: Elemente einer phänomenologischen Aufklärung der Erkenntnis. 2. Aufl. Halle: Niemeyer.
- Ivanova, I. 2001. Interkulturelle Entsprechungen und Unterschiede der Phraseologismen in deutschen und russischen Fachtexten. In: Meier, J., Ziegler, A. (Hrsg.) *Deutsche Sprache in Europa. Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Ilpo Tapani Piirainen zum 60. Geburtstag*. Wien: Ed. Praesens. 483–488.
- Jackson, B. S. 1997. *Semiotics and legal theory*. Repr. Liverpool: Charles.
- Januschek, F. 2005. Aufstieg und Fall von Kommunikationsmodellen. Kommunikation – gibt's das? In: Bolte, H. (Hrsg.) *Paradigms lost*. Duisburg: Red. OBST. 131–152.
- Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. (szerk.) 1980. *Magyar értelmező kézi-szótár*. Negyedik, változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karakuş, M. 2001. Von der Kulturengebundenheit zur interkulturellen Kommunikation: Zwei Romane von Habib Bektas unter dem Aspekt der Begegnung mit dem Fremden. In: Azer, M., Müller, U. [unter Mitwirkung von S. Schmidt und K. Zewelwitz] (Hrsg.) *Kanon und Text in interkulturellen Perspektiven: „Andere Texte anders lesen“*. 4. Internat. Kongreß der Gesellsch. f. Interk. Germ. und der Universität Salzburg (Kaprun, 23.–27.9.1998). Stuttgart: Verl. Hand-Dieter Heinz. 423–433.
- Kardorff, E. v. 1998. Experten und Laien – Ein Problem transkultureller Kommunikation. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Reinhardt. 54–61.
- Kasper, G. 1992. Pragmatic Transfer. *Second Language Research*. 8. évf. 3. szám. 203–231.
- Kecskés, I. 2004. Editorial: Lexical Merging, Conceptual Blending, and Cultural Crossing. *Intercultural Pragmatics*. 1. évf. 1. szám. 1–31.
- Kertész A., Rákosi Cs. 2004. Plausibles Schließen und die Didaktik der germanistischen Linguistik. In: Czicza D., Hegedűs I., Kappel P., Németh A. [unter Mitarb. v. Hum R., Molnár P., Rauzs O.] (Hrsg.) *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm. 475–487.
- Kiesling, S. F., Paulston, C. B. (Eds.) 2005. *Intercultural Discourse and Communication. The Essential Readings*. Malden, MA – Oxford – Carlton: Blackwell.
- Kim, B.-K. 1999. *Das Problem der interkulturellen Kommunikation am Beispiel der Rezeption Deweys in China*. Duisburg: Univ.
- Klaudy K. 1997. Médiafordítás és interkulturális kommunikáció. *Modern Nyelvoktatás*. 3. évf. 3. szám. 42–45.
- Knapp, K., Knapp-Potthoff, A. 1990. Interkulturelle Kommunikation. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*. 1. évf. 1. szám. 62–93.
- Koch, P., Krefeld, T., Oesterreicher, W. 1997. *Neues aus Sankt Eiermarkt. Das kleine Buch der Sprachwitze*. München: Beck.
- Koskensalo, A. 1988. 3. Internationale Tagung „Spracherwerb – Sprachkontakt – Sprachkonflikt“, 21.–23. Mai 1987 in Hamburg. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 16. évf. 1. szám. 94–99.
- Kramsch, C. 2003. *Language and Culture*. Fourth impr. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Krech, E.-M. 1998. Österreichisches Deutsch – deutsches Deutsch. Zu Fragen der Plurizentrität der deutschen Sprache. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 160–168.
- Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. 1952. *Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, Mass.: Peabody Museum.

- Ladmiral, J.-R., Lipiansky, E. M. 1989. *La communication interculturelle*. Paris: Armand Colin Éditeur.
- Levine, D. R., Adelman, M. B. 1993. *Beyond Language: Cross-cultural Communication*. 2. ed. Englewood Cliffs/New Jersey: Prentice-Hall Regents.
- Lichtenberg, J. 1994. Vergleiche in der Interkulturellen Kommunikation (Deutsch–Russisch–Bulgarisch–Italienisch). *Grazer Linguistische Studien*. 41. évf. 1. szám. 27–40.
- Loenhoff, J. 2003. Kulturvergleich und interkulturelle Kommunikation. In: Vollstedt, M. (Hrsg.) *Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort“ 2003*. Bonn: DAAD. 105–114.
- Luhmann, N. 1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Lüsebrink, H.-J. 2005. *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Stuttgart – Weimar: Metzler.
- Maletzke, G. 1996. *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen: Westdeutscher Verl.
- Miebs, U. 2003. Höflichkeitssensible Bereiche der finnisch-deutschen Wirtschaftskommunikation und ihre Berücksichtigung in der Sprachschulung. In: Reuter, E., Piitulainen, M.-L. (Hrsg.) *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern*. Frankfurt a.M.: Lang. 321–344.
- Močar, O. F. 2005. Mižkuľturna komunikacija i problemi navčanja pereklady. In: *Sučasni doslidžennja z inozemnoi filologii*. Vipusk 3. Užgorod: Univ. 69–76.
- Nečasová, P. 2004. Landeskunde als Träger interkultureller Kommunikation in dem Fremdsprachenunterricht. In: Ďuricová, A., Hanuljaková, H. (Ed.) *Zborník príspevkov zo VII. konferencie Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska, 1.–4.9.2004 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Spoločnosť učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska. 88–91.
- Németh B. 2006. A jog mint narrativa. Bernard S. Jackson jogi szemiotikájának teoretikus rekonstrukciója. *Jogtudományi Közlöny*. 61. évf. 1. szám. 26–31.
- Niedermüller P. 1999. A kultúráközi kommunikációról. In: Béres I., Horányi Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris. 96–111.
- Nyomárkay I. 2000. Kultúra és identitás. In: Györke Z. [és munkatársai] (szerk.) *Nyelv, aspektus, irodalom. Köszöntő könyv Krékits József 70. születésnapjára*. Szeged: SZTE JGYTFK. 257–261.
- Nyomárkay I. 2006. Az interkulturális kommunikáció néhány kérdése. In: Nagy S. I. (szerk.) *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: ELTE Lengyel Tanszék/MTA Modern Filológiai Társaság. 5–7.
- Oksaar, E. 2005. Probleme interkultureller Kommunikation: kulturemtheoretische Überlegungen. In: van Leeven, E. (Hrsg.) *Sprachenlernen als Investition in die Zukunft. Wirkungskreise eines Sprachlernzentrums. Festschrift für Heinrich P. Kelz zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Narr. 25–34.
- Olejárová, M. 2004. Interkulturálna komunikácia v príprave manažerov, cestovného ruchu v nemeckom jazyku. In: *Acta oeconomica No. 17: Cestovný ruch v nových členských štátoch po vstupe do Európskej únie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta. 169–171.
- Ostheider, T. 2004. Kommunikation mit Ausländern in Japan. Ergebnisse einer Feldforschung. In: Inoue, S., Ueda, K. (Hrsg.) *Über die Grenzen hinweg*. München: Iudicium. 187–210.
- Parsons, T. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Philipsen, G. 1972. Navajo World View and Cultural Patterns of Speech. A Case Study in Ethnorhetoric. *Speech Monographs*. 39. évf. 2. szám. 132–139.
- Pinto, D. 1992. *Interculturele communicatie. Drie-stappenmethode voor het doeltreffend overbruggen en managen van cultuurverschillen*. 4. opl. Houten/Antwerpen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Podsiadlowski, A. 2004. *Interkulturelle Kommunikation und Zusammenarbeit. Interkulturelle Kompetenz trainieren. Mit Übungen und Fallbeispielen*. München: Verlag Vahlen.
- Pólya T. 2004. Sikertelenség és koherencia a nyelvi kommunikációban. *Magyar Tudomány*. 111. évf. 8. szám. 856–864.
- Porter, R. E., Samovar, L. A. 2000. An Introduction to Intercultural Communication. In: Samovar, L. A., Porter, R. E. (Eds.) *Intercultural Communication: a Reader*. 9. ed. Belmont: Wadsworth. 4–26.
- Privalova, I. V. 2005. *Interkultura i verbalnyj znak: lingvokognitivnye osnovy mezkulturnoj kommunikacii*. Moskva: Gnozis.
- Rasmussen, G. 2000. *Zur Bedeutung kultureller Unterschiede in interlingualen interkulturellen Gesprächen. Eine Mikroanalyse deutschsprachiger Interaktionen zwischen Franzosen und Dänen und zwischen Deutschen und Dänen*. München: Iudicium.
- Rehbein, J. 2001. Intercultural Negotiation. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 173–207.
- Rich, A. L. 1974. *Interracial communication*. New York: Harper & Row.
- Riley, P. 1989. „Well don't Blame me”. On the Interpretation of Pragmatic Errors. In: Oleksy, W. (Ed.) *Contrastive Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins. 231–249.
- Rodrigo Alsina, M. 1999. *La comunicació intercultural*. Barcelona: Anthropos.
- Rösler, D. 1996. Interkulturális kommunikáció alapfokú tananyagokban a német mint idegen nyelv tanításában. *Modern Nyelvoktatás*. 2. évf. 1-2. szám. 35–43.
- Roth, K. 2004. Kulturwissenschaft und Interkulturelle Kommunikation: Der Beitrag der Volkskunde zur Untersuchung interkultureller Interaktionen. In: Lüsebrink, H.-J. (Hrsg.) *Konzepte der Interkulturellen Kommunikation. Theorieansätze und Praxisbezüge in interdisziplinärer Perspektive*. St. Ingbert: Röhrig. 115–143.
- Samovar, L. A., Porter, R. E. (Eds.) 2000. *Intercultural Communication: a Reader*. 9. ed. Belmont: Wadsworth.
- Sarbaugh, L. E. 1993. *Intercultural communication*. Rev., with a new preface; 2. print. New Brunswick: Transaction Publ.
- Schnell, R., Hill, P. B., Esser, E. 2005. *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 7., völlig überarb. u. erw. Aufl. München - Wien: R. Oldenbourg Verlag.
- Schröder, H. 1991. How to Avoid Ethnocentricity and Stereotypes in Analyzing Another Culture. In: Sajavaara, K., Marsh, D., Keto, T. (Eds.) *Communication and Discourse across Cultures and Languages*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. 17–36.
- Schubert, K. 2004. Interkulturelle Sprache. In: Müller, I. (Hrsg.) *Und sie bewegt sich doch... Translationswissenschaft in Ost und West. Festschrift für Heidemarie Salevsky zum 60. Geburtstag*. Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Lang. 319–331.
- Schugk, M. 2004. *Interkulturelle Kommunikation. Kulturbedingte Unterschiede in Verkauf und Werbung*. München: Verl. Franz Vahlen.
- Scollon, R., Wong Scollon, S. 2005. *Intercultural Communication. A Discourse Approach*. 2. ed., repr. Malden, Mass.: Blackwell.
- Siegfried, D. 2005. Ewald Reuter/Marja-Leena Piitulainen (Hrsg.): *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel*

- zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern. Frankfurt a.M.: Peter Lang 2003. *Linguistische Berichte*. 204. 515–523.
- Slembek, E. 1997. *Mündliche Kommunikation – interkulturell*. St. Ingbert: Röhrig.
- Slembek, E. 1998. Grundfragen der interkulturellen Kommunikation. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 27–36.
- Smith, A. L. 1973. *Transracial communication*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Soraya, S. 1998. *Ethnohermeneutik des Sprechens. Vorarbeiten und Perspektiven zur Erforschung kultureller Kommunikation*. St. Ingbert: Röhrig.
- Stănescu, S. 2004. Die rumäniendeutsche Sprache um die (auch Jahrtausend-)Wende. In: Czicza D., Hegedűs I., Kappel P., Németh A. [unter Mitarb. v. Hum R., Molnár P., Rauzs O.] (Hrsg.) *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm. 489–508.
- Straub, J. 2005. *Interkulturelle Kommunikation – eine wissenschaftliche Disziplin?* Interneten: www.tu-chemnitz.de/phil/ikk/content/Studium/Downloads/Vortrag_IKK_Straub_2005.pdf (2006. március 11-i állapot).
- Stummeyer, U. 1999. *Interkulturelle Kommunikation und nationale Identität*. Arbeitstext Nr. 2. Neuausgabe 1999. Interneten: www.dffw.org/paed/texte2/intkom/intkom2.html (2006. szeptember 10-i állapot).
- Sunaoshi, Y. 2005. Historical Context and Intercultural Communication: Interactions between Japanese and American Factory Workers in the American South. *Language and Society*. 34. évf. 2. szám. 185–217.
- Szirmay Á. 2002. Két tüz közé szorult cégvezetők. *Magyar Hírlap*, 2002. ápr. 3. 24.
- Takahashi, T. 2002. Japanische Germanistik als inter- und multikulturelle Kommunikation. In: Takahashi, Y. (Hrsg.) *Neue Beiträge zur Germanistik*. Bd. 1. München: Iudicium. 86–106.
- Tannen, D. 1984. *Conversational Style. Analyzing Talk among Friends*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Thomas, A., Kammhuber, S., Schroll-Machl, S. (Hrsg.) 2003. *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 2: Länder, Kulturen und interkulturelle Berufstätigkeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Thomas, A., Kinast, E.-U., Schroll-Machl, S. (Hrsg.) 2003. *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 1: Grundlagen und Praxisfelder*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Urbán A. 2005. A kultúráközi kommunikáció. In: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) „Mindent fordítunk és mindenki fordít.” *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: Szak Kiadó. 311–314.
- Vanderstraeten, R. 2002. Parsons, Luhmann and the Theorem of Double Contingency. *Journal of Classical Sociolog.* 2. évf. 1. szám. 77–92.
- Vitányi I. 2002. A civilizáció és a kultúra paradigmái. *Magyar Tudomány*. 108. évf. 6. szám. 720–729.
- Wawrzyniak, Z. 2004. Textwissenschaft als Transdisziplin. In: Dębski, A., Lipiński, K. (Hrsg.) *Perspektiven der polnischen Germanistik in Sprach- und Literaturwissenschaft. Festschrift für Olga Dobijanka-Witczakowa zum 80. Geburtstag*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 325–331.
- Wierzbicka, A. 2002. Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Application. *Ethos*. 30. évf. 4. szám. 401–432.
- Wierzbicka, A. 2006. Intercultural Pragmatics and Communication. In: Brown, K. (Ed.-in-chief): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second Edition. Volume 5. Amsterdam – Boston – Heidelberg – London – New York – Oxford – Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo: Elsevier. 735–742.

- Wildgen, W. 2003. Vom Gen-Pool bis zur Sprachgeographie. Methoden der Sprachkontaktforschung. In: Stolz, T., Kolbe, K. (Hrsg.) *Methodologie in der Linguistik*. Frankfurt a.M.: Lang. 195–208.
- Winch, P. 1972. Understanding a Primitive Society. In: Winch, P. (ed.) *Ethics and Action*. London: Routledge and Kegan Paul. 8–49.
- Zelényi A. 2005. Interkulturális kommunikáció és multikulturalitás. In: Bradean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a hatvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 311–317.
- Zusman, V. 2003. Moderne Germanistik und Theorie der interkulturellen Kommunikation. In: Klukas, D.-S. et al. (Red.) *Tagungsband der XX. Germanistikkonferenz des DAAD in Russland an der Staatlichen Pomoren-Universität Archangelsk, 12.05.–15.05.2003, „Germanistik – Wohin?“* Archangelsk: Press-Print. 328–336.

Fóris Ágota – Pusztay János (szerk.)

UTAK A TERMINOLÓGIÁHOZ

B5, 245 oldal, ISSN 1788-6368, ISBN 978-963-9531-74-1

A *Terminologia et Corpora – Supplementum* sorozat első kötete tizenegy tanulmányt tartalmaz a terminológia témaköréből. A tanulmányok szerzői a pécsi és a veszprémi egyetem nyelvészeti doktori programjának hallgatói, akik pályájuk kezdeti szakaszán levő, ígéretes teljesítményt nyújtó, többségében fiatal kutatók. Szerteágazó kutatási témáik terminológiához kapcsolódó szeletét dolgozták fel, s ezek eredményei találhatóak írásaikban. A tanulmányok: Néhány színnév terminológiai vizsgálata (B. Papp Eszter); A terminológiai rendezés kérdései a *wellness* területén (Bérces Edit); A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata (Bérces Emese); Matematikai terminusok vizsgálata – tankönyvelemzés (Czékman Orsolya); *Formulaszerű nyelvhasználat* – az angol *formulaic language* terminus beillesztése a magyar nyelvtudományi terminológiába (Dóla Mónika); Terminológiai munkálatok Észtországban (Marju Ilves); A *nem verbális kommunikáció* terminus terminológiai elemzése (Kántor Gyöngyi); Adalékok a *számítógép* terminus megszilárdulásához (Szöllősy Éva); A *szociolingvisztika* terminus értelmezésének vizsgálata (V. Kiss Mónika); A *bank* terminus vizsgálata angol értelmező szótárakban (Vargáné Kiss Katalin); A terminológiai vizsgálatok tapasztalatai (Fóris Ágota).

Megvásárolható: Budapesten a Tinta Könyvkiadónál és az ELTE jegyzetboltjában

Megrendelhető: BDF Uralisztika Tanszék, 9700 Szombathely, Berzsényi tér 2.

E-mail: hzita@bdf.hu; Tel./Fax: 94/504-589

<http://termik.bdf.hu>

<http://uralisztika.hu>

Adaptáció és újrafordítás

Vándor Judit

1. Bevezetés

A fordításról való diskurzusban az adaptáció hosszú ideig (elsősorban a 19. századtól fogva) hagyományosan a fordítástól elkülönülve jelent meg. A fordítást hatásában, tartalmában és formájában a célnyelvi szöveggel egyenértékűnek tartották, az adaptációt viszont nem. Olyan fordítói műveletek sorozataként kezelték, amelynek végeredménye, a létrejött szöveg, nem fogadható el fordításnak. Elismerték ugyan, hogy egy létező forrásnyelvi szöveget reprezentál (Bastin 1998:5), de azzal, hogy a fordításnál kevésbé szigorú transzfereket alkalmaz, meghamisítja, vagy legalábbis megcsonkítja a forrásnyelvi szöveget, annak üzenetét, mivel a szöveg újrateremtője az átírás folyamatában teljességgel önkényes döntéseket hoz. Úgy gondolom azonban, hogy ez csak látszólagos önkényesség, hiszen az adaptált szöveg megteremtője az adaptáció során is bizonyos szabályokat, normákat követ, és ezek gyakran nem választhatók szigorúan külön a fordítás szabályaitól, normáitól. Ezeket pedig a fordítón kívüli világ: a célnyelvi kultúra, a befogadó közeg vagy a kiadó szabja meg.

A tudatos és szándékos manipulációnak több oka lehetett. Az eredeti szöveg (protoszöveg) túl hosszú volt, a célnyelvi szöveg olvasói iskoláskorúak (vagy annak kezelt olvasók) voltak, akiknek az esetében a megfelelő intézmények döntöttek el, mi az elfogadható/nem elfogadható (pl. szexuális utalások, fizikai erőszak, nehezen érthető-olvasható szavak, politikai, viselkedési normák stb.) Így születtek a cenzúrázott adaptációk és rövidített szövegek, és hasonló szempontok vezettek a felnőtt olvasók számára adaptált szövegek létrehozásához is akkor, amikor az irodalom még „gyerekcipőben” járt, vagy a felnőtt olvasót tartották – különböző okok miatt – gyerekeknek. Az adaptáció további oka a forrásnyelvi és célnyelvi kultúrák közötti – a fordítók szerint áthidalhatatlan – szakadék, amely miatt a célnyelvi szöveget módosítani kellett. Látni fogjuk, hogy az adaptációról szólva a különböző szerzők rendszeresen a jó és a rossz fordítás közti különbséget igyekeznek megragadni, valamilyen módon meghatározni a jó fordítást, a „milyennek kellene lennie” fogalmát is (Chesterman 1993). Az irodalmi művek adaptációjáról szólva Lefevere (2004) így fogalmaz:

... létezik, hatása van, de nem nagyon vizsgáljuk... Jobb esetben lamentálunk rajta (hiszen hűtlen az eredetihez), rosszabb esetben a romantikus felfogás alapján ügyet sem vetünk rá, azon a nyilvánvaló alapon, hogy nem kellene lennie, nem is lehet, noha van. (Lefevere 2004:241) (ford. V. J.)

2. Az adaptáció és a fordítás

Mégis, milyen alapon lehet az adaptációt fordításnak tekinteni? Milyen közös vonásokat mutat a fordítással? Először is létezik egy eredeti, forrásnyelvi szöveg, amellyel a célnyelvi szöveget össze lehet vetni. Másodsor, a célnyelvi kultúra fordításként kezeli (Toury 1995). Harmadsor, alapvetően minden fordítás adaptáció is egyben, amennyiben a fordító mások helyett adaptálja az általa fordított szöveget. Negyedsor, elfogadott, bevett fordítói stratégiákat, módszereket is alkalmaz.

Az adaptált és a fordított szöveg problematikájára többek között Even-Zohar (1981) is rávilágított, amikor a következőket írta:

Egy rendszerező elmélet érdekében az egyik oldalon elfogadjuk azt a tényt, hogy a fordítás az A nyelvi *a* kifejezésnek a B nyelvi *b* kifejezésre való átvitele. Így a fordítás természetét két különböző nyelven megfogalmazott két kifejezés dekompozíciójában és rekompozíciójában láttuk. Másrészről azonban, amikor ennek a fordításnak az eredménye nem felelt meg az előre posztulált viszonyoknak ... a fordítás eredményét már nem fordításnak, hanem „adaptációnak” vagy „imitációnak” neveztük, és kizártuk a fordításelmélet területéről. ... olyan mennyiségű ’nem fordítást’ halmoztunk fel, hogy durva becslések alapján kijelenthetjük, a fordítási termékek többsége kívül került a fordításelmélet határain ... és mostanra a további fejlődés akadálya lett. (Even-Zohar 1981:3) (ford. V. J.)

Mielőtt továbblépnénk, világosan különbséget kell tenni az adaptáció szűkebb és tágabb értelmezése között.

2.1 Az adaptáció szűkebb és tágabb értelmezése

Klaudy szerint a szűkebb értelemben vett adaptáció pragmatikai adaptáció: „pragmatikai adaptációnak nevezzük azokat az átváltási műveleteket, amelyekre a forrásnyelvi és a célnyelvi kulturális kontextus különbsége miatt van szükség, és amelyeket a fordító annak érdekében hajt végre, hogy a célnyelvi szöveg megfeleljen az általában vett célközönség igényeinek” (Klaudy 2003:145). A fordító ebben az esetben a szöveg egészét nem érintő, a szövegből adódó kulturális különbségek áthidalására törekszik, és általában elmondható, hogy problémái a reáliák fordításának körébe tartoznak. A pragmatikai adaptáció a fordítás folyamatára vonatkozik, lokális, mert nem érinti a szöveg egészét, azaz csak korlátozott hatással van a szöveg egészére és a szöveg koherenciájára. Klaudy a pragmatikai adaptációval a tágabb értelemben vett adaptációt állítja szembe, de a megfogalmazásból nem derül ki, hogy a tágabb értelemben vett adaptáció is pragmatikai jellegű, hiszen ebben az esetben is a nyelvi jel és a jel használói közti viszonyról beszélünk. Klaudy definíciója szerint tágabb értelemben vett adaptációnak nevezzük azt „a speciális célközönség (pl. gyermekek) részére készített fordítást, amelyben a fordító a célközönség igényeinek megfelelően jelentős változtatásokat hajt végre” (Klaudy 2003:145). A tágabb értelemben

vett adaptáció tehát a fordítás eredményére vonatkozik, globális, mert a szöveg egészét érinti, és szövegen kívüli okokból fakad. Ilyen szövegen kívüli ok lehet az a fordítói (vagy megbízói) szándék, hogy a forrásnyelvi szöveget egy adott célközönség vélt vagy valós igényeihez igazítsa. A tágabb értelemben vett adaptáció esetében a fordító (vagy adaptátor) szabadon kezeli és kezelheti a forrásnyelvi szöveget. Az ehhez felhasznált eszközei akár külön-külön, akár együtt, az átírás, kihagyás, bővítés és aktualizálás vagy modernizálás. Véleményem szerint a definíciók nagyon jól használhatók, de én Bastin alapján (Bastin 1998:7) a pragmatikai adaptáció helyett a lokális, a tágabb értelemben vett adaptáció helyett a globális adaptáció elnevezést használom. Így egyértelmű, hogy mind a két adaptáció pragmatikai viszonyra utal.

2.2 A fordítás típusai és az adaptáció – rövid történeti áttekintés

Tekintsük át röviden, hogy a fordítással illetve annak elméletével foglalkozó szerzők az idők során hogyan értelmezték a globális adaptációt.

A fordítást a szöveg felől megközelítve, Susan Bassnett átfogó fordítástudományi tanulmányában (Bassnett 1991) a fordítás szerepét és funkcióját mindig egy adott korszakra és kultúrára vonatkoztatva vizsgálja. Cicero és Horatius óta a fordításról való diskurzusban megjelent a szóról szóra való fordítás és az imitáció. A *Biblia* fordításával új szerepet és értelmezést kapott a fordítás, majd a nemzeti kultúrák kialakulásával és a reformáció megjelenésével további árnyalatokkal bővült. Új távlatokat nyitott a könyvnyomtatás, és ezzel a fordítás hangsúlyosabb szerepet kapott. A fordító szerepe megváltozott: túllépett a nyelvészeti interpretáción, a spirituális fejlődés segítője lett. A fordítás morális és didaktikus célokat tűz ki maga elé, társadalmi, erkölcsi és politikai szerepet kap. Feladatát gazdagítással vagy honosítással kívánja elérni, akárcsak a római szerzők. A középkori irodalmi kánonban az eredetiséggel szemben az imitációt tartották értéknek, ezért nem volt fontos a forrásnyelvi szöveg szerzője. A fordítás alapanyag, hogy az írónak legyen mire támaszkodnia. Ezért a fordító szabadon kezelte a szöveget, tetszése és szándéka szerint formálta, alakította. A fordító, az olvasó és a fordításról elmélkedő a célnyelvi változatot fordításnak tekintette, noha mai értelmezésben ezek a szövegek éppen az önkényes változtatások és didaktikus célok miatt adaptációnak minősülnek. A reneszánszban a fordítás már nem másodlagos tevékenység, nem imitáció. A fordító másképp közelít a szöveghez, mint elődei, mert fordítóként fontosnak tartja magát, de a célnyelvi szöveggel kapcsolatos tevékenysége továbbra is adaptáció, hiszen ha szükségesnek tartja, magyarázza és értelmezi a fordított szöveget.

Úgy tűnik, a globális adaptáció, ha történeti kontextusban, irodalomszervező szerepe és funkciója felől közelítjük meg, a fordítással egyenértékű szerepet tölthet be az irodalmi életben.

A fordításról értekező szerzők sokáig a „szó szerinti”, a „hűséges” és a „szabad” fordítás háromszögében mozogtak. A szó szerinti és értelem szerinti (szabad) fordítás dichotómiája Ciceróig és Jeromosig vezethető vissza. Cicero különbséget tesz az interpretator és az orator között. Az *interpretator* az a személy, aki szó szerint fordít, az *orator*, aki megőrzi a gondolatokat és a formákat,

de jól használható nyelven teszi mindezt, azaz nem tartja szükségesnek a szóról szóra való fordítást, viszont megőrzi az általános stílust és a nyelv erejét. Horatius *Ars Poeticájában* az esztétikailag kellemes és kreatív szövegek létrehozása mellett teszi le a voksát. Az ókori latin disputák és értekezések többek között későbbi hatásuk miatt is jelentősek, hiszen a középkor lingua francája a latin. Latin auktorokat olvastak, latin szerzőktől tanultak, majd később a reneszánszban az ókori minta hihetetlen erővel hatotta át az európai kultúrát.

A középkorban nincs átfogó fordítási elmélet, csak fordítói előszók, ráadásul a szerzők nem ismerik egymás előszóit. A korai fordítók más és más értelmet tulajdonítottak a hűségnek, pontosságnak. És így maradt ez később is, amikor az elmélet lassan rendszerré szerveződött: ez figyelhető meg Cowley, Dryden és Tytler esetében. Cowley a *Pindaroszi ódák* fordításához írt előszavában (1640) támadja azt a költészetet, amelyet „szó szerint és hűségesen tesznek át francia vagy olasz prózába” (Cowley 1640, idézi Amos 1920/73:149 in Munday, 2001:24). Véleménye szerint a fordítónak saját teremtőerejét és szellemét kell bevetnie, hogy a fordítás során **új** (kiemelés tőlem) szépséget teremthessen. Saját szavait idézve: „tetszésem szerint válogattam, kihagytam és hozzátettem” az ódákhoz (Amos 1920/73: 50). Itt azonban már nem arról volt szó, hogy a fordítónak/adaptátornak felül kellene múlnia az eredetit, mint az ókori rómaiak esetében, hanem arról, hogy hogyan lehet visszaadni a forrásnyelvi szöveg „lelkét”. Függetlenül attól, hogy „felülmúlni” vagy „lelket visszaadni” akar-e a fordító, az biztos, hogy önkényesen kezeli a forrásnyelvi szöveget, tehát mai terminológiával élve adaptál, mégpedig azért, hogy saját anyanyelvi kulturális közösségét gazdagítsa, gyarapítsa, magasabbra emelje. A fordítás ilyenén „szabad” megközelítése természetesen nem maradhatott visszhang nélkül.

John Dryden Ovidius *Episztolák* fordításához írt előszavában (1680) a fordítás három fajtáját különbözteti meg, ezek a metafrázis, parafrázis és imitáció. A *metafrázis* a „szóról szóra, sorról sorra” való fordítás, a *parafrázis* többé-kevésbé a „hű”, értelemhez ragaszkodó fordítás, az *imitáció* pedig az a Cowley-féle szabad fordítás, ami lényegében az adaptációnak feleltethető meg. Dryden egyértelműen a parafrázis mellett teszi le a voksát, elméletben. Mert gyakorlatban nem minden esetben tartózkodik az imitációtól sem. Vergiliust fordítva mondja, hogy arra törekedett, Vergilius úgy szólaljon meg angolul, ahogy akkor írt volna, ha Dryden korában születik, és angol nyelven alkot. Dryden tehát fordításról ír, de adaptációt alkalmaz; Venuti kifejezésével élve, láthatóvá teszi a fordítót.

Az első angol nyelvű rendszerező tanulmány Alexander Fraser Tytler nevéhez fűződik: *Essay on the Principles of Translation* (1791). Tytler is, mint elődei, a „jó” fordítás meghatározására törekszik. És miközben kijelenti, hogy a jó fordítás erénye abban rejtezik, hogy egyszerre törekszik a hasonlóságra, és arra, hogy transzcendálja a nyelvek és kultúrák közti különbséget. Ez az erény azonban – és ez nagyon fontos az adaptáció szempontjából – a befogadó kultúra értékei szerint kerül megmértetésre, továbbá ez a kultúra egyértelműen a szellemi elit kultúrája. Ez az a kultúra, melynek nevében Tytler dicséri Alexander Pope Homérosz-fordítását, amiért kimaradtak belőle azok a passzusok, amelyek sértik a vájt fülű, kulturált elit ízlését. Ez az esztétikai értékek mentén megszülető

adaptáció-felfogás lehet a szellemi elődje a később ideológiai alapokra építkező adaptációnak. Az eddigiekből kiderült, hogy miközben a fordítók igyekeztek rendszert teremteni és fordítási tipológiákat felállítani, önmaguk és társaik tevékenységét fordításként értelmezték, holott tulajdonképpen a fordítás és az adaptáció közti különbséget írták le úgy, hogy közben az adaptációt is fordításnak tekintették.

Ne higgyük, hogy a magyar irodalmi életben nem folytattak polémiát a fordítás mibenlétéről. Gondoljunk csak a felvilágosodás korában Rájnis József (1789) és Batsányi János (1789) vitájára, amely két évvel Tytler esszéje előtt született. Rájnis három fordítási stratégiát különböztet meg. Az első a *rabi fordítás*, amely szóról szóra fordít, „a szólásnak módját” idegen nyelvhez szabja. A második a *közfordítás*, ahol a fordítást „az eredeti igaz értelméhez és szerzőjének szándékához alkalmaztassa (Rájnis: 1980:173). A harmadik a *jeles fordítás*, amelyben a „szólásnak módja ebben tisztább és természetesebb, mintsem az eredeti írásban” (Rájnis 1980:177), illetve „nem az eredeti íráshoz, hanem annak értelméhez, az író szándékához s annak a nyelvnek tulajdonságaihoz szabja, amelyre az eredeti írást fordítja” (Rájnis 1980:178). A fordítás követelményeit megfogalmazva a jeles vagy szabad fordítást (adaptáció) teszi az első helyre, melynek az a lényege, hogy a jó fordítás legfontosabb kritériuma a hatás és az olvasói igények kielégítése. Állításával Batsányi János szállt vitába (*A fordításról* 1789), aki a szoros fordítás mellett tört lándzsát. A szoros fordítás azon alapult, hogy az alkotó a legfontosabb, a fordító csak az alkotó tolmácsa, noha abban Batsányi sem látott semmi rosszat, hogy prózában adja vissza az *Osszián* énekeit.

A korai romantika idején a fordíthatóság problematikája került az előtérbe. Friedrich Schleiermacher (1813) tanulmánya ebből a szempontból elemzi, tipologizálja a fordítás különböző módszereit. Különbséget tesz a „Dolmetscher” a kereskedelmi szövegek fordítója (ma azt mondanánk, *szakfordító*) és az „Übersetzer”, a tudós, szépirodalmi szövegek fordítója között. Ez utóbbi fordító lesz az, aki új életet lehel a nyelvbe – és ezen keresztül a nyelv közvetítette kultúrába is, azaz, mai értelemben akár az irodalmi poliszisztémába. A romantikus világnézetnek és kultúra-felfogásnak megfelelően Schleiermacher szerint az a jó fordító, aki az olvasót viszi az íróhoz, és nem a célnyelvi kultúra normáihoz való alkalmazkodásra törekszik, azaz aki idegenítve fordít. Ebben a rendszerben az adaptációnak már nincsen helye, kikerült a bevett stratégiák közül, és sokáig kívül is maradt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az adaptáció mint lehetséges fordítói stratégia megszűnt, hanem azt, hogy többé már nem volt „illendő”. Mégpedig azért nem, mert ahogy Lefevere írja, a fordítás „refraction”, azaz újraírás, hiszen a művet az egyik irodalmi rendszerből átviszik a másikba, az irodalmi fordítás kánonokat és hagyományokat teremt a célnyelvi kultúrában. Fordításról van szó, mégis, a szerzői eredetiségnek a romantika korában gyökerező értelmezése miatt a fordított szövegeket az eredeti irodalmi műveknek szánt módszerekkel közelítik meg (Lefevere 2004).

Az adaptáció a 20. század végén és századunk elején került ismét előtérbe. Egyrészt a gyermekirodalommal és a gyermekirodalom fordításával kapcsolatos tanulmányokban (egy adott célközönség igényeinek megfelelően átírt szöveg),

másrészt a filmes adaptációkkal foglalkozó elméleti írásoknak köszönhetően. Harmadrészt pedig azért, mert a fordítástudományban egyre több Európán kívüli szakember és tudós kér és kap hangot, akik saját nemzeti irodalmuk fordításának elemzésével világítanak rá az adaptív fordítás jelenlétére és az adott kultúrán belül betöltött fontos szerepére, illetve létrejöttének többnyire – kulturális – okaira (Susam-Sarajeva Šebnam 2002, Cheung 2005). Cheung cikkében többek közt arra keresi a választ, hogyan alakult ki a *fordítás* definíciója Kínában. A ma *fanyi* ('fordítás') szóval megnevezett tevékenység nem mindig ezen a néven volt ismert. A tanulmány egyik célja, hogy bemutassa, hogyan változott a fordítás jelentése, hogyan, milyen módosulások során intézményesült, míg eljutott a mai jelentéséig. Cheung másik célja, hogy az európai kultúrán kívüli fordítás-meghatározásokat beemelje az egyetemes fordítástudományba, hogy az valóban egyetemes legyen. Mindeközben kifejti, hogy a fordítás története során különböző fordítói tevékenységeket különböző terminusokkal illettek. A *xiang* jelentése 'képzet', 'hasonlóság', imitáció, azaz a *xiang*-szerű fordítás az eredeti imitációja, az eredeti képe.

2.3 Adaptációs stratégiák

A globális adaptáció sokarcú és polivalens fogalom, mely számtalan fordítói stratégiát ölel fel. Venuti (1998:240-244) a különféle fordítói stratégiákat két nagy csoportba osztja: megkülönbözteti a honosító és az idegenítő fordítói stratégiát. Amennyiben az alkalmazott stratégia a célnyelvi kultúrában éppen uralkodó értékeknek akar megfelelni, akkor nyíltan a forrásnyelvi szöveg asszimilációjára törekszik, hogy megfeleljen a hazai irodalmi kánonnak. Az idegenítő fordítási stratégia alkalmazóját ezzel szemben az motiválja, hogy megőrizze a forrásnyelvi szöveg nyelvi és kulturális különbségeit. Az adaptáció igyekszik meghonosítani az idegen szöveget, mégpedig úgy, hogy elsőbbséget ad a közvetítésnek, átadásnak, áttételnek, és ezen keresztül a befogadói elvárásoknak. Ebben az esetben nem állítjuk élesen és feltétlenül szembe a fordítást az adaptációval, mert nem ragadható meg az a pont, ahol a fordítás véget ér, és elkezdődik az adaptáció. Az ókor óta létező értelmet értelemre való fordítás új jelentést kap, a fordító szabadsága nem egyszerűen a forrásnyelvi szöveg imitációját jelenti, hanem azt is, hogy a fordított szöveg saját jogán lehessen irodalmi szöveg, és mint ilyen, épüljön be a nemzeti irodalomba. Ezek a fordítások erőteljesen honosítanak, olyannyira, hogy átváltak adaptációba; a forrásnyelvi szöveget teljesen a célnyelvi kultúrához asszimilálják, és ezzel új értéket és új hagyományt teremtenek. A legfőbb érték az elfogadhatóság. Ebből a felfogásból nőtt ki Nyugat-Európában például a szép hűtlenek hagyománya. A „les belles infidèles” szabadon bántak a szöveggel: hozzáadtak, elvettek és átalakítottak. Esetükben a hűség megkérdőjelezhető ugyan, de ők is, a közönség is fordításként kezelte a létrehozott szövegeket. A szép hűtlenek a forrásnyelvi szöveget a kortárs befogadók ízléséhez és érzékenységéhez igazítottak, más szóval az idegenséget, a másságot akarták megszüntetni, hogy a megszületett alkotás könnyebben épüljön be a célnyelvi kultúrába. Nem voltak elődök híján, hiszen a kulturális gyarmatosítás már az ókorban megkezdődött a görög-római kultúra közti rivalizálással. A köz-

társaságban és a korai császárságban a római auktorok kulturális felsőbbrendűségüket bizonyítandó szabadon felhasználták a görög kultúra termékeit. Implicit módon ugyan kifejezték tiszteletüket, de agresszív hódítókhoz hasonlóan leigázták az ellenfelet, azaz átírták, adaptálták, latin irodalommal alakították a görög műveket (Venuti 1995).

2.4 Az adaptáció és a műfajok

Az adaptációt gyakran bizonyos műfajokra jellemző fordítási eljárásnak is tekintik. Az egyik ilyen műfaj a dráma. A drámafordítás során a darabot „naturalizálják”, az új milióhoz igazítják, azért, hogy az eredetivel azonos hatást érjenek el egy kulturálisan más háttérű közönség előtt is. A másik gyakran elemzett műfaj a gyerekirodalom, ahol az olvasó erkölcsi vagy szociolingvisztikai igényeinek megfelelően dolgozzák át a szöveget, alakítják a szöveg üzenetét. A gyermekek számára készült irodalmi átdolgozásokon kívül globális adaptációnak tekinthetjük az ismert (vagy kevésbé ismert) regények alapján készült filmek szövegvéneke fordítását is, amikor a szövegvéneke fordítója egy már létező irodalmi fordítás alapján dolgozik, azt adaptálja a filmvászonra, a filmes szabályoknak megfelelően. A filmes adaptációnak napjainkban egyre komolyabb szakirodalma van. Noha ezek nem feltétlenül a fordítástudomány szűkebb körébe tartoznak, azok a problémák, amelyekkel a filmes adaptátorok szembesülnek, olykor a két halmaz metszetébe kerülhetnek.

A globális adaptáció tehát nemcsak forrásnyelvről célnyelvre történő fordítás esetén következik be, azaz a jakobsoni terminussal élve nemcsak az interlingvális fordítás során, hanem az intralingvális (forrásnyelvről forrásnyelvre) fordításkor is. Intralingvális fordítással vagy átfogalmazással (rewording) találkozunk elsősorban akkor, amikor magáról a nyelvről beszélünk (metanyelv), vagy az egynyelvű szótárakban, szómagyarázatokban, a tanári magyarázatok során is, hiszen „ugyanaz a tárgy, ugyanaz a tapasztalat különböző szemantikai szinteken jelenik meg. Egy filmrendező azt mondaná, hogy ugyanannak a jelenetnek két különböző beállításáról van szó” (Jakobson 1986:247-248). Ilyen értelemben bizonyos megszorításokkal intralingvális adaptációk lehetnek az úgynevezett „graded reading” kiadványok, a nyelvtanulók számára egyszerűsített szépirodalmi szövegek is. Ahhoz ugyanis, hogy az eredeti szöveget a megfelelő nehézségi – vagy inkább könnyebbégi – fokra írják át, a szövegalkotóknak át kell fordítaniuk a szöveget, egyszerűbb nyelvtani szerkezeteket és szókincset kell alkalmazniuk úgy, hogy közben a lehető legtöbbet megőrizték a szöveg tartalmi üzenetéből. Átfogalmazásról van ugyan szó – ami szintén az adaptáció egyik stratégiája –, de nem bővítő, hanem épp ellenkezőleg, szűkítő értelmezéssel, ami óhatatlanul információvesztést eredményez. Az eredeti szépirodalmi szöveg környezetének gazdagsága csappan meg. Ha az eredeti irodalmi mű szerkezete hasonló egy mondatéhoz, akkor a „graded reading” olyan, mintha egy többszörösen összetett, alá- és mellérendelt tagmondatokban gazdag mondatot sok egyszerű mondatra bontanánk fel. A tartalmi információ talán épségben marad, de a szövegkohézió biztosan módosulni fog.

A filmes adaptációk kapcsán is gyakran hivatkoznak Jakobson hármass felosztására. Lhermitte (2006) a filmes adaptációt fordítástudományi és szemiotikai szempontokból elemzi. Interszemiotikus fordításként értelmezi, de megjegyzi azt is, hogy az *adaptáció* szót terminológiaként jóval a film megszületése előtt is használták egy bizonyos fordítási módszer jellemzésére.

M. A. Johnson a jakobsoni kategóriák segítségével, tartalmi szempontú elemzésben igyekszik kitágítani az adaptáció fogalmát, és megragadni a fordítás és a globális adaptáció közti hasonlóságot. Az intralingvális fordításnak (célnyelvről célnyelvre) megfeleltethető adaptáció esetében a szöveget egy bizonyos olvasói réteg számára egyszerűsítik. Az interlingvális fordításnak (forrásnyelvről célnyelvre) megfelelő adaptáció során forrásnyelvi szöveg alapján készül el a célnyelvi adaptáció, például regényfordítás alapján készül a színdarab, film vagy tévésorozat. Ezen a ponton kapcsolódik össze az interlingvális fordítás az interszemiotikus fordítással. Az interszemiotikus fordítás, a *transmutation* a nyelvi jeleknek nem nyelvi jelrendszerek jeleire való lefordítása. Ebben az esetben műfajváltás következik be, a szöveg műfaja vagy formája változik meg, irodalmi szöveget filmre visznek, librettót írnak belőle, vagy nem nyelvi jelrendszerre váltják át, például képregényként teszik közzé.

Az adaptáció ilyen kitágítása a műfajváltások és a felhasznált stratégiák közti összefüggést emeli ki. Johnson szerint az adaptált szövegek, függetlenül attól, hogy intralingvális vagy interszemiotikus fordításról van-e szó, elsősorban a tartalmat tartják szem előtt, ezért formai szempontból nagyobb az információs veszteség, ugyanakkor éppen ez ad tágabb teret a módosításokhoz, bővítéshez, szűkítéshez, átíráshoz, ahogy a célnyelvi kultúra megkívánja. Végül összegzi az eredményt, és megállapítja, hogy az adaptáció során az adaptátor két különböző műveletet hajt végre: 1) az eredeti, forrásnyelvi szöveg, a protoszöveg nyelvét módosítja, és a tartalmat más irodalmi formában jeleníti meg, azaz célnyelvi szöveget adaptál célnyelvi szövegre; 2) lefordítja a forrásnyelvi szöveget, majd annak tartalmát más irodalmi műfajban jeleníti meg, vagyis forrásnyelvi szöveget adaptál célnyelvi szövegre. Az adaptáció tehát tágabb fogalom, mint a fordítás, de a fordítás lehetőségét is tartalmazza.

2.5 Az adaptáció és az irodalmi poliszisztéma

Az irodalmi adaptáció a forrásnyelvi szöveget átalakítva juttatja el a célnyelvi közönséghez. Az adaptált szöveg is eleve feltételezi az elsődleges szöveg (forrásnyelvi szöveg) meglétét, de a „fordításnál” markánsabban veti fel a hűség és hűtlenség kérdését (csakúgy, mint a filmes adaptációk). Az adaptált szöveg azonban nemcsak helyettesíti az eredetit, hanem, ahogy Walter Benjamin (Benjamin 1923) kiemeli, a fordításhoz hasonlóan biztosítja az eredeti szöveg és annak kulturális elemei továbbélését. (Többek között ez lesz az a momentum, amely az adaptációt az újrafordításhoz köti.)

Az irodalmi adaptáció a célkultúrába új modelleket kíván beemelni, új példákat, ismereteket, technikákat akar meghonosítani, új irodalmi repertoár bevezetésére, kialakítására törekszik (Even-Zohar 2004:118). Az irodalmi poli-

szisztéma elméletét az 1970-es években az orosz formalisták hatására dolgozta ki Itamar Even-Zohar, aki az irodalmi alkotásokat nem önmagukban álló művekként vizsgálja, hanem egy olyan társadalmi, kulturális, irodalmi és történeti kereten belül, amely állandóan változó, átalakuló rendszerként működik. A fordított műveket is az irodalmi poliszisztéma részeként kezeli, mert a fordítás is rendszerben és rendszerként működik. A rendszer dinamikusan fejlődik, ami azt jelenti, hogy örökös feszültség alakul ki az újító és a hagyományos, bevett, kanonizált rendszerek között. Ebben a mozgásban a fordított irodalom is állandóan változtatja a helyét, lehet elsődleges, azaz központi szerepe, és kikerülhet a partvonalra. Ha központi szerepet kap vagy szerez meg magának, akkor valószínűleg innovatív szerepet tölt be, azaz új megoldásokkal gazdagítja a célnyelvi kultúrát. Even-Zohar szerint ez rendszerint három esetben fordulhat elő:

1. a nemzeti irodalmak kialakulásakor, amikor a „fiatal” irodalom az „idősebb” irodalmaktól vár kész példákat;
2. amikor a nemzeti irodalom maga van periférián, például, ha egy kis nemzet kultúráját egy nagyobb nemzet uralja;
3. amikor a nemzet irodalomtörténetében kritikus fordulat következik be: a már bevett modellek nem kielégítőek, és irodalmi vákuum alakul ki.

Even-Zohar ugyan nem említi kiemelten az adaptációt, de mint az előzőekben írtam, egy adott történelmi korszakban az, amit ma adaptációnak nevezünk – még ha elméletben elutasított vagy nem favorizált fordítási eljárásnak tartja is a korabeli fordító – fordításként jelenik meg az irodalmi életben. Úgy tűnik, az irodalmi poliszisztéma az a rendszer, amelyen belül az adaptáció a fordítás mellé helyezhető, hiszen funkcióját tekintve úgy viselkedik, mint a fordítás.

A poliszisztéma rendszere segít megérteni, hogyan és miért jön létre adaptáció, és miért van szükség esetleg később újrafordításra. Azokat a szövegeket, amelyek akár a forrásnyelvi, akár a célnyelvi irodalmi rendszer perifériájára kerülnek, szabadabban lehet kezelni, mert rájuk nem feltétlenül vonatkoznak a kánon szabályai. A periférikus műveket (ez sok esetben a gyerekirodalomra vonatkoztatható) gyakran didaktikus célból emelik be az irodalmi rendszerbe, és szabadon, a „hűség” igénye nélkül, a kiadás szándékának megfelelően manipulálják.

Even-Zohar a fordított irodalmat kulturális környezetben elemzi, a fordítást történetileg dinamikus tevékenységnek fogja fel. Ebbe a dinamizmusba az is beletartozik, hogy amennyiben egy fordított mű nagyon eltér a kanonizált célnyelvi normáktól, ugyanakkor valamiért mégis fontos a befogadó rendszernek, akkor sor kerülhet az újrafordításra.

A nemzeti irodalom irányító rendszere szabja meg, hogy milyen műveket fordítanak le vagy adaptálnak. Nagy általánosságban elmondható, hogy az irodalmi adaptációk zöme klasszikus műveken alapul, ezért és így töltheti be kulturális nevelő szerepét. A kulturális transzfer szerepét nemcsak Even-Zohar emeli ki. André Lefevere (Lefevere 1998) szerint a fordítás – és annak alfaja, az adaptáció – szabályozza a kulturális tőke elosztását és terjesztését különböző kultúrák között, és egy adott kultúrán belül.

2.6 Az adaptáció célja és szándéka

Amikor az adaptáció aktív szerepet játszik az irodalmi rendszer alakításában, tehát innovatív, olyankor a középpontba kerül. Ekkor születnek az új irodalmi formák, műfajok, bővül, színesedik és finomodik és korábban nem ismert elemekkel gyarapodik az irodalmi repertoár, és kialakulhat egy új irodalmi nyelv. A fordítás illetve adaptáció ott kap fontos szerepet, ahol az irodalmi rendszer még nem kristályosodott ki, például a fiatal nemzeti irodalmak esetében, vagy a világirodalom makrorendszerén belül az adott nyelv irodalma periférikus helyen van, például a kis nyelvek esetében, vagy ahol irodalmi vákuum keletkezik. Az előbbiek értelmében a fordított/adaptált irodalom lehetőséget kínál arra, hogy az új vagy megújítandó irodalmi nyelvet a lehető legtöbb műfajban, formában alkalmazzák.

Az irodalmi repertoár szélesítése, a kulturális disszemináció a magyar világi irodalom kialakulásában is jelentős szerepet játszott. „A magyar irodalom története szinte elválaszthatatlan a fordítás történetétől: a XVI. század végéig csaknem valamennyi magyar nyelvű irodalmi mű egy idegen nyelven született alkotás fordítása vagy adaptációja” írja Burián Mónika (Burián 2003). Így van ez Pesti Gábor, Heltai Gáspár és Bornemissza Péter esetében is (Nemeskürty 1985).

Heltai Gáspár a fabulák latin fordításának egy 15. századból való és a 16. században kibővített német változatát dolgozta át. (Itt kell megjegyezni, hogy Heltai anyanyelve a német volt, és csak felnőtt fejjel tanult meg magyarul.) A meseszöveg és az „értelmezés” Heltai eredeti szerzeménye. Célja, hogy tanulságos, erkölcsnemesítő történettel lássa el az olvasót. Az adaptációnak ez a vonulata napjainkig él. A Heltai-féle adaptáció bővíti a forrásnyelvi szöveget, teljesen szabadon kezeli a történet szerkezetét. Véleményem szerint mindezt nem azért teszi, hogy egy feltételezett olvasóközönség, az akkor kialakulóban lévő polgárosodott olvasók igényeinek megfeleljen, hanem azért, hogy kialakítson egyfajta igényt, melynek révén olvasói művelődhetnek és nemesednek. Tudatosan úgy formálja a szöveget, ahogy az erkölcsi nevelés céljából a legmegfelelőbbnek találja. Ezzel Heltai kezében önálló, új szöveggé alakulnak a fabulák. A folyóbeszédet párbeszédre bontja, dramatizálja, megteremti az elbeszélő kispróza – eddig hiányzó – műfaját. Mindeközben a fabulák általános, az eredetiben megtalálható mondandóját – az állati alakban megtestesülő emberi jellemvonásokat – a korabeli hazai viszonyokra, a Mohács utáni feudális anarchiára vonatkoztatja.

Bornemissza Péter is hasonló indíttatásból írt. Szophoklész-átdolgozása, *Tragédia magyar nyelven az Sophokles Electrájából* (Bécs, 1558) a közönség „erkölcsének jobbítására” született. Az ő célközönsége a művelt olvasó, hiszen, ahogy írja: „Minden józan ítéletű ember előtt ismeretes, hogy néhány év óta már elkezdődött az írás magyar nyelven is, melyet nekünk Cicero és minden műveltebb nemzet példája alapján súlyos okokból napról-napra mind jobban és jobban, tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani kell”.

A darab magja, témája megmaradt, de szellemében áthelyeződött a 16. század Magyarországra. Bornemissza tudatosan törekedett a „keresztény er-

kölcsöknek jobbításokra”, ezért törölte az antik mitológia elemeit, a keresztény eszmeiség érdekében bővített, rövidített a szövegen, dramaturgiai okokból felcserélt egyes jeleneteket, sőt, új jeleneteket, szereplőket emelt be a szövegbe. Más szóval aktualizált. A dráma nyelve a 16. századi udvari stílust idézi. Bornemissza megírta a magyar *Elektrát*, és bár magát fordítónak, a művet fordításnak nevezi, valójában a görög tragédiát nyersanyagként kezelve, annak alapján egy új művet hozott létre. A célközönség igényeihez való alkalmazkodás azon az ókori retorikai elven alapul, hogy amennyiben a szónok célt akar érni, igazodnia kell hallgatósága műveltségi szintjéhez. A fordító/adaptátor is ezt teszi, ezért a forrásnyelvi mű szerkezetét, stílusát szabadon alakítja.

A 16. századi magyar adaptációk teremtették meg a lehetőségét a későbbi magyar irodalom fejlődésének. Az adaptáció, akár a fordítás, hol központi, hol perifériális helyzetben, de megmaradt az irodalmi rendszerben. Az adaptáció célja, szándéka, nevezetesen a befogadás megkönnyítése, a műveltségük, társadalmi szerepük, tudásuk alapján csoportosított célközönséghez való szólás megmaradt, ideológiai töltése és megítélése azonban a korról módosult.

A korai adaptációk az idegen nyelveken nem tudó, de művelődésre, tudásra, szórakozásra éhes (vagy éhessé tett) olvasóközönséget célozták meg. Az idő múlásával továbbra is keletkeztek adaptációk, de – elsősorban a 19. századtól fogva – a műveletlenebb, vagy annak tartott, nők és a velük talán egy szellemi színvonalon számon tartott gyerekek részére. Majd megszülettek a klasszikus, 19. századi regények ifjúság számára átdolgozott változatai.

2.7 Az adaptáció normája és ideológiája – tettenérés napjainkban

A globális, interlingvális (és intralingvális) irodalmi adaptáció ideológiai töltete a nyugati kultúrákban leginkább a gyerekirodalomban érhető tetten. Zohar Shavit (1981) cikkében a gyerekirodalom fordításával foglalkozik. Shavit abból a feltételezésből indul ki, hogy a gyermekirodalom az irodalom szerves része, és a rendszerben betöltött szerepe meghatározza, hogy a fordítók milyen fordítói normák alapján választják meg fordítói stratégiáikat. A gyerekirodalmat fordítók sokkal nagyobb szabadságot engedhetnek meg maguknak a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi szövegre való átváltásánál akkor, amikor a gyerekirodalom az irodalmi poliszisztémában periférikus helyzetben van. A fordító mindaddig mondhatni tetszése szerint manipulálhatja a szöveget, míg szem előtt tartja a gyerekirodalomra vonatkozó normákat: a szövegnek olyannak kell lennie, amely társadalmi megítélés szerint a gyermek javát szolgálja, és amelyben a cselekmény, a jellemek és a nyelvezet megfelel a gyermek értelmi szintjének és felfogóképességének. Ha alaposabban belegondolunk, ugyanilyen elvek alapján történt a korábbi évszázadokban az adaptáció, csak akkor nem a gyerekekről volt szó: adaptálni lehetett, ha a társadalmi-kulturális igényeknek megfelelően, azaz elfogadott értékeknek mentén tette a fordító. Tehát amíg a gyerekirodalom (vagy bármilyen más irodalom) célja a nevelés, illetve amíg a célközönség számára kiadott mű elsődlegesen a nevelés eszköze, addig a fordító szabadon kezelheti a szöveget. Napjainkra az első elvet (hasznosság, nevelés) gyakran már megelőzi a második, nevezetesen, hogy a gyerekek nyelvi szintjének megfelelő

szöveget hozzanak létre. (Ez a szemlélet érhető tetten a „graded reading” szövegekben is.) Ahhoz, hogy a szöveg ideológiai eszköz is lehessen, a fordítónak olykor teljesen meg kell változtatnia a forrásnyelvi szöveget, annak stílusát és tartalmát.

A felnőtt irodalomban az irodalmi szöveg szabad manipulációja már csak a nem kanonizált rendszerben elfogadott. Ebben az esetben a fordító szabadon kezelheti a szöveget, a célnyelvi közönség igényeit kielégítendő, és sokszor nem is őrzi meg az eredeti teljes szöveget (ld. Shavit: aki a James Bond történetek héber fordítására utal). Általában a teljes, nem megrövidített szöveget fogadjuk el kanonizált rendszerünk normájaként. Mivel ez nem volt mindig így, azokat a forrásnyelvi szövegeket, amelyeket a mai irodalmi poliszisztéma valamilyen oknál fogva arra érdemesnek tart, újra lefordítják, amennyiben az előző fordítást nem tartják a kánoni normáknak megfelelőnek. És ezzel átlépünk az újrafordítás területére.

3. Az újrafordítás

Újrafordításnak nevezzük, ha egy forrásnyelvi szövegről több célnyelvi változat készül, időben egymás mellett vagy egymástól elkülönülve, ugyanattól a fordítótól, vagy több fordítótól (Albert 1996). A forrásnyelvi szöveg maga is lehet fordítás. Amennyiben közvetlenül az eredeti forrásnyelvi szöveget fordítjuk újra, akkor *direkt újrafordításról* beszélünk, ha azonban közvetítő nyelvű szöveget fordítunk, *indirekt újrafordításról* beszélünk (Xu Jianzhong 2003). Tartalmát tekintve az újrafordítás lehet irodalmi vagy nem irodalmi (Albert 1996, Xu Jianzhong 2003). Ebben a tanulmányban csak az irodalmi újrafordítással foglalkozom.

Az újrafordítás globális tevékenység, mert a szöveg egészét érintő fordítói munka eredménye. Ennyiben mindenképpen közös vonást mutat a globális adaptációval. A lehetséges fordítói stratégiák, amelyekben a különböző újrafordítások közti különbség – többek között – tetten érhető, az idegenítés, honosítás (Venuti 2004), modernizálás, archaizálás, a „szabad fordítás”, abban az értelemben, hogy a fordító a célnyelvi normákat követi, illetve a „tapadó fordítás”, amikor a fordító a forrásnyelvi normákat követi. Láthatjuk, hogy a fordítói stratégiák sok azonosságot mutatnak az adaptációnál felhasznált stratégiákkal. Az újrafordítás oka lehet szövegen belüli (elavult nyelvi repertoár), illetve szövegen kívüli (kiadói vagy fordítói szándék).

3.1 Az újrafordítás és az adaptáció

Popovič (1986) a *Fordítás és irodalomelmélet* című tanulmányában a fordítás kommunikációs stratégiáiról szólva háromféle fordítást különböztet meg: a *szerzői fordítást*, a *polemikus fordítást* és a *rejtett fordítást*. Az első, amikor a mű eredeti szerzője maga fordítja le egy másik nyelvre a művét (lásd például Samuel Beckettet, aki francia nyelven írta műveit, majd maga fordította angolra), nem jelenti feltétlenül a két szöveg teljes egyezését, hiszen ilyenkor új kommu-

nikációs csatorna nyílik meg, ráadásul – mint minden fordítás esetében – az „egynyelvű eredeti egyedisége” megszűnik. A szerző-fordító ugyanis nem önmagának, hanem egy másik közegnek fordít, és figyelembe kell vennie ennek a közegnek az elvárásait. Ebben az esetben elmosódik a határ a fordítás és a szerzői átdolgozás között. Popovič azt is megállapítja, hogy a szerzői fordítás nem feltétlenül jelenti az optimális megoldást, mert a befogadó nehezebben fogadja el a szükségszerűen bekövetkező eltolódásokat. A második eset, a polemikus fordítás, amikor a fordító a mű eredeti értékeivel polemizál. A szerző ezt a valósággal teszi, a fordítónak azonban nem adatik meg ez a lehetőség, tehát – értelmezésétől függően – eltúlozhat egyes elemeket, amelyekkel nem ért egyet, ugyanakkor megkötik a fordítás szabályai, nevezetesen kötődnie kell az eredeti alkotáshoz. A polemikus fordításba tartozónak mondja a különböző „fordítás-változatokat”, amikor „a korabeli poétikai, irodalmi norma, illetve kánon hatására s a különféle módosítások következtében megváltozik a mű eszmei és esztétikai koncepciója” (Popovič 1986:77). A harmadik lehetőség a rejtett fordítás, amikor a szerző saját művébe épít, vagy saját műveként kezel bizonyos, általa lefordított műveket vagy azok részleteit. Jó példa erre Bornemissza Péter *Elektrája*, ahol a szerző protestáns felfogásban, a humanizmus és a reformáció szellemében egy új drámai művet alkotott.

Popovič felosztása tulajdonképpen a fordítás és az adaptáció közti különbséget ragadja meg, miközben implicite magyarázza az újrafordítás létrejöttének szükségességét is. Ha ugyanis a fordító az adott kor szellemének és irodalmi kánonjának, normáinak megfelelően polemizál, vagy rejtve fordít, akkor kiteszi magát és az általa fordított művet annak, hogy a későbbi korok immár megváltozott kánonja és normája új fordítóért, fordítástért kiáltson.

3.2 Az újrafordítás és a normák

A fordítási és így az újrafordítási stratégiákat a fordítói normák határozzák meg, „a fordítás normavezérelt tevékenység” írja Toury (Toury 2004:207). Toury a fordítói normák vizsgálatával empirikus módon szerette volna megragadni a fordítói viselkedésben – következésképpen a fordításban – tetten érhető trendeket, hogy azután a közös jegyek alapján csoportosíthatók legyenek. Az elemzésnél a fordított szövegből kiindulva lehetne megragadni a fordítói normákat. Toury *normáinak* azokat az általános értékeket nevezi, amelyeket a közösség elfogad, és amelynek alapján eldönti, mi a helyes és a helytelen, azaz mi az elfogadható fordítás (acceptability). Toury a következő normákat különbözteti meg: az első és legfontosabb az ún. kezdeti (initial) norma, amikor a fordító eldönti, a célnyelvi kultúra elvárásainak akar-e megfelelni (acceptability) vagy a forrásnyelvi kultúrához alkalmazkodik (adequacy), azaz honosít vagy idegenít. Amennyiben a fordító a forrásnyelvben megjelenő normákhoz tartja magát, csak a kötelező átváltásokat hajtja végre, és nem igazodik a célnyelvi normákhoz, hiszen az a célja, hogy a forrásnyelvi szöveg árnyalatait a lehető legpontosabban adja át, azaz idegenítő stratégiát alkalmaz. Amennyiben a célnyelvi elvárásokhoz tartja magát, akkor az elfogadhatóság lesz a vezérlő norma, azaz honosító fordítás születik. Természetesen a megfelelés illetve alkalmazkodás egy kontinuum két

végpontját jelenti, a tényleges fordítás különböző mértékben, de mind a két normát alkalmazza. Az újrafordítások közti összehasonlítás egyik alapja azonban éppen az lehet, hogy a két norma közül melyik kapja meg a vezető szerepet. Mivel a normák társadalmi jelenségek, a normaválasztást befolyásolja, hogy milyen korban, körülmények között születik meg a fordítás, illetve az újrafordítás. A kezdeti normák szabják meg az előzetes, prelimináris normákat: a forrásnyelvi szöveg kiválasztásának szempontjai közvetlen vagy közvetett módon meghatározzák a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közti viszonyt, az operációs normákat: ezek a konkrét fordítói döntéseket irányítják; és ezen belül az opcionális normákat, amelyek meghatározzák a szöveg szegmentálását, a lexikai választást, explicitációt, stb. Végeredményben ez a norma határozza meg a fordításban manifesztálódó ekvivalencia mértékét. Chesterman ezeket a normákat nevezi a *produktum iránti elvárások normáinak*. Az elvárási normákat a fordítással kapcsolatos befogadói elvárások alakítják ki, és meghatározzák a fordító professzionális normáit, az elfogadott műveleteket, stratégiákat, tehát magát a fordítási folyamatot (Chesterman 1993).

Kérdés, hogy tettenérhető-e alapvető stratégiai, fogalmi vagy filozófiai változás az újrafordítás esetében, vagy csak viszonylag jelentéktelen különbségek figyelhetők meg (ami a nyelvet és a fordítási módszert illeti), találunk-e alapvető eltéréseket, és ha igen, mi lehet ezek oka (Albert 1996).

Az eltérésekre az egyik lehetséges magyarázatot a szövegnyelvészet adja meg:

A fordítók túlságosan is gyakran belefoglalják a szövegbe saját megmunkálási tevékenységük eredményét: megoldják a problémákat, csökkentik a többértékűséget, megmagyarázzák, és ezzel eltüntetik az ellentmondásokat vagy folytonossági hiányokat stb. (Beaugrande és Dressler 2000:278)

Ezzel szemben Albert Sándor azt állítja, hogy „... az értelmezést a fordító nem takaríthatja meg magának, és nem háríthatja át a szöveg olvasójára.” (Albert 2000:8), míg Klaudy így fogalmaz: „A fordító a nem jelenlévő befogadóval szemben is elkötelezettséget érez, és igyekszik minden lehetséges eszközzel elősegíteni, hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget” (Klaudy1999:16). Mindezek az állítások a fordító személyére, személyes értelmezésének fontosságára utalnak.

3.3 Az újrafordítás, a szöveg és értelmezés

Brownlie (2006) a narrációs elméletet (irodalomtudomány) ötvözi az újrafordítás elméletével (fordítástudomány). A narratívák fajtáit, változatait tekintve a szöveget lehet rövidíteni (adaptáció), lehet filmre vagy színpadra átírni (adaptáció) és le lehet fordítani (fordítás, újrafordítás, adaptáció) egy másik nyelvre. A fordítás tehát Brownlie-nál sajátos narrációs formaként jelenik meg. Nem tesz különbséget adaptáció és újrafordítás között, mind a kettőt narrációs változatként kezeli. A narrációs változatokon belül viszont külön kategóriaként kezeli az újrafordítást, amelynek szintén többféle változatát (forrásnyelvi szöveg cél-

nyelvre való fordítása eltérő vagy egymáshoz közeli időpontokban, esetleg egy időpontban, egy vagy több fordító munkájaként) ismerteti, mint amelyek egy fordítás eltérő narratívái lehetnek.

Az eltérő narratívákkal kapcsolatban Brownlie Berman (1990) újrafordítás-elméletét említi, amely a német romantika, elsősorban Goethe hatására alakult ki. Goethe (1819) az újrafordításról szólva három fázist különböztet meg (Goethe 2004:64-66). Az első fázis a bevezetés. Ekkor a fordító meg akarja ismertetni az olvasót az idegennel, ennek legjobb narratív formája a tiszta, egyszerű próza, mert általa szinte észrevétlenül fogadjuk be az ismeretlent. (Érre példa a már említett Batsányi-féle *Osszián*-fordítás). A második fázis során a fordító belehelyezi magát az idegen helyzetbe, magáévá teszi az idegen gondolatot, és sajátjaként tárja az olvasó elé, azaz a célnyelvi kultúra bevett narratíváját használja, „szabadon” fordít. A harmadik fázis a végső és egyben legmagasabb szintű fordítás. Itt a fordító célja, hogy az eredetivel a legtökéletesebb azonoságban legyen, azaz nem egyik van a másik helyett, hanem egyik átveszi a másik helyét. Goethe felfogása szerint tehát az újrafordítás során, lépésről lépésre haladva egyre „jobb” és „tökéletesebb” fordítást kap az olvasó.

Ha jól meggondoljuk, ez a felfogás tulajdonképpen a romantika fejlődés-elméletének lényegét tükrözi, amely a fordítást, akárcsak a nyelvet magát, élő, fejlődő szervezethez hasonlítja, és sok közös vonása van a felvilágosodás kori magyar irodalmárok (Batsányi, Rájnis) vitájával.

A bermani felfogás értelmében az újrafordítás oka az, hogy a célnyelvi kultúra eleinte nehezen fogadja be az idegen elemeket, tehát a szöveget elsőnek a célnyelvi kultúra narratív elvárásaihoz kell adaptálni. Rájnis József ezt így fogalmazza meg 1789-ben:

Látjátok-e Barátim! Mivé vált *Mártin Berger Közfalvi Ferencnél*, minekutána a hosszú körmeit elmetélgette, a szennyességét lemosatta, magyar ruhába öltöztette? Már tetejétől fogva talpig igaz magyar: hozzá illik a csákó, a dolmány, a nadrág, a bocskor. Már nem *Mártin Berger*, hanem *Hegyi Márton*.

Én ugyan sokkal nagyobbra böcsültem ezt a fordítást mintsem az eredeti írást, vagy annak *rabi fordítását* (szó szerinti fordítás, V. J.)... (Rájnis 1980:175)

Az irodalmi szöveg olyan nyílt rendszer, amely többféle értelmezést tesz lehetővé. Minden fordítás egyben szövegértelmezés, és minden fordító értelmező, tehát a szöveg újraértelmezése is oka lehet valamely újrafordításnak. Az ilyen újrafordítás érdekes helyzetet teremt, mert egyfelől önmagát igazolandó, el kell határolódnia a korábbi fordítás(ok)tól, ugyanakkor nem hagyhatja figyelmen kívül az elődöket, sőt, sokszor támaszkodik is rájuk. Venuti (2004/a) az újraértelmezést az intézményesüléssel kapcsolja össze. Újraértelmezésen azt az újrafordítást érti, amikor a fordító egy korábbi fordítás tartalmát kérdőjelezi meg saját fordításával. Ebben az esetben két dolog következhet be. Az első esetben nem fogadják el az új értelmezést, és ezzel a korábbi változat marad meg az irodalmi kánonban. A második esetben az újraértelmezés „felülírja” a korábbi verziót, és a „felülíró” kiszorítja az előző változatot, ő maga válik intézménye-

sült (intézményesen elfogadott), irodalmilag kanonizált változattá. A még nem kanonizált szövegek esetében pedig éppen az újrafordítás segíthet abban, hogy a szövegek intézményesüljenek. Ez történt a feministák által újra felfedezett nőírók szövegeinek újrafordításakor is, de hasonló ideológiai intézményesülés rejtőzhet például Magyarországon L. M. Alcott *Little Women* többszöri újrafordítása mögött is.

3.4 Az újrafordítás és a társadalmi tényezők, ideológiák

A szövegen túl az újrafordítás értelmezéséhez segítséget adhatnak a tágabb értelemben vett társadalmi tényezők is. A fordítás és újrafordítás (és az adaptáció is) természetesen függ a különböző történeti korszakok ideológiáitól és normáitól is. A normák esetében azt vizsgálhatjuk, hogyan és mennyiben változnak a fordítást irányító – nyelvészeti, irodalmi, fordítói – normák. Az ideológiai szempontú megközelítés vezethet el bennünket a fordított szövegek didaktikus jellegéhez. A nyílt didaktikai szándék elavulása vezethet újrafordításhoz, amennyiben a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi kultúra (képviselői: a fordító vagy kiadó) önmagában érdekesnek és újrafordításra érdemesnek tartja. Az erőviszonyokat, a hatalmi szándékot, ideológiai befolyást könnyebb tetten érni az irodalmi rendszer perifériáján lévő műveknél, például a gyerek- és ifjúsági irodalomnál. Du-Nour (1995) empirikus vizsgálata ebből a szempontból vette górcső alá a héberre fordított gyerekirodalmat. A 20. század elejétől az 1990-es évek elejéig követte kilenc eredeti mű több újrafordítását, amin ki tudta mutatni az ivrit nyelv fejlődéséből adódó normaváltozásokat és a társadalmi, ideológiai változásokat. Az újrafordítást meghatározó ideológiai változással kapcsolatban Kujamäki (2001) végzett empirikus kutatást.

4. Összefoglalás

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az adaptáció és az újrafordítás között szoros kapcsolat mutatható ki. Az adaptáció és az újrafordítás a kultúra és irodalom „diskurzív gyakorlatának sajátos megnyilvánulási formája” (Robyns 1994: 405), ezért a fordítás fogalmát nem kell feltétlenül a nyelvek és kultúrák, irodalmak közti szövegek vagy szövegelemek transzferálására szűkíteni. A „hűséges” fordítást és a szöveg teljes átalakítását különböző fordítói stratégiákként lehet kezelni. Ebben az esetben a stratégiákat létrehozó körülmények vizsgálatára is sort lehet keríteni.

Zárógondolatként idézzük Cay Dollerupot, aki az autoritatív fordításról – tágan értelmezve az elfogadott fordításról – írt cikkét így fejezi be:

Ha már megszületett a fordítás, az „eredeti” mellett létező új szöveggént kezeljük. Ez a szöveg valamilyen viszonyban áll az „eredetivel”, ezt a viszonyt sokféleképpen definiálhatjuk, a definíciók egyike, hogy azt állítjuk róla, „autoritatív”. Nyilvánvaló, hogy ha csak egy fordítás létezik, akkor végül ez a fordítás maga is autoritatív lesz. Máskülönben viszont az „au-

toritás” a fordítási helyzet függvénye; kapcsolatba kerül a fordítás összes többi fajtájával, interakcióba lép az adott társadalom mozgatóerőivel ... de a fordítás autoritását mindig sokkal hevesebben fogják vitatni, mint az „eredetiét”. (Dollerup 2004:155) (ford. V.J)

Irodalom

- Albert S. 2000. Filozófiai szövegek fordítása. *Fordítástudomány*. II. évf. 2. szám. Budapest, Scholastica. 5-24.
- Albert, S. 1996. Some Aspects of the Philosophy of Literary Translation. In: Klaudy K., Lambert J., Sohar A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 53-59.
- Amos, F. R. 1920/1973. *Early Theories of Translation*. New York: Octagon.
- Baker, M. (ed.) 1998. *Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Bassnett, S. 1991. *Translation Studies*. London and New York: Routledge.
- Bastin, G. L. 1998. Adaptation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge. 5-8.
- Batsányi J. (1789) A fordításról. In: Szalay A. (szerk.) 1980. *Pennaháborúk*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 608-612.
- Benjamin, W. 2004. The Task of the Translator. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 75-83.
- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes*. Retraduire. Vol. 4. 1-7. Idézi: Brownlie, S. 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Culture*. Vol. VII. No. 2. Budapest: Akadémia Kiadó. 145-170.
- Bornemissza P. 1558. *Tragédia magyar nyelven az Sophokles Electrájából*. In: Nemeskürty, I. 1985. *Diák, írja magyar éneket*. Budapest: Gondolat. I. kötet 115-118.
- Beaugrande, R., Dressler, W. 2000 *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. (ford. Siptár Péter) Budapest: Corvina.
- Burián, M. 2003. A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI-XVII. században. *Fordítástudomány*. V. évf. 1. szám. 18-43.
- Brownlie, S. 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Culture*. Vol. VII. No. 2. Budapest: Akadémia Kiadó. 145-170.
- Chesterman, A. 1993. From 'Is' to 'Ought'. *Target*. Vol. V. No. 1. 1-20.
- Cheung, M. P. Y. 2005. 'To translate' means 'to exchange'. A new interpretation of earliest Chinese attempts to define translation ('fanyi'). *Target*. Vol. XVII. No. 1. 27-48.
- Cowley, A. 1640. Odes of Pindar. In: Munday, J. 2001. *Introducing Translational Studies*. New York: Routledge. 24.
- Dollerup, C. 2004. The Authoritiveness of Translation. *Across Languages and Culture*. Vol. V. No. 2. Budapest: Akadémiai Kiadó. 145-157.
- Du-Nour, M. 1995. Retranslation of Children's Books as Evidence of Changes of Norms. *Target*. Vol. VII. No. 2. 327-346.
- Dryden, J. (1680). Preface to Ovid's Epistles In: Venuti (ed.) 2004. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 38-43.
- Even-Zohar, I. 1981. Translation Theory Today: A Call for Transfer Theory. *Poetics Today*. Vol. II. No. 4 Duke University Press. 1-7.

- Even-Zohar, I. 2004. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 199-203.
- Goethe, J. W. V. (1819) Translations. In: Venuti, L. (ed) 2004. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 64-66.
- Jakobson, R. 1985. *A költészet grammatikája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jakobson, R. 1986. Fordítás és nyelvészet. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat. 15-22.
- Johnson, M. A. Translation and Adaptation. *Meta*. Vol. XXIV. No. 4. 421-425.
- Kujamäki, P. 2001. Finnish Comet in German Skies: Translation, Retranslation, and Norms. *Target*. Vol. XIII. No. 1. 45-70.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*. I. évf. 2. szám. 5-21.
- Klaudy K. 2003. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Lefevere, A. 1998. *Constructing Cultures*. Philadelphia: Multilingual Matters.
- Lefevere, A. 2004. Mother Courage's Cucumbers. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 239-255.
- Llhermitte, C. *A Jakobsonian Approach to Film Adaptation of Hugo's Les Misérables*. (<http://www.nobleword.biz/images/Llhermitte.pdf>) letöltve: 2006. 04. 22.
- Munday, J. 2001. *Introducing Translational Studies*. New York: Routledge.
- Nemeskürty, I. 1985. *Diák, ír magyar éneket*. Budapest: Gondolat.
- Popovič, A. 1986. A fordítás és irodalomelmélet. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat. 63-86.
- Rájnys J. 1789. Tóldalék. In: Szalai. A. (szerk). 1980. *Pennaháborúk*. Budapest: Gondolat. 165-179.
- Robyns, C. 1994. Translation and Discursive Identity. *Poetics Today*. Vol. 15. No. 3. Duke University Press. 405-428.
- Şebnam, Susam-Sarajeva, 2002. A 'multilingual' and 'international' Translational Studies. In: Hermans, Th. (ed.) *Crosscultural Transgressions*. Manchester: St. Jerome. 193-207.
- Schleiermacher, F. (1813). On the Different Methods of Translating In: Venuti, L. (ed.) 2004. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 43-64.
- Shavit, Z. 1981. Translation of Children's Literature as a Function of its Position in the Literary Polysystem. *Poetics Today*. Vol. 2. No. 4. 171-179.
- Szalai A. 1980. (szerk.) *Pennaháborúk*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Tytler, A. F. 1797. Essay on the Principles of Translation. In: Robinson, D. (ed.) 2002. *Western Translation Theory from Herodotos to Nietzsche*. Manchester: St. Jerome. 208-12.
- Jianzhong, X. 2003. Retranslation: Necessary or Unnecessary. *Babel*. Vol. 49. No. 3. 193-202.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge.
- Venuti, L. 1998. Strategies in Translation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge. 240-244.
- Venuti, L. 2004/a. Retranslation: The Creation of Value. In: *Translation and Culture*. Katherine M. F. (ed.) Lewisburg: Bucknell University Press. 26-27.
- Venuti, L. 2004/b *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge.

A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra

Paksy Eszter

Dolgozatomban szeretném feltérképezni, hogy a nyelvészeti pragmatika által kidolgozott elméletek és módszerek milyen hatással voltak a fordítástudományra. A korai fordítástudományi munkákban, például Mounin alapvető művében (Mounin 1963) a fordítás kérdései elsősorban szemantikai kérdéseknek tűntek, az érdeklődés arra irányult, hogyan lehet két nyelv szintaktikai és szemantikai rendszerét a lehető legpontosabban egymáshoz rendelni. E vizsgálat során azonban már Mounin is eljutott arra a következtetésre, hogy a fordítás csak akkor válik lehetségessé, ha a fordítás alapegységének a nem nyelvi szituációt tekintjük. „Ha a nem nyelvi szituációt tekintjük következetesen viszonyítási alapnak, (...) akkor a fordítást mint egymást folyamatosan helyesbítő közelítéseket jellemezhetjük, ahol a nem nyelvi helyzethez való minden viszonyítás és visszatérés javítja a megnyilatkozás és a helyzet kapcsolatának elemzését” (Mounin 1963: 267-8.).

Mounin ezzel tulajdonképpen a pragmatikai jelentést teszi meg a megőrzendő jelentésnek, de egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy valósul-e ez meg konkrétan. Ma a nem nyelvi szituációt inkább kontextusnak neveznénk, az utóbbi évtizedek pragmatikával foglalkozó nyelvészei aszerint különítik el a szemantikát a pragmatikától, hogy az elemzés figyelmbe veszi-e a kontextus jelentésformáló hatását, vagy nem (Szili 2004).

Ezek a gondolatok azonban csak később, a nyolcvanas években válnak egyre inkább a fordítástudományi kutatások elfogadott nézeteivé. Juliane House (1981) az elsők között mutatja be a pragmatikai jelentés szerepét a fordítás kutatásában. Leszögezi, hogy a fordítónak nem mondatokkal, hanem megnyilatkozásokkal van dolga, és az ekvivalenciát nem a szemantikai (a mondatot alkotó szavak jelentéséből összeálló) jelentés szintjén, hanem a pragmatikai (a kontextusban konkrétan megvalósuló) jelentés szintjén kell megalkotni, akár a szemantikai jelentés kárára is. Ezek a nézetek mára teljesen közkeletűek a fordítástudományban, és szinte mindenféle iskola és elmélet elfogadja őket. Például az összes funkcionális elmélet (Vermeer, Nord, Holz-Manttari, stb.) erre az alapgondolatra alapozza téziseit. Akár azt is mondhatnánk, hogy mára minden, ami a fordítástudományi munkákban megszületik, valamennyire kapcsolódik a pragmatikához.

Az alábbi tanulmányban azonban ennél szűkebben értelmezem a pragmatika fogalmát, gyakorlatias módon azoknak a kutatási területeknek az összességét értem alatta, amelyeket hagyományosan pragmatika címszó alatt művelnek a nyelvészek. Ezek pedig a következők: beszédaktusok, udvariasságelméletek, társalgási implikaturák, előfeltevések, deixis, szövegjelölők (discourse markers), kontextus-kutatás.

Áttekintésem nem törekszik teljességre, inkább azt szeretné egy csokorba fogni, hogy a fenti témákból melyek jelennek meg fordítástudományi kutatások vezérfonalaként, hol történtek jelentősebb vizsgálódások, és mi az, ami egyelőre inkább elméleti szinten hatott.

Több lehetőség lenne a csoportosításra, az alábbiakban az ide vonatkozó tanulmányok megjelenésének helye alapján a következő pontokba szedtem mondandómat. Elsőként a magyar fordítástudományban a pragmatika és reáliakutatás kapcsolatáról, másodsorban a fordítástudományi monográfiák pragmatika fejezeteiről, harmadszor az egyetlen olyan tanulmánykötetről, melyet ennek a témának szenteltek, negyedszer a *Journal of Pragmatics* tematikus számáról, végül pedig néhány különálló tanulmányról szólok.

1. Reáliakutatások a pragmatika tükrében

A magyar fordítástudományi kutatások sorában elsősorban a reáliakutatások kapcsán kerül elő a pragmatika szó. Ez véleményem szerint főleg annak köszönhető, hogy 1980-ban a *Fordítás tudománya* című szöveggyűjteményben (Bart és Klaudy 1980) megjelent Albrecht Neubert 1968-as cikke: *Pragmatische Aspekte der Übersetzung*. Ez a tanulmány még a nyelvészeti pragmatika térhódítása előtt íródott, és valójában inkább kommunikációelméleti gondolatmenet a fordítás mibenlétéről. Nem érinti a fent említett témákat, amelyek ma a pragmatikai kutatások tárgyát képezik, mint például a beszédaktusok, deixis, udvariasság-elméletek. Viszont több okból is jól használható elméleti keretet nyújt a reáliakutatások kutatásához.

Neubert általános kommunikációs modellje a strukturalista kódolás-dekódolás folyamatra épít. Négy tényezőt különít el: nyelvhasználók (adó és vevő egyaránt), formatívumok, tudati képek és objektív valóság. Grammatikán a formatívumok (nyelvi jelek) közötti kapcsolatot, szemantikán az objektív valóság és a tudati képek közötti viszonyt, míg pragmatikán a formatívumok és a nyelvhasználók viszonyát érti.

A pragmatika területéhez sorolja még azokat a tudományterületeket is, amelyeket ma már a szociolingvisztika, pszicholingvisztika vizsgál. A pragmatika az ő megfogalmazásában „arról ad számot, hogy a beszélő és a hallgató nyelvhasználata mögött egyéni szándékok és célok adnak háttérrel” (Neubert 1980: 279).

A fordítási helyzetre speciálisan az jellemző, hogy a forrásnyelvi szöveg szerzője még nem számolt a célnyelvi közönséggel, ezért a szöveg megalkotásakor csak a forrásnyelvi kontextus alakítja a jelentést. Ettől az alaphelyzettől Neubert elkülöníti azokat a ritkább eseteket, amikor már a forrásnyelvi szöveg a célnyelvi közönségnek készül (például konzekutív tolmácsolás esetében).

A fordítás során a közönség kiszélesedik, a szöveg pragmatikája kiterjed. „A fordítás pragmatikailag először is azt jelenti, hogy a vevők körét bővítjük, hogy pontosabban: potenciális kapcsolatot építünk ki a forrásnyelvi és a célnyelvi beszélők között – és nem a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között.

(Mégpedig elméletileg úgy, mintha egyáltalán nem volna különbség forrásnyelv és célnyelv között.)” (Neubert 1980: 280).

Mindez azt jelenti, hogy a fordítás során, miközben a fordító – természetesen – megváltoztatja a FNY-i szöveg grammatikáját és szemantikáját, meg kell, hogy őrizze a pragmatikáját, azaz olyan változtatásokat kell véghezvinnie a szövegben, amelyek által a szöveg a célnyelven is ugyanúgy működik, mint a forrásnyelven.

Most már érthető, miért helyezi például Valló (2000) a reáliafordítások vizsgálatát pragmatikai keretbe. Hiszen ezek a bizonyos változtatások, amelyeket Neubert emleget, leglátványosabban az erősen kontextus-függő, kultúra-specifikus elemeket érintik. A magyar fordítástudományban nagy hatással van Klaudy (1999:163) *pragmatikai adaptáció* definíciója is, mely szintén ebben az értelemben használja a pragmatika szót.

Valló egyébként Neubertből kiindulva aztán a nyelvészeti pragmatika jeles alapítóit is idézi, Austint, Grice-t, Lakofft, főként a drámaszövegeknek az interperszonális kommunikációhoz való hasonlatossága miatt. Az ő elméleteik azonban, meglátásom szerint, nem hatottak jelentősen az elemzés módszertanára.

Valló kutatását a fordításpragmatikai irányzathoz sorolja, amit így határoz meg: „az eddigi irodalmi vagy nyelvészeti megközelítéssel szemben azokra a fordítói nehézségekre összpontosít, amelyek a kultúrák különbözőségeiből fakadnak” (Valló 2001:99).

Valló számára a fordító feladata, hogy „összhangot teremtsen a forrásszöveg által képviselt szociokulturális ismeretanyag, (amelyre a szöveg utalásai vonatkoznak) és a befogadó kulturális háttérismerete között” (Valló 2000:38). Megközelítése mondhatjuk, hogy feladatközpontú, arra keresi a választ, hogyan járnak el a fordítók, amikor kulturális reáliákkal találkoznak. A későbbiekben bemutatott tanulmányokra pedig inkább a leíró szemlélet jellemző, azaz főként azt vizsgálják, milyen pragmatikai változások mentek végbe a fordítás folyamatában – általában olyan jelenségeket vizsgálnak, amelyek nem tudatos fordítói döntések eredményei, hanem mintegy a fordítás „mellékhatásai”.

2. Fordítástudományi monográfiák pragmatikára vonatkozó fejezetei

A pragmatika szempontrendszerét leginkább a Hatim–Mason szerzőpáros domborítja ki két monográfiájában, a *Discourse and the Translator*ben (1990) és a *The Translator as Communicator*ben (1996). (Basil Hatim írta a *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies* Pragmatics címszavát is.). Az ő megközelítésük ennek ellenére elsősorban nem pragmatikai, hanem szövegtani. A szöveg elemzésének nagyobb kontextusában helyezik el a pragmatikai szempontú vizsgálatot is.

Az 1990-es mű részletesen bemutatja a nyelvészeti pragmatika alapgondolatait, főbb irányzatait, szerzőit, de csak kevésbé alkalmazza azokat a fordításra, és akkor is csak példaszerűen, magyarázatként, tankönyvjelleggel. (Bár élvezetes stílusban és tényleg érthetően.)

A negyedik (*Translating and Language as Discourse*) és az ötödik fejezet (*Translating Text as Action: The Pragmatic Dimension of Context*) szól pragmatikai témákról. A negyedik a beszédaktuselméletet és Grice maximáit mutatja be, néhány egynyelvű szöveggel illusztrálva a jelenséget. Érdekes például, hogy a szerzők rejtett fordításokat is elemeznek, azaz csak az angol nyelvű interjút mutatják be, ami értelemszerűen nem angolul készült, hanem tolmácsok segítségével, és ez alapján vonnak le következtetéseket a fordítás folyamatára. Az ötödik fejezetben egy francia cikk és angol fordításának összevetésével azt mutatják be, hogyan változik a szöveg egyes helyein az illokúciós erő. Itt az elemzés egyre tágabb határok között mozog, a fejezet végére elérkezünk nyelv és ideológia viszonyához, ezzel a nyelvészeti pragmatika határait feszegetve.

Az 1996-os mű egy komolyabb empirikus vizsgálatnak tekinthető tanulmányt közöl, amely egyébként külön is megjelent a *The Translation Studies Reader*-ben (Venuti 2000) *Politeness in screen translation* címmel. Hatim és Mason a feliratozás speciális kontextusában azt vizsgálják, milyen módosulások mutathatók ki az eredeti filmszöveg és a felirat között a nyelvi udvariasságban. Természetesen a pragmatikai értelemben vett udvariasságról van szó, azaz „all aspects of language usage which serve to establish, maintain or modify interpersonal relationship” (Hatim–Mason 1996: 80). Szűkebb elméleti háttérül Brown és Levinson (1987) arcelmélete szolgál számukra. Szövegszerűen összevetették egy francia film (*Un coeur en hiver*, Claude Sautet 1992) szövegét és angol nyelvű feliratozását abból a szempontból, hogy miképpen érvényesülnek az eredeti arcvédő és arcfenyegető aktusok a fordításban. Egy párbeszéd elemzésével a szerzők megállapítják, hogy a fordításban az egyik szereplő más stratégiát követ, mint az eredetiben. Például, ami az eredeti szövegben csak sejtetés volt, az a fordításban explicit megjelenik, így a szereplő arcvédő, konfliktuskezelő magatartása határozottabbá, támadóbbá válik. Egy másik részletben pedig az érvelésstratégiát és a megszorító szavak (hedges) használatát vizsgálják, és szintén kimutatnak eltolódásokat.

Ez az esettanulmány az egyik legjobb példa arra, hogyan lehet empirikus módszerekkel elemezni a fordításban végbemenő pragmatikai eltolódásokat. Ilyenfajta elemzéseket lehetne nagyobb korpuszon is végezni, és általánosabb következtetéseket levonni a fordítási normákra vonatkozóan.

3. Tanulmánykötet a pragmatika és fordítás kapcsolatáról

Egyetlen mű jelent meg, amely kimondottan a pragmatika és a fordítástudomány kapcsolatát mutatja be: ez a Leo Hickey (1998) szerkesztette *The pragmatics of translation*. Ez a mű átmenet a tanulmánykötet és a monográfia között, minden fejezetnek más a szerzője, és különálló tanulmányként is értelmezhetőek, az írásokat azonban határozott vezérfonal köti össze. Erénye, hogy itt szinte minden olyan témával találkozhatunk, mely a pragmatika területéhez tartozik, és köthető a fordításhoz.

Egy részüket már eddig is említettük: Hervey a beszédaktusok illokúciós erejéről ír, s bár dolgozatának címe *Speech Acts and Illocutionary Function in*

Translation Methodology, alapvetően kontrasztív szempontú összehasonlítást kapunk azokról az eszközökről, amelyeket az angol, a német és a magyar nyelv használ az illokúciós erő kifejezésére.

Udvariasság és fordítás kapcsolata a címe Juliane House fejezetének, B. Hatim szintén az udvariasságot elemzi, szövegszinten. Grice maximáihoz köthető az *Együttműködés és irodalmi fordítás* (Malmkjaer, K.) című írás, valamint Gutt elméleti jellegű tanulmánya *Pragmatics Aspects of Translation: Some Relevance-theory Observation* címmel. A relevancia-elmélet Grice „Légy releváns!” maximáját generalizálja. Sperber és Wilson elméletét Gutt később részletesen alkalmazza a fordításra (Gutt 2000). Előszavában azonban művét a kognitív tudományhoz sorolja, ezért most itt nem foglalkozom vele részletesen.

A nyelvészeti pragmatika újabb kulcsfogalmaival találkozunk a következő írásokban: téma-réma stratégia elemzése (F. Knowles), előfeltevések szerepe a fordításban (P. Fawcett). A deixis és referencia kérdésköréhez két tanulmány is köthető: Bill Richardson inkább általánosan tekinti át a deiktikus elemek fordításának kérdését, Palma Zlateva angol szövegek bolgár és orosz fordításaiban elemzi a mutatónévmások viselkedését.

A továbbiakban szintén a pragmatika és szövegtan határvidékén mozgunk: Mason tanulmánya a forrásszövegben implicit logikai viszonyok explicitálásának tendenciájára hívja fel a figyelmet, míg Cristina Schäffner a már említett megszorító szavakat (hedges) vizsgálja. Ezek olyan modális elemek, melyek a beszélő és hallgató közötti kapcsolatot irányítják, illetve a szövegre utalnak metaszövegszerűen. Schäffner politikai beszédeket elemez, hiszen ezekben gyakran élnek a politikusok ilyen megszorító szavakkal, hogy a kényes mondanivalót beburkolva adják elő. Schäffner két német beszéden mutatja be a specifikáló szerepű kifejezések viselkedését a fordítás folyamatában.

Az irodalmi pragmatikához áll közel Ian Higgins Andromaque elemzése a 12. fejezetben, s az utolsó, 13. fejezetben Leo Hickey *Perlocutionary Equivalence: Marking, Exegesis and Recontextualisation* című tanulmányával visszatérünk Austinhoz. Ebben a tanulmányban kulcsszerepet játszik a kontextus fogalma, amelyről az alábbiakban még lesz részletesebben is szó. Hickey tulajdonképpen pragmatikai szempontból igyekszik leírni a perlokúció fogalmának felhasználásával azt a jól ismert jelenséget, hogy egy szöveg fordításának hatása eltérhet az eredeti hatásától, illetve, hogy ahhoz, hogy ugyanazt a hatást érezzük el, le kell mondani a szöveghű fordításról. Ehhez a jelzettség, az egzegézis és a rekontextualizáció fogalmait vezeti be. A jelzettség alatt a Juliane House által nyílt fordításnak nevezett jelenséget érti, azaz amikor az olvasó teljesen tisztában van vele, hogy fordítást olvas. Az egzegézis pedig többé-kevésbé az explicitálást jelenti, amikor a fordító a célközönség számára homályos helyeket megmagyarázza. Rekontextualizációról akkor beszél, ha az analóg perlokúciós hatás eléréséhez a homályos elemeket a fordító felcseréli megfelelő célnyelvi elemekkel. Végül műfaj szerint elemzi, hogy mikor melyik stratégia a célravezető.

4. A *Journal of Pragmatics* tematikus száma

A rekontextualizáció a kulcsfogalma a *Journal of Pragmatics* (2006. Vol. 38. No.3.) tematikus számának is, amelyet a szerkesztők a fordítás és kontextus kérdésének szenteltek.

Az eddig bemutatott tanulmányok a fordítástudomány berkein belül megjelent művek, a *Journal of Pragmatics* különszáma, mely a *Fordítás és kontextus* címet viseli, a nyelvészeti pragmatika legnevesebb folyóirataként a pragmatika területéhez kapcsolódik szorosabban.

Mint Mona Baker írja a vezércikkében, a fent elemzett Hickey szerkesztette kötet az egyetlen, amely eddig a pragmatika és fordítástudomány kapcsolatával foglalkozott, de ebben sem kap helyet kifejezetten a kontextus szerepének szánt írás. Ez a különszám tehát hiánypótló. A tanulmányok és a Mona Baker által írt vezércikk egyaránt hangsúlyozzák, hogy nemcsak a fordítástudomány eszköztára gazdagodik a pragmatika fogalomrendszerével, hanem a pragmatikai kutatásokban is új eredményeket hozhat a fordítás vizsgálata.

A különszám első két tanulmánya átfogó jellegű elméleti összegzés. Mona Baker *Contextualization in translator- and interpreter-mediated events* címmel összefoglalja a kontextus kutatásának főbb állomásait, majd rátér a kontextus szerepének tanulmányozására a fordításban és a tolmácsolásban. Példaként Osama Bin Laden egy hangfelvételének két angol fordítását elemzi, ahol a kétféle értelmezés mögött a kontextus kétféle értékelése és eltérő ideológiai megközelítés állt.

Juliane House (*Text and context in translation*) amellett érvel, hogy az írott fordítások elemzéséhez alkalmasabb a Halliday nevéhez fűződő statikus kontextus felfogás, mint az egyre inkább teret hódító dinamikus felfogás, miszerint nemcsak a kontextus határozza meg a nyelvhasználatot, hanem a nyelv használata maga is alakítja kontextusát. House szerint a rekontextualizáció az írott fordítás esetében csak utólagos lehet. Tanulmányában ismerteti az általa kidolgozott és több ízben módosított fordítási elméletét, ahol a fordítást mint rekontextualizációt definiálja. Ebben a fordítások két alapvető típusát különíti el. Nyílt fordításnak (overt translation) nevezi azt a helyzetet, amikor a fordított szöveg olvasója előtt nyilvánvaló, hogy fordítást olvas, hogy nem ő az elsődleges címzettje a szövegnek. Ilyenkor a fordított szöveg nem akar másodlagos eredetinek hatni. Általában azokat a szöveget fordítjuk így nyíltan, amelyeknek önmagukban értékük van a forráskultúrában. Rejtett fordításról (covert) beszél viszont akkor, amikor a fordított szövegnek a célkultúrában forrásszöveg értéke van. A rejtett fordítás forrásszövege nem kötődik szorosan a forrásnyelvi kultúrához, célközönséghez. Kontextuális tényezők dönthetik el, hogy egyes szövegek nyílt vagy rejtett fordítást igényelnek-e. Ugyanazt a szöveget más kontextusban másképpen kell fordítani. House példaként a tündérmeséket hozza. Ha úgy tekintjük, hogy ezek egy adott kultúra termékei, s mint ilyeneket akarjuk megismertetni más kultúra tagjaival, nyílt fordítást alkalmazunk. Ha viszont általános kulturális képződményeknek tarjuk őket, és nem akarjuk a forráskultúrához kapcsolni a meséket, akkor rejtett fordítást alkalmazunk. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kontextus szerepe eltérő a nyílt (overt) és rejtett (cov-

ert) fordítások esetében. Míg az első esetben kisebb szerepet játszik a célnyelvi kontextus, addig az utóbbiban ennek szerepe jelentős, hiszen a kulturális szűrő alkalmazásához alaposan vizsgálni kell a célnyelvi kontextust, amiben a szöveg majd megjelenik. Mindazonáltal – fejt ki cikkének befejezéseként House – a manapság egyre inkább uralkodó angolszász kultúra és az angol nyelv hegemoniája lassan elmosza a kulturális határokat a nyelvek között, így a rejtett és nyílt fordítások között is kisebb lesz a különbség.

Árulkodó, hogy a három empirikus kutatásra épülő cikk, mely e két bevezető jellegű tanulmányt követi, mind a tolmácsolás különböző fajtái esetében vizsgálja a kontextus szerepét. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a hangzó beszéd fordításakor nagyobb szerep jut a kontextusnak, mint a leírt szöveg esetében. Sőt, ez az egyik megkülönböztető jegye tolmácsolásnak és fordításnak (vö. Szabari 2002:78.).

Mason egy illegális lengyel bevándorló és a bevándorlási hivatal alkalmazottja közötti tolmácsolás párbeszédét vizsgálja. A relevancia elmélet és a diskurzuselemzés (discourse analysis) módszereivel kutatja azt, hogy a kialakított (negotiated) jelentés mennyiben függ attól, hogy a fordító milyen kontextuális sejtetéseket hallgat el, illetve explicitál a fordítás folyamatában. Mason azt kívánja megvilágítani, hogy a tolmácsolás beszédhelyzetben a kontextus nem előre lerögzített szituációs helyzetek összessége, hanem dinamikusan változó feltételezések sora, amit a beszélők a jelentés megértéséhez felhasználnak. Épp ezért a jelentést sem lehet meghatározottnak tekinteni, azt a beszédben résztvevők alkudják ki.

Robert Setton tanulmánya Gutt (2000) fordításra kidolgozott relevanciaelméleti rendszerét alkalmazza a szimultán tolmácsolásra. Kontextus helyett a kognitív környezet (cognitive environment) kifejezést használja, és ezalatt nemcsak a tárgyi-fizikai környezetet érti, hanem a kommunikációban résztvevők hiteit, meggyőződéseit, a közvetlen szöveggörnyezetet, kulturális hátteret, a kommunikációs partnerről alkotott képet, stb.

Gutt négy feladatot jelöl ki a fordítás folyamatában. Setton ezt a négy feladatot vizsgálja a szimultán tolmácsolás esetében, és ez alapján veti össze a fordítást a tolmácsolással. Megállapítja, hogy a szimultán tolmácsolást az teszi lehetővé, hogy a tolmács nem két gondolatrendszert vet folyamatosan össze egymással, és az összehasonlításból adódik ki a saját diskurzusa, hanem saját kognitív környezetét hozzáigazítja a hallgatóság kognitív környezetéhez (például az előzetes informálódással a konferenciáról, ahol tolmácsol), és így ezt a használt kognitív környezetet felhasználva érti meg a beszélőt és fogalmazza meg a hallgatóság számára releváns stimulusokat.

Setton maga is elismeri cikke végén, hogy tisztán elméleti jellegű okfejtéséből hiányoznak a példák, konkrét tolmácsolás szövegek. A tolmácsoláskutatás módszertani nehézségeit ismertetve mindazonáltal felsorol néhány kísérleti munkát is.

Gutt munkásságát említve már jeleztem, hogy elméletét nem tartom szorosán véve a pragmatika tárgyköréhez tartozónak, s ez igaz Setton fent bemutatott tanulmányára is. Tulajdonképpen csak a kontextus – kognitív környezet fogalma az a szál, amelyen keresztül kapcsolódik tematikánkhoz.

Luis Pérez Gonzalez korpuszalapú kutatásáról számol be, melyet a bírósági tolmácsolás területén végzett. A bírósági tolmácsolás rendkívül sok pragmatikai kérdést vet fel, hiszen a tolmácsnak súlyos felelőssége van abban, hogy a bíróság előtt álló személy – tanú vagy vádlott – ugyanúgy érvényre tudja juttatni érdekeit, mintha a bíróval egy nyelvet beszélne. A bíró úgy is tekinti, hogy a tanú ugyanazt a kérdést hallotta, amit ő feltett, és a választ is ennek fényében ítéli meg. Pérez Gonzalez éppen ezért a bírói kérdések tolmácsolását vizsgálja spanyol és angol nyelvek között, különös tekintettel nem megszorító vonatkozó kérdésekre (non-restrictive relative clauses). Kutatása szerint a tolmácsok ezeket az angolul fogalmazott kérdéseket általában eldöntendő kérdésekként adják vissza, és ezzel más kontextusba helyezik a bírói megnyilatkozást. A tolmács által feltett kérdés nem ugyanazzal a pragmatikai erővel bír, mint a forrásnyelvi kérdés, és ezért a pillanatról pillanatra kialakult interperszonális jelentés megváltozik. Ezen a példán mutatja be Pérez Gonzalez, miért fontos, hogy a bírósági tolmácsok képzett szakemberek legyenek, ami egyelőre nem általánosan elterjedt Spanyolországban. Tanulmányának központi fogalma a dinamikus kontextus, ahogy ezt J. House is felveti cikkében, ez a kontextusfogalom jobban illeszkedik a tolmácsolás kutatásához, mint az írott fordítás kutatásához.

5. Vegyes pragmatikai tanulmányok

Végül bemutatok néhány olyan tanulmányt, mely különböző fórumokon jelent meg, és a fordításokat pragmatikai szempontból vizsgálja az alábbi témakörök szerint csoportosítva:

5.1. Beszédaktusok

Galina Porozinskaja (1993) orosz-angol és angol-orosz fordításokban az idéző igék által közvetített illokúciós erő szempontjából elemez irodalmi szövegeket. Hét jellemzőjét írja le az illokúciós erőnek, és azt veti össze, hogy melyik jellemző van meg az eredeti igében, melyik a fordításban. Érdekes tanulmány, mert formalizálni akarja a beszédaktusok kutatását, de megközelítése inkább kontrasztív nyelvészeti, mert kontextustól függetleníti az eredményeit, egyes szövegből kiragadott orosz igéket vet össze a megfelelő angol igékkel.

5.2. Implikaturák

Maria Sidiropoulou (1995) angol újságcikkek (*Newsweek*) görög fordításait elemzi az ok-okozati viszony szempontjából. Elemzéséből kiderül, hogy a fordítás során implicit ok-okozati viszonyt a fordítók gyakran explicitálják, különösen akkor, ha rövidítenek és információt hagynak ki a szövegből. Sidiropoulou szerint ez egyes esetekben akár a szövegtípus megváltozásához is vezethet.

Serban (2004) már nemcsak egy-két szövegen, hanem jelentős korpuszon végezte el kutatását. Olyan románról angolra fordított regényeket választott,

amelyeket román kiadók fordítottak román anyanyelvű fordítókkal. Kutatásának tárgya pedig az egzisztenciális előfeltevések vizsgálata a határozott és határozatlan névelők használatán keresztül.

Nézzük Serban alábbi példáját. A *Cele șapte tulnice* (Stanca 1981: 102) című román novella szó szerinti angol fordításban *The seven wooden horns*, azaz *A hét fakürt*. A megjelent fordítás azonban az alábbi címet viseli: *Seven Wooden Horns*, azaz elhagyja a határozott névelőt. A két címhez fűződő egzisztenciális előfeltevések eltérnek. Az eredeti elbeszélésben a szerző úgy tesz, mintha mindenki számára ismert tény lenne a hét fakürt léte, és ezzel közös alapot teremt az elbeszélő és az olvasó között. A határozatlanul fordított angol cím ellenben azt implikálja, hogy az olvasó számára ismeretlen ennek a hét fakürtnek a léte, a történet így egy az olvasón kívül álló fiktív világba helyeződik. A kutatás eredményei szerint a korpuszban jóval több elmozdulás található a határozatlanság irányába, mint a határozottság felé, és ez azt mutatja, hogy a fordított szövegek kevésbé alapoznak az olvasóval közös háttérre, kevésbé vonják be az olvasót a narratívába, összességében eltávolítják a szöveget az olvasótól.

5.3. Deixisek

Ugyanezen a korpuszon végezte Ian Masonnel együtt Serban (Mason–Serban 2003) a deixisekre vonatkozó vizsgálatát is. Az idő- és helydeixisek közül azoknak a fordítási viselkedését tanulmányozzák, ahol közelre és távolra mutató szópár áll mindkét nyelvből rendelkezésre. A kvantitatív elemzés azt mutatja, hogy a fordításban jellemzően az eredetileg közelre mutató névmások távolra mutatóvá válnak. Az alábbi példában a közelre mutató román *această* névmás helyén az angol *that* áll:

FSZ: Fără această magie, am fi fost pierduți. (Voiculescu 1998: 301)

[Szó szerint: *Without this magic we should have been lost.*]

CSZ: Without that magic force we should have been lost. (Voiculescu 1986: 186)

Serban és Mason magyarázata szerint a fordítás ezáltal olyan elbeszélőt kreál, aki már elszakadt azoktól a múltbeli eseményektől, amelyeket elmesél. A történet szerint csodálatos események mentették meg az elbeszélő életét. A román szövegben az elbeszélő azonosul saját elbeszélésével, míg a névmás megváltoztatása miatt szinte megkérdőjeleződik „annak a varázslatnak” a valóságosága.

Mivel az ilyen, eltávolító változásokból jelentősen többet találtak, mint az ellenkező irányúból, ezért Serban másik tanulmányához hasonlóan itt is eltávolító trendről (distancing trend) beszélnek.

5.4. Szövegjelölők (Discourse markers)

Eddig még nem ejtettünk szót a discourse markerekről, amelyeket a magyar szakirodalom szövegjelölők néven emleget, holott ezek a nyelvészeti pragmatikában szintén kiemelkedő témát jelentenek. Ezek olyan szavak, amelyeknek a

szematikai jelentését alig lehet meghatározni, mivel jelentésük nem referenciális, hanem azt jelölik, hogy milyen aktust szándékozik a beszélő beszédművével végrehajtani. Chaume (2004) az angol *now, oh, you know, you see, look, I mean* kifejezések fordításait vizsgálja a *Pulp Fiction* című film különböző spanyol nyelvű változataiban: könyv alakban megjelent szövegekön, szinkronizált változatban és a feliratokban.

A részletes elemzés bemutatja, hogy a fordításokban gyakran egyszerűen kimaradnak ezek a markerek, vagy nem pontosan azt a pragmatikai jelentést közvetítik, mint a forrásszövegben. Ettől a szöveg veszít koherenciájából. Mindazonáltal, mint Chaume érvel, mivel a filmek esetében az interperszonális jelentés felfogását nagyban segíti a film képi világa, a célszöveg ezen hiányossága nem okoz nagy nehézséget az értelmezésben.

Publicisztikai szövegeken vizsgáltam (Paksy 2005) az interperszonális metaszöveg eszközeinek változását franciáról magyarra való fordításban, és ezeken keresztül a forrás- és célszöveg pragmatikájának változását. Én is azt a végkövetkeztetést vontam le, hogy a szerző és a forrásmű kapcsolata közelebb, mint a fordított műben konstituálódó szerző és a célközönség kapcsolata.

6. Összegzés

Ebből a rövid áttekintésből számomra az derült ki, hogy noha a nyelvészeti pragmatika eredményei, irányai valóban fontos hozzájárulást jelenthetnek a fordítástudomány számára, sok területen még éppen csak hogy megindultak a kutatások. A fentiekben bemutatott munkák túlnyomórészt általános jellegűek, kevés szöveggel szembe elemzést tartalmaznak, azok is leginkább egy-két szövegre korlátozódnak. Legérdekesebbnek azokat a korpuszalapú kutatásokat tartom, amelyekből valamiféle általánosabb következtetés is levonható, mint például Serban (2003, 2004) kutatásai.

A pragmatika témái közül legtöbbször a beszédaktusok és az udvariasság-elméletek kerülnek elő, de úgy tűnik, különösen a beszédaktusok esetében nem nagyon sikerül konkrét elemzési módszert kidolgozni, ami specifikusan a fordítás következményeit vizsgálná ezen a téren, inkább a kontrasztív kutatások hatása érzékelhető. Az udvariasság-elméleti megközelítés inkább alkalmasnak tűnik a fordított szövegek elemzésére.

A kontextus témája a *Pragmatics* különszámnak köszönhetően előtérbe került, de mint láttuk, empirikus kutatás csak a tolmácsolás területén indult el.

Még ezen kisszámú empirikus tanulmányból is kisejlik azonban valamiféle konvergencia az eredmények tekintetében. Több szerző megerősíti, hogy a fordítás eltávolító hatású (Hatim–Mason 1996, Serban 2004, Sidiropoulou 1995, Paksy 2005), a fordított szövegben megváltozik szerző és olvasó viszonya, és ez a viszony távolságtartóbb, mint a forrásmű és olvasóié. Úgy vélem, ennek az állításnak további vizsgálata érdekes lehet, talán még egy fordítási univerzálé megfogalmazása is lehetségessé válhat.

Irodalom

- Chaume, F. 2004. Discourse Markers in Audiovisual Translating. *Meta* Vol. 49. No.4. 843-855.
- Journal of Pragmatics* 38. 2006. No.3. tematikus szám (Context and Translation): Baker, M. 2006. Translation and context. 317-320., Baker, M. 2006. Contextualization in translator- and interpreters mediated events. 321-337., House, J. Text and context in translation. 338-358., Mason I. On mutual accessibility of contextual assumptions in dialogue interpreting. 359-373., Setton, R. Context in simultaneous interpretation. 374-389., Gonzalez, L.P. Interpreting strategies re-contextualization cues in the courtroom: Corpus-based insights into the pragmatics force of non-restrictive relative clauses. 390-407.
- Hatim B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman
- Hatim B., Mason, I. 1996. *The Translator as Communicator*. London and New York: Routledge.
- Hickey L. (ed.) 1998. *The pragmatics of translation*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Mason I., Serban, A. 2003. Deixis as an interactive feature in literary translation from Romanian into English. *Target* Vol. 5. No.2. 269-294.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Neubert A. 1980. A fordítás pragmatikai aspektusai. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Paksy E. 2005. Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány* 7/1.60-69.
- Porozinskaja, G. 1993. Pragmatic analysis of literary translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 1. No.2. 187-193.
- Serban A. 2004. Presupposition in Literary Translation: A Corpus Based Approach. *Meta*. XLIX, 2. 327-342.
- Sidiropoulou, M. 1995. Casual shifts in news reporting: English versus Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* 1995:1, 83-98.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2/1.34-50.
- Valló Zs. 2001. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei*. Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. *Fordítástudomány* 3/2. 99–117.

Fordítás, ideológia és az olvasói bizalom

Szabó Helga

Tanulmányom célja, hogy a fordítástudomány egyik népszerű kutatási területét, a fordítás és ideológia rendkívül tág témakörét kézzelfoghatóbbá tegye a magyar olvasók számára. A fordítástudományban az 1990 körül polgárjogot nyert kulturális irányzat hatására mára már számos, más tudományágakkal határos részterület fejlődött ki, melyek többek között fordítás és hatalom összefüggéseit és a fordítás ideológiai vonatkozásait vizsgálják. Olyan egymástól távol eső témák tartoznak ide, mint például a fordításnak a gyarmatosításban és a gyarmatosítás utáni korszakban játszott szerepe ('postcolonial studies'), vagy a fordítás és a társadalmi nem összefüggéseit feltáró megközelítés, ami a 'gender studies' tágabb területéhez tartozik. Az ideológiára irányuló kutatások egy harmadik csoportja a téma politikai vetületeire összpontosít. Ezen belül is többféle ideológiai tartalom fordítása foglalkoztatja a kutatókat, a zsidóellenes szövegek izraeli fordításától a náciizmus és a fasizmus fordításpolitikáján keresztül a volt szocialista országok fordítási gyakorlatáig. Jelen tanulmány is ez utóbbi csoportba sorolható, és a fordítástudóst és laikust egyaránt érintő kérdéskört mutat be gyakorlatias, „olvasóbarát” megközelítésben. Mit érzékel tehát fordítás és ideológia összefüggéseiből a mai magyar olvasó?

1. Olvasói bizalom

Amikor az olvasó úgy dönt, hogy egy külföldi szerző szövegét az anyanyelvén kívánja elolvasni, azaz fordítást vesz a kezébe, tudatosan vagy nem tudatosan abból indul ki, hogy a fordítás az eredeti szöveg hű reprodukciója. A fordítás és a fordító iránti bizalom ritkán rendül meg, és többnyire csak akkor, ha maga a szöveg ad okot erre, azaz nyelvi hibáktól hemzseg vagy éppenséggel érthetetlen. Nagyritkán azonban előfordul, hogy napvilágra kerül egy-egy fordítási botrány, ami a bizalmi viszony megrendüléséhez vezet. Nemrégiben például a napi sajtó adta hírül, hogy Günter Grass *Bádogdob* c. regényének fordításából kimaradtak a szovjet katonákat kompromittáló részek. Ilyen esetekben az egyébként gyanútlan olvasó is szembesül azzal a ténnyel, ami amúgy inkább a kutatókat foglalkoztatja, hogy a fordításban bizony nagy szerepet játszhat az ideológia.

2. A szöveghűség követelménye

Mielőtt első felindulásunkban hamisítást kiáltanánk, szögezzük le, hogy a fordítói szabadság különböző korokban és helyszíneken különféle megítélés alá esik.

Az ókori Rómában, a Cicero és Horatius által vallott „fordítói norma” például lehetővé tette, hogy a görög klasszikusok műveit közkinccsnek tekintsék, fordítás helyett szabad utánzást alkalmazzanak és a szerző nevét a fordítóéval helyettesítsék. Kínában még a 20. század végén is hasonló gyakorlat dívott (Venuti 1998).

Vannak ugyanakkor történelmi példák a másik szélsőségre is, pl. a középkori bibliafordító az életével felelt a fordítás teljes ideológiai hűségéért. Mindazonáltal a szerzői jogvédelem megjelenéséig nem volt egyértelmű és állandó elvárás, hogy a fordított szöveg ideológiai szempontból (is) hű legyen az eredetihez. Egy 21. századi dokumentum, a CEATL (Műfordítók Szövetségeinek Európai Tanácsa) etikai kódexének harmadik pontja így fogalmazza meg ezt a normát: „A fordító tartózkodjék attól, hogy tendenciózusan megváltoztassa a szerző gondolatait vagy szavait, és hogy elvegyen vagy hozzátegyen az eredeti szöveghez a szerző vagy a jogtulajdonos kifejezett engedélye nélkül” (ford. Sz. H.).

Jelen vizsgálódásunkat a 20. század második felére és az európai kultúrkörre korlátozzuk, ahol a szöveghűség és a fordító „láthatatlansága” (Venuti 1998) az általánosan elfogadott norma. De teljesül-e ez az elvárás a gyakorlatban? Miképpen avatkozhat bele az ideológia a fordítás folyamatába, és hogyan kerül felszínre mindez a célnyelvi szövegben?

3. Az ideológia szerepe a szöveg kiválasztásában

Az ideológia többféle módon is befolyásolhatja a fordítás folyamatát és végtermékét. Már a lefordítandó szövegek kiválasztásában is sokszor markáns ideológiai szempontok érvényesülnek. Különösen szembeszökő ez olyan történelmi-társadalmi viszonyok között, amikor egy ideológia állami szintre emelkedik, és életbe lép egy központilag irányított irodalom- illetve fordításpolitika, ami különféle eszközökkel befolyásolja, hogy mely külföldi szerzők mely műveit kell illetve szabad lefordítani.

3.1. Fordításpolitika a „létező szocializmus” idején

Először nézzünk körül saját házunk táján, és vizsgáljuk meg a fordításpolitika szerepét Magyarországon, a „létező szocializmus” korszakában. A párt fordításpolitikai irányelveit hiába keresnénk, mivel ilyen irat feltehetőleg nem is született, de néhány kirívó eset mindenki számára nyilvánvalóvá tette az elvileg nem létező cenzúra működését. Köztudott volt, hogy vannak ideológiai okokból nem fordított szerzők, és hogy például egy Szolzsenyicin kötet határon történő becsempészése súlyos büntetőjogi kockázattal jár. Kevésbé voltak azonban közismertek azok a kifinomult módszerek, amelyek a könyvkiadás szabályozása útján biztosították a kommunista ideológia egyeduralmát. Bart István (2000) részletesen leírja, hogyan is működött a gépezet. 1948-ban a hatalomra került Magyar Kommunista Párt vezetősége államosította a könyvkiadókat és újraszervezte a könyvkiadást. A kis kiadókat bezárták, a nagyobbakat pedig hatalmas „szocialista” vállalatokká olvasztották össze, és mindegyiknek kijelölték

a tevékenységi területét. A külföldi szépirodalmi művek fordítása és kiadása például az Európa Könyvkiadó feladata lett, bár esetenként más kiadók is jelentettek meg ilyen műveket. A fordításirodalom szempontjából fontos szerepet játszott még a Móra Ferenc Könyvkiadó, mivel a gyermek- és ifjúsági könyvek fordítása az ő profiljuk volt. A piaci viszonyok megszűntek, a pártállam, amely a kultúrát stratégiai fontosságú területnek tekintette, totális hatalmat gyakorolt a könyvkiadás fölött, ami a papírkeret elosztásától a példányszám és az ár meghatározásáig mindenre kiterjedt. A kiadóknak évente pontos tervet kellett készíteniük a kiadandó művekről és fordítójukról, amit a „gondolatrendőrség magasabb régióiban” (Domokos 1996), azaz a pártközpont megfelelő osztályán, majd a minisztériumban a tervtárgyalás során hagytak jóvá. Természetesen a tiltott szerzők (pl. Orwell, Koestler) és a tabu témákat érintő művek (pl. a kommunizmus bírálata) soha nem kerülhettek fel a fordítandók listájára. Ezzel szemben voltak kedvelt, „futtatott” nyugati szerzők, akik bár hazájukban nem feltétlenül voltak sikeresek, jól beillettek a kánonba, többnyire a kapitalizmust bíráló hozzáállásuk okán.

A szöveg kiválasztása azonban, mint később látni fogjuk, csak az első ideológiai szűrő volt. Az elkészült kéziratokat több lépcsőben is ellenőrizték, a kiadóban, a változó nevű központi cenzúrahivatalban és a nyomdában. Idővel a központi cenzúra szerepe csökkent, a felelősség a kiadó igazgatójára szállt, és az öncenzúráé lett a fő szerep. Mindez elegendő biztosíték volt arra, hogy semmi ne kerülhessen nyomdába, ami sérti a pártállam tabuit és normáit.

A lefordított szerzők és a művek arányszámainak vizsgálatából kirajzolódik a korszak fordításpolitikája. Bak János (1970) „*A fordítások megoszlása a szerzők nemzetisége szerint 1960-69 években 10 évi összesítésben*” című táblázatából kiolvasható, hogy míg orosz nyelvből az adott időszakban 2977 szépirodalmi művet fordítottak magyarra, angolból (USA, Nagy-Britannia, Ausztrália) mindössze 1810-et. Az arány, mint láthattuk, független volt a valóban jelentős művek megoszlásától, kizárólag egy mesterséges kvótán alapult, amely ideológiai megfontolásokból szabta meg, hogy különböző népek műveinek milyen arányban kell szerepelniük a kiadási tervben. Ez az úgynevezett paritásos rendszer (25% szovjet, 25% más „népi demokratikus”, 25% nyugati, 25% egyéb külföldi) még a nyolcvanas években is élt és meghatározta az Európa Könyvkiadó munkáját.

3.2. Fordításpolitikai a „baráti szocialista országokban”

A volt szocialista tábor más országaiban is hasonlóképpen működött a szövegkiválasztás ideológiai szűrője, mint ahogy azt román (Dimitriu, 2000), szlovén, (Kocijancic-Pokorn 2003) és más kutatók esettanulmányai bizonyítják. A volt Német Demokratikus Köztársaság fordításpolitikáját kutató Gabriele Thomson-Wohlgemuth (2003) a magyarországihoz kísértetiesen hasonló helyzetről ad láttelepet. Bemutatja a központilag irányított könyvkiadást, a cenzúra működési mechanizmusát, a manipuláció kifinomult módszereit. Egy érdekes eltérés emelhető ki, jelesül a gyermekirodalom és ezen belül a gyermekek számára készült fordítások magas presztízse az NDK-ban, amit az új, szocialista embertípus kinevelésének kultúrpolitikai prioritása indokolt.

3.3. Fordításpolitika más totalitárius diktatúrákban

A fordítandó művek szelektálását nem csak a kommunista ideológiai töltet motiválhatja. Egy másik totalitárius diktatúrában, a náci Németországban is fontos szerepet kapott a kultúrpolitika az ideológia terjesztésében. Kate Sturge (2002) leírja, hogy a „könyv mint fegyver” metafora jegyében szigorú cenzúra működött. A fordításirodalomban először csak eltolódás mutatkozott a támogatott nyelvek javára, majd a háború idején be is tiltották a nyugat-európai szerzők többségét, mert műveik nem alkalmasak a nacionalista ideológia terjesztésére. A fajelmélet jegyében zsidó író műve nem jelenhetett meg németül, csak ha fordításnak nevezték. Hasonló korlátozásokkal éltek az olasz fasizmus kultúrpolitikájának irányítói, és a jelenség Franco Spanyolországában is kimutatható.

3.4. A piacgazdaság is megéri a pénzét

A szövegek szelektálásának gyakorlata mindazonáltal nem köthető kizárólag a diktatórikus rendszerekhez. Lawrence Venuti (1998) rámutat, hogy demokráciákban is szerepet játszhatnak az ideológiai tényezők a fordítandó művek kiválasztásában. Az Egyesült Államokban például az 1950-es években a fordítások hozzájárultak a hidegháborús hangulat szításához. Bár a demokratikus berendezkedés jellegéből adódóan ezt nem központi párthatározatok rendelték el, a végeredmény, azaz a fordítás manipulatív hatása lényegében azonos. A piacgazdaságban ugyanis (s a magyar olvasó ma már ennek hátulütőit is érzi), a fordításpolitika nem központilag tervezett, mint a fent említett diktatórikus rendszerekben, hanem helyi, kiadói szinten jelentkezik, hiszen a könyvkiadók – gazdasági szempontok alapján – maguk döntenek el, hogy mely műveket fordítatják le. A profitkényszer okán, a kockázat csökkentése érdekében olyan műveket részesítenek előnyben, amelyek a saját hazájukban is sikerkönyveknek bizonyultak, és várhatóan a hazai tömegízlésnek is meg fognak felelni. Ezeknek a döntéseknek is lehet azonban politikai-ideológiai következménye, a sikerkönyv ugyanis arra készíti a kiadót, hogy hasonló témájú könyveket fordíttasson, és annak érdekében, hogy az áru kapósabb legyen, a fordítás nyelvezetét hozzáigazítják a tömegízléshez. Ugyanakkor a kiadók negligálják az olyan külföldi műveket, amelyek tartalmi vagy nyelvi szempontból nem illeszkednek a kánonba. Mindez jelentősen csökkenti a sokszínűséget, visszafogja az újításokat, akadályozza az idegen kultúrák megismerését (Venuti 1998).

3.5. Tanulság

Összegzésképpen elmondható, hogy függetlenül attól, hogy a fordításpolitika helyi (kiadói) szinten valósul meg vagy éppen egy központi ideológia szolgálatában áll, és ez az ideológia milyen színezetű, mindenképpen fennáll a veszélye annak, hogy a művek bizonyos szempontú válogatása révén az olvasók torz képet kapnak a külföldi országok irodalmáról, kultúrájáról. A fordítás, ami a kulturális közlekedés eszköze, visszajára fordulva akár előítéletek vagy káros ideológiák terjesztőjévé is válhat.

4. Az ideológia szövegszintű megjelenési formái

A szöveg kiválasztásának ideológiai vetületei után vizsgáljuk meg az ideológiai tartalmak közvetítésének változatos eszközeit. Fordításköteteket akár taláломra is felütve a módszerek egész tárházával találkozunk.

4.1. A célnyelvi szöveget kísérő eszközök: előszó, utószó, fülszöveg

Visszaulva a szocialista időszak magyarországi gyakorlatára, az ideológia terjesztésében nagy szerep hárult a szerzőt bemutató és a műveket magyarázó elő- és utószókra. Mivel a kommunista kultúrpolitika egyik fontos céljának tekintette a műveltség hozzáférhetővé tételét a tömegek számára, és ráadásul az irodalomnak óriási nevelőerőt tulajdonított, nem lehetett tartós megoldás az ellenség (a nyugati világ) irodalmának teljes és végleges kizárása. A kommunista hatalomátvétel után rövid ideig tartó teljes zárlat feloldásaként az 1950-es évek elejétől először a klasszikusokat adták ki, fokozatosan azonban kortárs nyugati írók is felkerültek a palettára. Eleinte főleg azok, akik baloldali nézeteik miatt beilleszthetők voltak a kánonba, később azonban mások is, feltéve, hogy nem vallottak harcos antikommunista nézeteket. A nyugati írók műveinek elhelyezésében, „megfelelő” értelmezésében az előszó vagy az utószó volt hivatott eligazítani az olvasót. Lássunk néhány példát a fenti eszközökre.

Részlet egy előszóból 1954-ből: „A francia hűbériség arisztokratikus rendszerében, amikor a klérus elképesztő arányban butította a társadalmat, és az inkvizíció máglyával felelt minden egészséges gondolatra, Rabelais a néphez fordult. Megismerte hazája népét, s ami a legfontosabb: a népi tömegek ösztönös materializmusát” (Győry 1954:5.). 16. századi szerző művéről lévén szó, a szóhasználat (népi tömegek, materializmus) anakronisztikusnak tűnik, a népbutító klérus emlegetése pedig aktuálpolitikai szándékot sejtet. Az előszó szerzője egy pillanatra ki is esik a szerepéből, mert hozzáteszi: „Mi már túlhaladtunk ezen a parlagi materializmuson...” (Győry 1954:5). Később így folytatódik a 16. századi szerző beágyazása az uralkodó ideológia értékrendjébe:

Egészséges materializmusa, melynek értelmében a társadalom önnfenntartási szükséglete az első mozgatója létnek és kultúrának, nyílt szakítást jelent az idealista világnézettel. ... Szatírájának korbácsa lesújt a dolgozó nép mindmegannyi látható és láthatatlan kiszípolozójára, akik fölött ott trónol a haladás legnagyobb ellensége, a római pápa.(...) Társadalomképében a legrokonszenvesebb szerepet az anyagi javak termelői kapják, a falu békés lakossága és az uralkodó osztály kisemmizettjei: parasztok, városi és falusi plebejusok.” (Győry 1954:19)

Ez a fajta aktualizálás és a szocialista kurzus terminológiájának (materializmus, haladás, dolgozó nép, anyagi javak, uralkodó osztály) használata különösen a korszak első felében jellemző. Kialakulni látszanak a „műfaj” konvenciói: sok utószóíró iktat be egy-egy Marx, Engels, Lenin idézetet vagy hivatkozást,

méltatja a szerző humanizmusát, nép melletti elkötelezettségét, antikapitalista beállítottságát, kiemeli a mű realizmusát, ami hozzáköti a művet az uralkodó stílusirányzathoz, a szocialista realizmushoz. Figyeljük meg a realizmus mint kulcsszó használatát a Racine drámáihoz írt utószóban:

Korunk művészete, amely egyaránt elszakadt a romantika túlzásaitól és a naturalizmus földhöztapadtságától, s a realizmusnak egy magasabb szintézisét keresi, a valóság áttételesebb, stilizáltabb ábrázolását már nem tekinti antirealistának. A realizmusnak ez a korszerű felfogása vezet vissza bennünket a klasszicizmus művészetéhez, Racine drámai költészetének megértéséhez és megszeretéséhez is. (Mihályi 1963. 842)

Nem mindig egyértelmű, hogy ezek a kitételek az olvasó világnézeti nevelését vagy a cenzúra jóllakatását, a mű legitimálását szolgálták-e. Különös, hogy a politikai vezetés feltehetőleg hitt az elő- és utószók varázserejében, s ennek köszönhetően számos értékes mű csúszott át a cenzúrán.

Érdekes módon a vasfüggönyön túl sem volt ismeretlen az olyan típusú előszó és életrajz, amivel a fordítást a domináns célnyelvi kultúrához és értékrendhez igazították. Venuti (1998) esettanulmányából kiderül, hogy az 1950-es években az Egyesült Államokban Giovanni Guareschi olasz író fordításait az író manipulált életrajzával adták ki, melyekből az amerikai olvasók úgy érezhették, hogy az olasz író a hidegháború ünnepeit élharcosa Olaszországban. A fordításhoz írt előszóban a műnek aktuálpolitikai értelmezést adtak. Mindez növelte az író elfogadottságát és népszerűségét Amerikában, miközben hazájában, ahol a baloldal megítélése kevésbé volt negatív, az író nem volt igazán sikeres.

A célnyelvi szövegen kívüli eszközök sorában említendő még a fülszöveg, ami szintén a beágyazásban hivatott segíteni az olvasót. A vizsgált korszakban megfigyelhető a manipulációnak még egy cinikus hazai módszere: a fordító neve után olvasható „a szöveget az eredetivel egybevetette” szöveg azt sugallja, hogy a két szöveg között nincs eltérés, ami azonban tapasztalataink alapján egyáltalán nem vehető készpénznek.

4.2. A célnyelvi szövegben rejtőző eszközök

A gyanútlan olvasó bizalmával leginkább visszaélő módszerek a szövegen belül, jelöletlenül végrehajtott módosítások, amelyek megváltoztatják a szöveg ideológiai töltetét. Ez is bárhol, bármilyen ideológiai tartalmú szöveg esetében előfordulhat. Mint Mona Baker (2006) rámutat, a fordítás folyamatának résztvevői (kiadók, szerkesztők, fordítók) előtt három lehetőség áll: hűen közvetítik a forrásnyelvi szöveg ideológiai tartalmát, nem tudnak azonosulni a mondanivalóval, ezért elutasítják a munkát, vagy megváltoztatják a szöveg hangsúlyait. Hazai környezetben igazítva ezt kiegészíthetjük egy negyedik lehetőséggel, amikor is a fordító általa esetleg elfogadott ideológiai tartalmat cenzurális okokból nem fordíthatott le, ám vállalta a munkát (mert nem akarta elveszíteni a kenyerét, és/vagy mert a fordítást még cenzúrázottan is értékes műnek tartotta.) Mindennek fényében nehéz a fordító és kiadó tevékenységének morális megítélése,

hiszen nem mindegy, milyen ideológiai tartalmat fogad el illetve utasít el, és az sem, hogy döntésének milyen lesz a társadalmi hatása. A fordítás ugyanis kétélű fegyver, lehet eszköz a hatalom kezében, de irányulhat ellene is (Baker 2006). Esetünkben a fordítás a kommunista hatalom eszköze volt, de ugyanakkor sok esetben „fellazító” hatásával ellene is dolgozott hosszú távon. Vizsgálatunk tehát nem vállalkozik erkölcsi ítéletre, kizárólag a változtatások leírására és elemzésére szorítkozik.

A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg összevetésekor lehet csak észrevenni, hogy bizonyos szövegrészek kimaradtak, nem szerepelnek a fordításban. Ennek több oka is lehet, de ha tendenciózus, akkor valószínűsíthető az ideológiai indíték. Példa erre a bevezetésben említett Günter Grass regény, ahol a szovjet katonák randalírozásáról szóló szövegrész, tabu téma lévén, nem jelenhetett meg Magyarországon 1989 előtt (és sajnálatos módon nem került kijavításra az új kiadásban sem). Hasonlóképpen, Aldous Huxley *Eyeless in Gaza* c. művének fordítása egy teljes fejezettel megcsonkítva jelent meg Romániában (Dimitriu, 2000).

Hatásában a kihagyással egyenértékű manipulatív módszer lehet a betoldás, azaz az eredeti szövegben nem szereplő szövegrész (pl. az olvasó eligazítását célzó magyarázó megjegyzések) beiktatása a fordítás során. Ha az idegenkezűséget nem jelölik, akkor az olvasó (aki ritkán nézi a szöveget egyszerre a két nyelven) joggal gondolja, hogy az eredeti mű is tartalmazta az említett üzenetet.

Ugyancsak párhuzamos szövegek összevetése útján derül csak ki, ha a forrásnyelvi szöveg egyes elemeit tendenciózusan más elemekkel helyettesítik a célnyelvi szövegben. A pártállami cenzúra keze nyomát gyaníthatjuk például az alábbi fordítások láttán.

- (1) ... at their prayers (Defoe 1965: 35)
 (1a) ... egyformán a halálra készültek (Vajda 1970: 9)
- (2) Lord, be merciful to us, ... (Defoe 1965: 34)
 (2a) Végünk van, ... (Vajda 1970: 9)
- (3) ... if it would please God here to spare my life (Defoe 1965: 31)
 (3a) ... ha ép bőrrel szárazföldre kerülök (Vajda 1970:7)

A változtatásokat itt a szocialista embertípussal össze nem egyeztethető vallásos világnézet elleni harc motiválhatta. Az Istennel és a vallással összefüggő szavakat különösen a gyermek- és ifjúsági irodalomban irtották. A fent említett *Robinson Crusoe* fordításban még a nem keresztény vallás is áldozatul esett a cenzúrának:

- (4) ‘... if you will not stroke your face to be true to me’ that is, swear by Mahomet and his father’s beard, ‘I must throw you into the sea, too.’ (Defoe 1965: 45)
 (4a) De ha azt látom a képedről, hogy hűtlen vagy, téged is tengerbe doblok. (Vajda 1970:20)

A „létező szocializmus” fordításirodalmára ugyanazok a politikai tabuk vonatkoztak, mint az irodalomra és általában a közéletre, azaz tilos volt a Szovjetunió és más baráti szocialista országok bírálata, a kommunista eszme, az egypártrendszer bírálata, az 56-os forradalom, a 68-as bevonulás, Trianon, Nagy-Magyarország említése, a rasszista megnyilvánulások, sőt maga a cenzúra emlegetése is. Ha ezek bármelyike szerepelt a fordítandó műben, azt (jó esetben a szerzővel egyeztetve) a fordításból ki kellett gyomlálni. Ha valami okból mégis benne maradt, a cenzúra nem volt rest a kinyomtatott példányokat bezúzatni. A fordítók kezét erkölcsrendészeti tabuk is kötötték, ugyanis sokáig nemcsak fordítási, hanem általános irodalmi norma volt az obszcén szavak és a nemiség ábrázolásának tilalma.

Itt jegyezzük meg, hogy ifjúsági irodalom esetén a kihagyás és az átírás nem feltétlenül politikai indítékú hamisítás. Felnőtteknek szánt művek fiatal célközönség számára történő fordításakor szükség lehet a szöveg adaptálására, azaz bizonyos szövegrészek kihagyására, átírására. Erre azonban az impresszumban többnyire figyelmeztetik is az olvasót: „Gyermekek számára átdolgozta ...”, „magyarra átdolgozta ...”. Mindazonáltal a szocialista korszakban készült átdolgozásokban a didaktikai célú változtatások háttérben is többnyire a szocialista embertípus kinevelésének célja állt, az adaptálás tényét pedig sokszor elmulasztották feltüntetni, mint például a Robinson vizsgált fordítása esetében is. Ezért tehát a gyerekek számára készített fordítások ideológiai vonatkozásai külön tanulmányt érdemelnének.

A politikai indíttatásból elkövetett szövegcsönkítást Szörényi László irodalomtörténész delfinizálásnak nevezte el. (A szó eredete a latin delphinus – trónörökös. XIV. Lajos fia számára átdolgoztatta a klasszikus görög és latin szövegeket, kiiktatva belőlük az erkölcsileg károsnak ítélt, szeméremsértő részeket, esetenként átírva azokat.) Szörényi a kifejezést elsősorban a magyar klasszikusok műveinek megcsönkítésére használja, de egy-két fordítási példát is hoz. Ezen az eseten kívül, tudomásom szerint, a magyar irodalomtörténet írás nem foglalkozott a fordítások ilyen irányú vizsgálatával.

A cenzúra (vagy gyakran öncenzúra) fentiekben ismertetett durva, célirányos beavatkozásai mellett léteznek kevésbé nyilvánvaló szövegmódosító tényezők is. E finomabb eszközök a fordító lexiko-grammatikai választásaiban érhetők tetten. Tudjuk, hogy a fordítás választások sorozata (Klaudy 1997), ami a lehetséges ekvivalensek közötti választást is jelenti mind a szókincs, mind a mondat szerkezetek szintjén, de nem sokat tudunk arról, hogy a fordító milyen alapon dönt a lehetséges ekvivalensek között. Nyilvánvaló azonban, hogy kreativitásán, nyelvi és kulturális ismeretein túl választását vilásképe, világnézete is befolyásolhatja. Az ideológiának ez a személyes vetülete, a fordító fejében jelenlévő lenyomata megjelenhet a szövegben, és módosíthatja annak irányultságát, mondanivalóját. A módosítás lehet akaratlan és lehet tudatos is, a végeredmény szempontjából azonban az indíték irreleváns, hiszen kiadása pillanatában a szöveg önálló életre kel, és hosszú ideig, akár évtizedekig is változatlan formában fejt ki hatását a gyanútlan befogadóra.

5. Vizsgálati módszerek

A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összehasonlításához, ideológiai szempontú vizsgálatához nem könnyű módszert találni. Az előszók és utószók jól elkülönülnek a szövegtől, és ezért könnyen elemezhetők, azonban a fordításon belüli változtatások kimutatása bizony sziszifuszi munka. A számítógépes korpusznyelvészetben nagy lehetőségek rejlenek, hiszen óriási mennyiségű adatot viszonylag rövid idő alatt tudunk feldolgozni a program segítségével, egyelőre azonban még nem rendelkezünk megfelelő párhuzamos korpussszal, nem beszélve a kutatási kérdések számítógépes megfogalmazásának nehézségeiről. Marad tehát az eredeti szöveg és a fordítás kézi egybevetése és a feltárt különbségek elemzése és osztályozása az ideológiai tartalom és annak esetleges üzenetmódosító hatása szempontjából. A finom különbségek kimutatásához a különféle modern szövegnyelvészeti módszereket hívhatjuk segítségül, melyek részletes ismertetése azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit. (A módszerek rövid összefoglalását ld. Bánhegyi 2006).

Összegzés

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a fordítás távolról sem vegytiszta, ideológiailag semleges folyamat, és ez aligha várható is el tőle, hiszen bonyolult kulturális közegben, erős társadalmi, politikai, gazdasági hatások befolyása alatt zajlik. A fordító sem mindig ártatlan bárány, akarva-akaratlanul részesévé válhat a manipuláció folyamatának. Láttuk azt is, hogy az ideológia sokarcú, megjelenhet bárhol: diktatúrában és demokráciában, regényben és újságcikkben, de filozófiai írásban, választási beszédben, filmben, vagy éppen reklámszövegben is. Megjelenése esetén számíthatunk az eredeti üzenet torzulására, ennek erkölcsi megítélése azonban árnyalt megközelítést igényel, és nem feltétlenül a fordításkutató feladata. A változtatásokat lefűlelni nem könnyű, hiszen többnyire csak a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg aprólékos összehasonlításakor derül ki a turpisság. Mit tegyen hát az olvasó? Bölcsen teszi, ha nem bízik vakon a fordításban, mint ahogy nem árt kritikusan, manipuláció ellen felvértezve olvasni (és hallgatni) az anyanyelvi szövegeket sem. A magyar kiadóktól ugyanakkor elvárható, hogy lelkiismeretes szöveggondozást végezzenek, 1989 előtti fordítások változatlan újrakiadása helyett pedig ellenőrizzék a szöveget, hogy a pártállami cenzúranymok lassan de biztosan kipusztuljanak a könyvespolcokról, és ezáltal a téma tisztán fordítástörténeti érdekességgé váljon. Végezetül pedig a fordításkutatóra vár addig is a feladat, hogy a fordítás társadalmi és kulturális kontextusának ismeretében empirikus adatok alapján, meglévő szövegnyelvészeti módszerek segítségével, esetleg ezek továbbfejlesztésével kutassa a fordításokban rejtőző ideológiát.

Irodalom

- Bak J. 1970. *Magyarország könyvkiadása 1945–1969*. Budapest: Magyar könyvkiadók és könyvterjesztők egyesülete.
- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict, A narrative Account*. London, New York: Routledge.
- Bánhegyi, M. 2006. A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból. *Fordítástudomány* 8/2. 21–38.
- Bart I. 2002. *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár korszakban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dimitriu, R. 2000. Translation Policies in Pre-communist and Communist Romania. The Case of Aldous Huxley. *Across Languages and Cultures* Vol. 1 No. 2. 179–192.
- Domokos, M. 1996. *Leletmentés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hatim, B., Munday, J. 2004. *Translation. An advanced resource book*. London, New York: Routledge
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Kocijancic, N. 2003. *Communist Censorship in Translation – Religion as a Taboo*. Elhangzott: *Translation Targets*, The 10th International Conference on Translation and Interpreting. Prága, 2003. szeptember 11-13.
- Sturge, K. 2004. „*The Alien Within*” *Translation into German during the Nazi Regime*. München: Iudicium.
- Szörényi L. 2000. *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- Thomson-Wohlgemuth, G. 2003. Children’s Literature and Translation under the East German Regime. *Meta* Vol.48. No.1-2. 242–249.
- Venuti, L. 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. Routledge.
- Weissbrod, R. 2006. Coping with Anti-Semitism in Hebrew Literary Translation. in: *Übersetzen - Translating – Traduire: Towards a "Social Turn"?*, szerk. Michaela Wolf. Münster-Hamburg-Berlin-Wien-London: LIT, 143–152.
www.ceatl.org/stdocs/Deontologiang.rtf

Források

- Defoe, D. 1965. *Robinson Crusoe*. London: Penguin English Library.
- Defoe, D. 1970. *Robinson Crusoe*. (tizedik kiadás, fordította Vajda Endre.) Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Helikon klasszikusok. 1968. *Jean Racine összes drámái*. Utószó Mihályi Gábor. Budapest: Magyar Helikon.
- Rabelais 1954. *Gargantua és Pantagruel*. Szemelvények. (Fordította Benedek Marcell. Válogatta, bevezetővel, jegyzetekkel, összekötő szöveggel ellátta, és a fordítást ellenőrizte Győry János) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszernek köszönhetően

Pécs Olívia

Bevezetés

A korpusznyelvészeti eszközök alkalmazása új távlatokat nyitott az empirikus szövegnyelvészeti kutatások számára. A számítógép segítségével egyrészt kényelmesebbé vált a szövegek tárolása és elemzése, másrészt a gépi lekérdezésnek köszönhetően az eredmények „kinyerése” is sokszorta gyorsabb és megbízhatóbb, mint amilyen az a hagyományos eszközökkel végzett kutatások esetében volt. Az alkalmazott nyelvészet az előbbieken túl a gépi elemző programok megjelenésének köszönheti a nyelvpár-orientált összehasonlító vizsgálatok kivitelezhetőségének egyszerűsödését is.

Az adott szövegtípusra jellemző lexikai kohéziós mintázatot vizsgálja a szöveg jelentésbeli összefüggés-hálózatát kutató, az önálló mondatokból kialakuló szöveg szerveződésének jellemzőit feltáró szövegsemantikai megközelítés, melynek során a szöveg szempontjából releváns lexikai elemek ismétlődése kerül a megfigyelések középpontjába. A lexikai kohéziós mintázatot meghatározó jegyek kialakításában azonban nemcsak magára a szövegre jellemző szövegtípus játszik fontos szerepet, hanem az a nyelv is, amelyen az adott szöveg keletkezett. Nem mentes ez alól a hatás alól a fordított szöveg sem, melynek lexikai kohéziós mintázata így minden fordítói „húségtörekvés” ellenére is eltéréseket mutat az eredeti szövegre jellemző kohéziós mintázattól.

Jelen tanulmányom, amely több konferencia-előadásom anyagát összegzi, arról a kutatási tervről, illetve a kutatás megkezdett első szakaszának rendelkezésre álló eredményeiről kíván számot adni, amely a német-magyar nyelvpár esetében vizsgálja a fordított szövegekre jellemző lexikai kohéziós mintázatot.

1. A korpuszok bővülő szerepe a fordításkutatásban

Ebben a fejezetben, melynek címe nem véletlenül utal Mona Baker klasszikus cikkére (*Corpora in Translation Studies*, 1995) elsősorban nem az elmúlt két évtized sokat idézett korpusznyelvészeti kutatásait szeretném tematikusan felsorolni, hanem inkább a gépi alkalmazások robbanásszerű elterjedésére szeretném irányítani a figyelmet, melyek mára már a kiemelt nyelvészeti projektek mellett a kisebb léptékű kutatások számára is elérhetővé teszik a technikai modernizáció vívmányait.

Baker elsősorban a géppel olvasható korpuszok lekérdezéséről beszél, amelyek elemzésével a fordítástudomány ki tudja mutatni a fordított szövegekre

jellemző mintázatokat, illetve ezek segítségével könnyebben érti meg a fordítás tulajdonképpeni voltát és működésének hogyanját (Baker 1993: 243). A korpusznyelvészet előnyeit ilyen módon hasznosító fordítástudomány tárgya tehát az egyedi fordított szövegek vizsgálata helyett a fordított szövegek reprezentatív korpuszának elemzése, és az adott nyelvre vagy kultúrára jellemző norma meghatározása lett (Baker 1993: 240). A géppel olvasható korpuszok megjelenésének és alkalmazásának másik jelentőségét Baker a gépi programok működésének pontosításában látja, mivel a gépi fordítóprogramok számára a korpusz forrásként szolgálhat, ahonnan a tipikus példák alapján, az analógia elvére építve extrapolálhatja a megoldásokat (Baker 1995: 224).

Napjainkban, a fordításkutatásban a korpuszalapú vizsgálatok presztízs-növekedésének lehetünk szemtanúi, mivel azok „mind a forrásnyelvi mind a célnyelvi szövegre nézve a tényleges fordítói nyelvhasználat tényeit tükröző [...] szilárd empirikus alapon álló releváns megállapításokat” tesznek közzé (Klaudy 2005: 179). E kutatások számának ugrásszerű növekedéséhez az is hozzájárult, „hogy a technikai eszközök fejlődése soha nem látott hatékonyságú eszközöket ad a kutatók kezébe” (Klaudy 2005: 153), s mára a „könnyen átlátható és szerkeszthető programok lettek a népszerűek” (Szirmai 2005: 100). „Egyre több olyan program készül, amelynek keresési funkciói és szolgáltatásai megközelítik a régebben csak „profi” intézmények által megfizethetőek szintjét, ugyanakkor már magánemberek számára is elérhetővé váltak” (Szirmai 2005: 102). Ilyen népszerű program többek között a WordSmith Tools (Scott 2004), a Multi-concord (Woolls 1996), és a CLaRK (Simov 2004).

A nyelvészeti elemzést segítő szoftverek könnyebb elérhetősége és a konkrét nyelvi megnyilvánulások vizsgálata alapján tett megállapítások iránti igény növekedése mellé társult harmadik tényezőként a web-használat előretörésével a számítógépen tárolt, illetve az internetes honlapokról letölthető szövegek számának növekedése. A számítógépes szövegfájlokban tárolt, különböző műfajú és szövegtípusú nagyszámú szövegminta nagymértékben hozzájárult a különböző rendezési kritériumok alapján épített korpuszok létrejöttéhez.

Az e pontban részletesen bemutatott három tényező együttes hatásának eredményeként indult meg számos, a bakeri meghatározásnál lényegesen kisebb korpuszok alapján, és gyakran az elemzést kézi annotálással előkészítő kutatás, melyek sorába az e cikk alapjául szolgáló lexikai kohéziós vizsgálat is tartozik.

2. A lexikai kohézió vizsgálata fordítástudományi kontextusban

2.1. Lexikai kohéziós vizsgálatok tárgya

A szövegtudomány részterületeként a lexikai kohéziós vizsgálatok elsősorban írott szövegek leíró, funkcionális elemzései, azaz olyan szövegsemantikai megközelítések, amelyek a szöveg jelentésbeli összefüggés-hálózatát kutatják, és a szöveg szempontjából releváns lexikai elemek ismétlődését vizsgálják. E kutatások a lexikai elemeket a szövegben betöltött szerepük szempontjából két csoportra osztják. A lexikai kohéziós kutatások középpontjában azok a centrális vagy re-

leváns elemek állnak, amelyek a téma fő gondolatát viszik, míg a témához lazábban vagy egyáltalán nem kapcsolódó lexikai elemeket e kutatások figyelmen kívül hagyják (Beaugrande és Dressler 2000).

A szövegközpontú szemlélet az 1960-as évek végétől vált népszerűvé, mivel a mondatokból szöveggé szerveződött nyelvi formák kapcsán felvetődő kérdések nem mindegyikét lehetett már a mondatgrammatika keretein belül megválaszolni (Tolcsvai Nagy 1994). A szöveget mindinkább egységes egésznek, a nyelvhasználat egységének tekintő felfogás megerősödésével a szöveg és alkotómondatainak kapcsolatában a hangsúly arról, hogy a szöveg mondatokból áll, egyre inkább áttevéődött a szöveg mondatok által történő realizációjára (Halliday, Hasan 1976), s a mondatszintű elemzések mellett egyre népszerűbbek lettek a teljes szövegegységre kiterjedő vizsgálatok.

2.2. A kohézió kutatás legismertebb képviselői

A kohézió kutatás rövid története során számos elismert kutató próbálkozott a szövegre jellemző szemantikai kapcsolódások feltérképezésére saját taxonómia segítségével. Ezen taxonómiák egymásra épülnek, mivel az újabb rendszerek iránti igény mindig akkor került előtérbe, amikor az azt megelőző nem bizonyult teljesen kielégítőnek, részben az általa használt kategóriák elmosódottsága miatt, részben mert a taxonómia mégsem fedett le minden lexikai kategóriát.

A kohézió kutatás kezdeti szakaszához kapcsolódik Harweg neve, aki a helyettesítést tekinti a szövegszerveződés egyik műveletének, amikor egy kifejezés kohéziós vagy koherens viszonyt teremt az őt követő azonos értelmű vagy ugyanarra a dologra utaló másik kifejezéssel (Harweg 1968). Beaugrande és Dressler 1972-es könyvében – melynek magyar fordítása 2000-ben jelent meg – a kohézió már mint a szövegszerűség hét ismérvének egyike szerepel a koherencia, a szándékoltság, az elfogadhatóság, a hírérték, a helyzetszerűség és az intertextualitás mellett.

A lexikai kohéziós vizsgálatok esetében leggyakrabban alkalmazott taxonómiák között Halliday és Hasan rendszerében (1976, 1989) a szemantikai természetű kohézió „a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (Halliday és Hasan 1976: 8). A kohézió ebben az értelmezésben tehát a jelentés szintjén érvényesül, s a szöveg létrehozása szempontjából nem annyira a kohézió mértéke a lényeges, hanem az a tény, hogy egy elemet egy másik elem értelmez, vagyis magának a kohézióknak a jelenléte.

Hoey rendszere (1991) lexikai relációk alapján mutatja ki a mondatok közötti összefüggéseket. Meghatározása szerint a mondatok között abban az esetben van kapcsolat, ha legalább 3 közös referenciapont, ismétlődő kapocs szerepel bennük.

2.3. A Károly-féle taxonómia

Kutatásom elméleti háttéréül Károly Krisztina 2002-ben kidolgozott rendszerét választottam, amely a lexikai ismétlődés szövegszervező funkcióját vizs-

gálja. Taxonómiája a szöveg kohézióját biztosító lexikai egységként az olyan egységet definiálja, amelynek jelentése nem vezethető vissza alkotóelemeinek jelentésére.

Károly a kohéziós kapcsolat típusait vizsgálva két alapvető típust különböztet meg: a lexikai és a szövegalapú relációkat. Az első csoportot is további két alcsoportra osztja, és különbséget tesz azon esetek között, (i) amikor a lexikai egység változatlan formában ismétlődik (repetition), illetve (ii) amikor a lexikai egységnek csak az információtartalma ismétlődik meg teljes egészében vagy részben egy vele szemantikai kapcsolatban álló lexikai egység formájában (synonymy, opposites, hyponymy, meronymy). (iii) Elemzési modelljében külön kategóriát képviselnek a szövegalapú relációk (instantial relation). Károly az ismétlés, a szinonima és az ellentét jellegét tekintve különbséget tesz egyszerű és derivációs alakok között. Derivációról akkor beszél, ha a lexikai egység képzett szó formájában ismétlődik (Károly 2002: 95-107).

A Károly-taxonómia tehát összesen kilenc lexikai kohéziós kategóriát különböztet meg a szövegfelszín szintaktikai-szemantikai hálójának vizsgálatakor. E kilenc kategória segítségével végzem én is a majd későbbiekben bemutatott kutatásomat a szövegszerveződés szempontjából meghatározó szemantikai kapcsolatok feltárására.

2.4. Lexikai kohézió és fordítás

A fordítástudomány a fordítási feladatok természetéből adódóan, azaz a mondathatárokon túlmutató szövegegységek „átkódolása” miatt nem nélkülözheti a szövegszintű vizsgálatokat, így kutatási kérdései közé tartozik annak megállapítása, hogy „Hogyan jelentkezik a szövegszint az átvitelben?” (Klaudy 2006: 139).

Aki azt állítja, hogy a fordítás csak a forrásnyelvi szöveg megértéséből (dekódolásából) és a célnyelvi szöveg megalkotásából (kódolásából) áll, annak számára nincs értelme forrásnyelvi szövegsajátosságok átviteléről beszélni. A fordított szövegek elemzése viszont azt mutatja, hogy a fordítás eredményeként keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol a másság kimutatható. (Klaudy 2006: 139)

Klaudy ebben a cikkben később, a kohézió kapcsán ismerteti a fordítástudomány jelenlegi álláspontját, mely szerint „a forrásnyelvi szöveg kohéziós elemeit a fordítónak nem kell átvinnie, csupán helyesen dekódolnia” (Klaudy 2006: 140), illetve „anyanyelvünkön nem tudatosítjuk azt, hogy mondat szerkesztési műveleteinknek milyen szövegszintű következményei vannak” (Klaudy 2006: 142). A tudományág ezen tények és megállapítások ellenére egyre nagyobb figyelmet szentel a kohézióknak mind a leíró fordításkutatás deskriptív elemzéseiben, mind a fordításoktatás preskriptív követelményrendszerének kialakításakor, mivel ahogy arról a szakirodalmi megközelítések is tanúskodnak, a fordítások minőségének lényegi eleme a kohézió megléte, illetve helyes átvitele.

2.4.1. Kohézió és leíró fordításkutatás

A szövegszerűség, más néven textualitás kritériumainak meghatározására számos szövegnyelvészeti értekezés vállalkozik, melyek közül kizárólag azon munkák említését tartjuk fontosnak, amelyek a szövegalkotással, és ezen belül is a lexikai kohézió vizsgálatával a fordítási tevékenység tükrében foglalkoznak.

Heltai *A fordító és a nyelvi normák* című tanulmányorozatában a „kohéziós eszközök használatát” a „szövegalkotási normák közé” sorolja (Heltai 2004: 417), bár ennek ellenére megállapítja, hogy „a szövegalkotási normák nem fogalmazhatók meg olyan egyértelműen és explicit módon, mint a morfológiai és szintaktikai normák”. A tanulmányorozat a fordító feladatai közé sorolja „a természetesnek vett ‚nyelvhelyességi normákon’ kívül” (Heltai 2005b: 169) „az optimális szövegkohézió” biztosítását (Heltai 2005a: 36), illetve „a szöveg megformálása során elsősorban a [...] szövegszintű normákra, konvenciókra, illetve disztribúciós mintákra” való ügyelést, amelynek részét képezi a megfelelő kohéziós eszközhasználat mondat és szövegszinten (Heltai 2005b: 169).

A fordított szövegek helyes kohéziójának funkcionális jelentőségét támasztja alá Klaudy kvázi-helyesség fogalma, miszerint sokszor „a fordított magyar szövegek kohéziója csökken, az olvasó késve azonosítja a mondatok szerkezetét, nem világos a hangsúlyos és hangsúlytalan részek viszonya” (Klaudy 1987: 7). A kvázi-helyes szövegek esetében a megszokott célnyelvi szövegalkotási normáktól való eltérés miatt „az olvasó számára sokkal nagyobb megterhelést jelent a mondanivaló kihámozása a szokatlan nyelvi formából” (Klaudy 1987: 7), illetve az olvasók az „egész szöveget mégis elutasítják, mert nem felel meg a helyesen szerkesztett szövegről alkotott intuitív elképzeléseiknek” (Klaudy 2004: 389).

Szabómihály a szlovákiai kétnyelvű célközösség számára készülő, többnyire nem önálló magyar nyelvű szövegproduktumokat vizsgálva sürgeti a fordítások értékeléséhez elengedhetetlen „objektív és egységes szempontrendszer” kialakítását, amelyben szövegszinten a „retorikai cél; a műfaj; a grammatikai és lexikai regiszter – a szaknyelv; a tematikus rend” mellett a kohéziónak is meghatározó elemnek kell lennie (Szabómihály 2003: 58).

2.4.2. Kohézió és fordításoktatás

A fordításoktatás számára a megfelelő lexikai kohéziós eszközök célnyelvi használatának helyes elsajátíttatása más célnyelvi normák figyelembe vételéhez hasonlóan alapcélkitűzésenként jelenik meg. A fordítóképzés célja – mint ahogy azt Dróth tantárgyleírásában olvashatjuk – „az anyanyelvre fordított szöveg idegenszerűségek nélküli, a célnyelvi igényeknek és hagyományoknak megfelelő nyelvi megformálásához szükséges készségek kialakítása, fejlesztése” (Dróth 2002: 95). A „megfelelő kohéziós eszközök alkalmazásának képessége” megtalálható a fordítóképzés során folyamatosan finomítandó fordítási kompetencia részelemei között (Dróth 2002: 95), amire az általános fordítóképzés mellett a szaknyelvoktatásnak is ügyelnie kell.

A nyelvtan elsajátításakor a nyelvi tudatosság fejlesztése áll a középpontban, amely a beszédzándékok megvalósítása érdekében kiválasztott nyelvi for-

mákra, jelentésekre, valamint azok használatára vonatkozik. Mindezt segíti a köznyelv és a specifikus célú nyelvhasználat közötti különbségek felfedeztetése, a forma és funkciók összekapcsolása, a kohézió és koherencia eszközeinek felismerése, a kötőszavak, tartalmi-logikai kapcsolatok azonosítása. (Kurtán 2004: 84)

A célnyelvi szövegben a megfelelő kohéziós elemek alkalmazása nemcsak a készségek elsajátításakor kap figyelmet, hanem iránymutató szándékkal a Dróth-féle ötszintű hibatipológia formatív értékelési szempontrendszerének kritériumai között is szerepel (Dróth 2002: 95). Ezen értékelési kritériumok a fordítás eredményeként keletkezett célnyelvi szövegeket osztályozzák aszerint, hogy mennyiben felelnek meg a célnyelvi normák követelményrendszerének, mivel a „fordítások formatív értékelésekor már nem a forrásnyelvi szöveget vetjük egybe a célnyelvi szöveggel, hanem a célnyelvi szöveget elemezzük” (Dróth 2002: 98).

... előfordul, hogy a legkiszámíthatóbb műfajok fordítása szinte átláthatatlan célnyelvi szöveget eredményez. Megfigyeléseim szerint ennek oka épp a szöveg fegyelmezett, leegyszerűsített eszközrendszerében rejlik: a szöveg, szövegrész kohézióját a laikus számára láthatatlan eszközökkel kell biztosítanunk, olyan technikai megoldásokkal, melyeket csupán a jól képzett fordító képes alkalmazni. Ilyen például a megfelelő tematikus rend, ezen belül a jól elhelyezett fókusz és a lexikai utalási rendszer szakszerű alkalmazása. (Dróth 2007: 634)

2.4.3. Új megközelítés a kohézió kutatásban: összehasonlító elemzés

Saját kutatásom a fordítástudomány és kohézió kutatás területének összekapcsolásával újszerű megközelítést kínál, melynek lényegét az összehasonlító elemzés, illetve a fordítás során a kohéziós elemek használatában bekövetkezett változások feltárása jelenti. Ez a fajta összehasonlító elemzés nem véletlenül nem valósulhatott meg a szövegtudomány korábbi időszakában, hiszen a hagyományos eszközzel végzett lexikai kohézió kutatás keretein belül egy ilyen összehasonlítás igen körülményes és időigényes lenne.

Nem tartom túlzottnak azt a megállapítást, hogy a fordításokban realizált lexikai kohéziós elemek egybevetése a forrásnyelvi szövegekre jellemző megvalósulásukkal alapvetően az új technológia elterjedésének, és az első pontban részletesen leírt hozzáférhetőségének köszönhetően valósulhat meg. A korpusz-nyelvészeti módszer kínálta lehetőség új távlatokat nyit az alkalmazott nyelvészeti kutatások számára, melyek segítségével a csak felhasználói szintű számítógépes ismerettel rendelkező nyelvész-kutató számára sem irreális célkitűzés a szövegek, illetve szövegrészletek párhuzamosítása.

3. A lexikai kohéziós mintázatok egybevetése

Feltételezésem szerint a lexikai kohézió vizsgálatának létjogosultságát a fordított szövegek esetében az indokolja, hogy a különböző nyelvek kohéziós eszkö-

zei nem fedik száz százalékban egymást. Ha viszont a különböző nyelvek eltérő módon tolerálják a kohéziós elemek ismétlését, akkor a fordításra Catford terminusával élve shift, azaz eltolódás lesz jellemző ebben a tekintetben is (Catford 1965).

E hipotézis következtében két kérdés vizsgálatát tartom érdekesnek: (1) Egyrészt annak feltárását, hogy adott forrásnyelvről adott célnyelvre fordított szövegek esetében a célnyelvi szövegek milyen mértékben őrzik meg az eredeti forrásnyelvi szövegre jellemző kohéziós eszközhasználatot. (2) Kutatásom másik tisztázandó kérdésfölvetése, hogy kimutatható-e adott nyelvpárok között a fordítás következtében megváltozó kohéziós eszközhasználat esetében valamilyen törvényszerűség a változás jellegét illetően.

Az összehasonlító elemzés során első lépésben az autentikus magyar szövegekre és a fordításukként keletkezett német célnyelvi szövegekre jellemző kohéziós eszközhasználatot vizsgálom. Kutatásom későbbi szakaszában tervezem autentikus német forrásnyelvi szövegek és a fordításukként keletkezett magyar célnyelvi szövegek kohéziós eszközhasználatának összehasonlítását is, illetve a majdan rendelkezésre álló elemzett szövegek segítségével mind a magyar autentikus és fordított, mind a német autentikus és fordított szövegekre jellemző lexikai kohéziós elemek disztribúciójának egybevetését.

4. A számítógéppel segített kutatások előnyei

Mint az az előbbiekből kiderült, kutatásom reális kivitelezhetősége annak a technikai fejlődésnek köszönhető, amely a nyelvészeti elemzéseket segítő szoftverek területén tapasztalható. A korpusznyelvészeti módszer alkalmazásának előnye azonban nem kizárólag az összehasonlító elemzés megvalósíthatóságában rejlik, a gépi feldolgozás több szempontból is igen kedvezően segíti az elemző nyelvész munkáját, s ezek az előnyök érzékelhetőek az elemzés, azaz az annotálás és a lekérdezés során is.

Be kell vallani, hogy a szövegben az elemzés számára meghatározó jelölők elhelyezése, azaz a lexikai kohéziós elemek és kapcsolódásaik bejelölése korántsem könnyű feladat, ám a nehézség nem a gépi alkalmazásból adódik, sőt, ez csak könnyíti az elemző helyzetét, nehezíti viszont a hagyományos eszközökkel végzett kutatásra is jellemző időráfordítás és szellemi energia befektetés szükségessége. Bármily fejlett és korszerű eszközöket alkalmazzon is a kutató, a szöveg elemzését továbbra is magának kell elvégeznie, a géptől nem várhatja el, hogy helyette gondolkodjon, és az ilyen típusú összefüggések annotálása még korántsem automatizált.

4.1. Gépi kontra hagyományos elemzés

A hagyományos eszközökkel végzett elemzés egy-egy szó kapcsolatait grafikai eszköz segítségével jelöli (vö. Károly 2002: 80), azaz a két lexikai egység közé vonalat rajzol. Képzeljük el, ha az elemzést több oldalas szöveg esetében szeretnénk elvégezni, illetve ha az elemzett mondatban több olyan lexikai egységet

találunk, ami a későbbiekben ismétlődik. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy érzékeljük a vonalhúzó módszer fizikai korlátait és az elemzés eredményeinek nehézkes értékelését. A kezdeti fáradozásokat további kemény munka követi, amikor mondatról mondatra haladva össze kell számolnunk a kapcsolódásokat, és az elemzés számára érdekes információkat nagy odafigyeléssel kell kigyűjtönnünk. A kapott eredmények esetében viszont az elemzett szöveg hosszának növekedésével az emberi tényezőből adódóan egyre nagyobb hibaszázalékkal kell számolnunk.

Nagy könnyebbséget jelent viszont a számítógéppel támogatott kutatás esetében, hogy a szöveg strukturálása nagymértékben igazodik a kutatási célhoz, ami viszont időközben módosulhat vagy bővíthet is. A gépi feldolgozás előnyei közé tartozik a kutatás során, illetve az utólag felmerülő szempontrendszer integrálásának lehetősége. Bármikor módunk nyílik arra, hogy a bejelölt adatokat más összefüggések szempontjából csoportosítsuk, illetve a program lehetővé teszi az időközben felmerülő igényeknek megfelelően az elemzési kategóriák bővítését vagy változtatását. Ezek az egyedi beállítások és módosítások teszik még hatékonyabbá a munkát (Szirmai 2005).

4.2. Mennyivel tud többet a gépi lekérdezés?

Arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen előnyöket kínál a hagyományos módszerekkel végzett kutatással szemben a gépi lekérdezés, megállapíthatjuk, hogy bár a gépi eszköz nem végzi el a kutató helyett a szöveg elemzését, viszont annál inkább számíthatunk rá a statisztikák, összesítések, kimutatások készítésekor. A gép gyorsan és megbízhatóan végzi el a kívánt kigyűjtéseket és számításokat. Fontos szempont továbbá, hogy a lekérdezések eredményei is rögtön a számítógépen állnak rendelkezésünkre, ami egyrészt a tárolás, másrészt az utólagos hasznosítás szempontjából lényeges, mivel így nem kell külön időt fordítanunk a kapott eredmények begépelésére sem.

Meg kell még említenünk, hogy a gépi lekérdezés alkalmazói jelentős időmegtakarítással számolhatnak a visszakeresések esetében is. Valamennyien ismerjük azt az érzést, amikor tudjuk, hogy a jó példamondattal az imént találkoztunk, de valahogyan mégsem sikerül feljegyzéseink között kutatva ismét a nyomára bukkanni. A korpusznyelvészeti eszköz ezzel szemben minden esetben megbízhatóan és gyorsan áll a rendelkezésünkre, amikor állításainkat konkrét példákon keresztül szeretnénk illusztrálni, illetve amikor a kapott lekérdezési eredményeket elemezve egy-egy kérdés behatóbb tanulmányozására szánjuk el magunkat. A saját kutatási célkitűzéseinknek megfelelően kialakított program minden fajta visszakeresés esetében a másodpercek töredéke alatt siet a segítségünkre.

A számítógéppel segített elemzés kétségtelen előnyei közé kell sorolnunk azt is, hogy lehetőségünk nyílik ugyanabból az annotált kiindulási szövegből többféle lekérdezés alapján többféle összefüggés kimutatására. A korpusznyelvészeti program színes lekérdezési palettája alapvetően két meghatározó szempont szerint csoportosítható. Egyrészt meghatározhatjuk, hogy mit, mely szövegegységet kívánjuk az elemzés kiindulási pontjának tekinteni, másrészt hogy hogyan, milyen szempontrendszer alapján kívánjuk a kiválasztott szövegegységet vizsgálni.

Vizsgálatunk tárgya lehet egy szó, egy mondat, egy teljes szöveg, egy forrásnyelvi szöveg és annak célnyelvi fordítása, vagy éppen az összes elemzett szövegmondat és azok fordítása. Az elemzett szövegegységeknek a lekérdezések számára történő tetszőleges kijelölése teszi éppen racionálisan kivitelezhetővé az összehasonlító elemzést. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek adekvát elemeinek párhuzamosítása (szó-, mondat- és szövegszinten) a gépi rendszer számára korántsem olyan lassú és bonyolult folyamat, mintha ezt a műveletet a hagyományos eszközzel végzett kutatás esetében kellene elvégezni.

A lekérdezéseknél meghatározható másik szempontot figyelembe véve a kutatási célkitűzéseinknek megfelelően a taggelt metainformációk segítségével különböző kritériumok alapján pásztázhatjuk végig a korpuszt. Lekérdezhetjük a bejelölt lexikai kohéziós kapcsolatok előfordulásának számát, az előfordulások százalékos gyakoriságát, vagy éppen a kohéziót biztosító lexikai elem szöveggörnyezetét, azaz elemezhetjük a kapott eredményeket akár statisztikák, akár konkordanciák segítségével is (Balaskó 2005).

5. A korpusznyelvészeti módszerrel végzett saját összehasonlító elemzés bemutatása

5.1. Szövegválasztás

Kutatásomhoz internetes honlapokról töltöttem le úgymond hivatalosnak mondható szövegeket, melyeket Microsoft Word formátumban archiváltam. Ezek olyan leíró, informatív szövegek, amelyek egy-egy intézményt, tájegységet, szervezetet stb. mutatnak be. Szövegválasztásomban három fő szempont érvényesült. (i) A kiválasztott szövegek stílusa hasonló a leíró jellegből fakadóan, ami kizárja az eltérő stílusú szövegekre jellemző, pragmatikai és stiláris okokra visszavezethető különbségeket a lexikai kohéziós elemek használatánál (Szikszainé Nagy 1999: 69). Ez a szempont azért lényeges, mert „a kohézió csak részben tekinthető a szöveg inherens (bennfoglalt) tulajdonságának. A kohézió foka / mértéke szövegtípusonként más és más lehet” (Vass 2002: 9). E tényező figyelembe vételét a gyakorisági vizsgálatok, és azok eredményeinek összehasonlíthatósága indokolja. (ii) A szövegek német fordítását valószínűleg profi fordítók készítették, hiszen ezek az információk komoly marketing érdekeket szolgálnak. A fordítások hasonló és jó minősége a garancia arra, hogy a vizsgált célnyelvi szövegek esetében a lexikai kohéziós elemek használatában tapasztalható eltérés nem a suta fordítói kompetenciával, hanem a nyelvek közötti, a kohéziós eszközök alkalmazásakor megfigyelhető eltéréssel magyarázható. (iii) A harmadik, ám nem elhanyagolható szempont, hogy a szövegek letöltésével a begépelés fáradtságát és ezáltal időt takarítottam meg.

5.2. A gépi feldolgozás előkészítése

A kiválasztott szövegek feldolgozását, azaz a kohéziós eszközök bejelölését a CLaRK elemzést segítő gépi eszközzel végeztem. A CLaRK program jellegzetessége, más hasonló nyelvészeti elemzésre írt programokhoz hasonlóan, hogy

lehetővé teszi a számítógépes feldolgozásra szánt szövegek strukturált kódolását. Ez annyit jelent, hogy míg az eredeti szöveg integritása megmarad, annotációként többletinformációt, azaz a nyelvészeti elemzés eredményeit vihetjük be a szövegbe (Prószéky, Kis 1999). Ilyen szövegbe ágyazott többletinformáció a jelen elemzés esetében a mondathatárok bejelölése, illetve az ismétlődő lexikai elemek kiválasztása, és a kohézió típusának megjelenítése (1. ábra).

1. ábra: Annotált szövegrészlet

```
<Sentence No="No15">A
<LexicalUnit "InstantiationRelation" reference="H.1.1.">Magyar Fordítóház Alapítvány</LexicalUnit> köszönettel
<LexicalUnit "SimpleRepetition" reference="H.1.2.">fogad</LexicalUnit> adományokat: ösztöndíjakat,
<LexicalUnit "Hyponymy" reference="H.1.6.">könyveket</LexicalUnit>.</Sentence>
```

Az eligazodásban és a szemléletességben segít, ha a CLaRK programban az eredeti szövegrészeket és az annotált információkat a képernyőn különböző színnel jelenítjük meg. Itt most a szemléltető ábrán eltérő színek helyett különböző betűtípusok segítenek az annotált információk közé ékelt elemzett szöveg elkülönítésében.

A vizsgálni kívánt kategóriákat a kutatás kezdetekor a CLaRK rendszerben definiálhatjuk. Kutatásunk célja érdekében tetszőleges számú és elnevezésű kategóriát határozhatunk meg, illetve rendelkezhetünk arról is, ha sorszámmal akarjuk ellátni őket, és/vagy valamilyen jellemző tulajdonságo(ka)t kötelező vagy választható jelleggel kívánunk hozzájuk rendelni. Így a konkrét elemzés során a kurzor mozgásával már csak a legördülő ablakokból kell a kívánt értékeket kiválasztanunk.

5.3. Elemzés és annotálás

Az elemzés során a CLaRK rendszerbe beolvasott folyamatos szövegekben a mondathatárokat jelöltem meg, illetve a mondatokat sorszámmal láttam el. A

2. ábra: A mondatok bejelölése és sorszámozása

```
<Sentence No="No6">A házban jól felszerelt konyha található</Sentence>
<Sentence No="No7">A vendégek ösztöndíjuktól fedezik ellátásuk költségeit.</Sentence>
<Sentence No="No8">A Fordítóházat a legjelesebb kortárs magyar képzőművészek alkotásai díszítik.</Sentence>
<Sentence No="No9">A fordítóknak a Magyar Fordítóház Alapítványhoz kell eljuttatniuk pályázatukat.
</Sentence>
<Sentence No="No10">A fordítandó mű terjedelmétől függően 2-4-6-8 hetes időtartamra szóló ösztöndíjat nyerhetnek el.</Sentence>
<Sentence No="No11">A pályázatokat a Magyar Fordítóház Alapítvány öttagú kuratóriuma folyamatosan bírálja el.</Sentence>
```

mondathatárookra és mondatszámra vonatkozó többletinformáció a korpusz-nyelvészeti program számára is értelmezhető adat, ami elengedhetetlen feltétele az eredeti – és a fordított dokumentum mondat szintű párhuzamosíthatóságának. A mondat sorszáma (No6, No7...) jelzi, hogy itt a magyar szöveg hatodik, hetedik, stb. mondatát látjuk (2. ábra), míg a német szöveg megfelelő fordított mondatainak sorszámai mellett egy „d” betű található.

A következő lépésben az első mondatot elemeztem. Bejelöltem azokat a lexikai egységeket, amelyek a kohéziós kapcsolatok, a Károly-féle ismétlődési taxonómia szempontjából meghatározóak (3. ábra). Ezeket a későbbiekben ismétlődő lexikai egységeket (repeated lexical unit) hivatkozási számmal láttam el. E hivatkozási számok (H.1.1, H.1.2, H.1.3, stb.) utalnak arra, hogy a magyar szöveg első mondatának hányadik (1. 2. 3. stb.) eleméről van szó, illetve hasonló módon jelöltem meg a többi mondat ismétlődő lexikai elemeit is. A hivatkozási számok segítségével tudtam a későbbi ismétlődéseknél az előző mondatok lexikai elemeire visszautalni.

3. ábra: Az első mondat ismétlődő lexikai egységei

```
<Sentence No="No1">A
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.1.">Magyar Fordítótársaság</RepeatedLexUnit> 1998. januári megnyitása óta
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.2.">fogadja</RepeatedLexUnit> azokat a külföldi
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.3.">fordítókat</RepeatedLexUnit>, akik
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.4.">magyar</RepeatedLexUnit>
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.5.">szépirodalmi</RepeatedLexUnit> , bölcsészeti, társadalomtudományi
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.6.">műveket</RepeatedLexUnit>
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.7.">fordítónak</RepeatedLexUnit> saját
<RepeatedLexUnit RLU="H.1.8.">nyelvükre</RepeatedLexUnit>.</Sentence>
```

Ezt követően az első mondatban kiválasztott lexikai egységek ismétlődéseit (lexical unit) kerestem meg az összes többi mondatban. Ezeket a kapcsolódás jellegét tekintve elemeztem, és minden esetben bejelöltem a Károly-taxonómia 9 kategóriájának (egyszerű és derivációs ismétlés, egyszerű és derivációs szinonima, egyszerű és derivációs antonima, meronima, hiponima és szövegalapú relációk) megfelelő kohéziós kapcsolatot. A kohéziós kapcsolat meghatározását egy olyan referenciális szám követi, ami az első mondatban hivatkozási számmal ellátott ismétlődő egységekre utal vissza. Ennek a referenciális számnak a lekérdezés során lesz jelentősége.

Annak mintájára, ahogy az első mondat ismétlődő kapcsolatait meghatároztam, sorban elemeztem a szöveg többi mondatát és megkerestem mindegyiknek az ismétléses kapcsolatait az összes többi mondattal (1. ábra). Így jutottam el a teljes szöveg elemzéséhez, és minden mondatot mindegyik mondattal összehasonlítottam.

5.4. Hol tart ma a kutatás?

Ha a kutatás jelenlegi helyzetéről kívánok számot adni, akkor egy rövid visszatekintéssel kell kezdenem. Miután megismertem a CLARK program használatát, a 2006-os év folyamán kezdtem meg a tényleges kutatást, a korpuszépítést és az elemzést. Ez a folyamat még ma sem zárult le.

Eddigi munkám során 3 teljes magyar szöveget és ezek fordításait elemeztem. A szövegek mondatszámra 11 és 17 között váltakozik, ami az egyes szövegekhez kapcsolódó elemzések számát is meghatározza, ami 10 és 16 közötti elemzést jelent szövegenként, eggyel kevesebbet, mint az adott szövegre jellemző mondatszám, hiszen egy elemzés legalább 2 szövegmondat lexikai elemeinek egybevetését jelenti.

Jelenleg így 82 elemzést tárolok, azaz 82 kiindulási mondat esetében vizsgáltam az adott mondat lexikai elemei és a többi szövegmondat lexikai elemei között fennálló kohéziós kapcsolatot. Ha az elemzés időigényességét veszem figyelembe, akkor ez már említésre érdemes mennyiség, de ha a végkövetkeztetések levonására törekszem, akkor a kapott eredményeket az elemzett szövegek viszonylag alacsony száma miatt egyelőre nagyon óvatosan kell kezelnem, s lekérdéseimmel inkább csak a kirajzolódó tendenciákat szeretném szemléltetni.

5.5. Lekérdezések

Tekintettel arra, hogy kutatásom jelenleg is a korpuszépítés és az elemzés fázisában van, a lekérdezések esetében fontos hangsúlyozni, hogy a jelenlegi adatok csak részeredmények, és nem tekinthetőek véglegesnek.

A lekérdezések közül említést érdemel az a kigyűjtés, amely a három teljes szöveg összes olyan lexikai egységét tartalmazza, amelyre a szöveg további részében visszautalás történik (RLU), illetve az ismétlések konkrét megvalósulásait (LU) ezekben a szövegekben. Ezeket szövegenként és nyelvenként csoportosítva tartalmazza a következő táblázat (4. ábra), ahol a közel azonos magyar és német szövegenkénti mondatszám ellenére markáns eltérések körvonalazódnak.

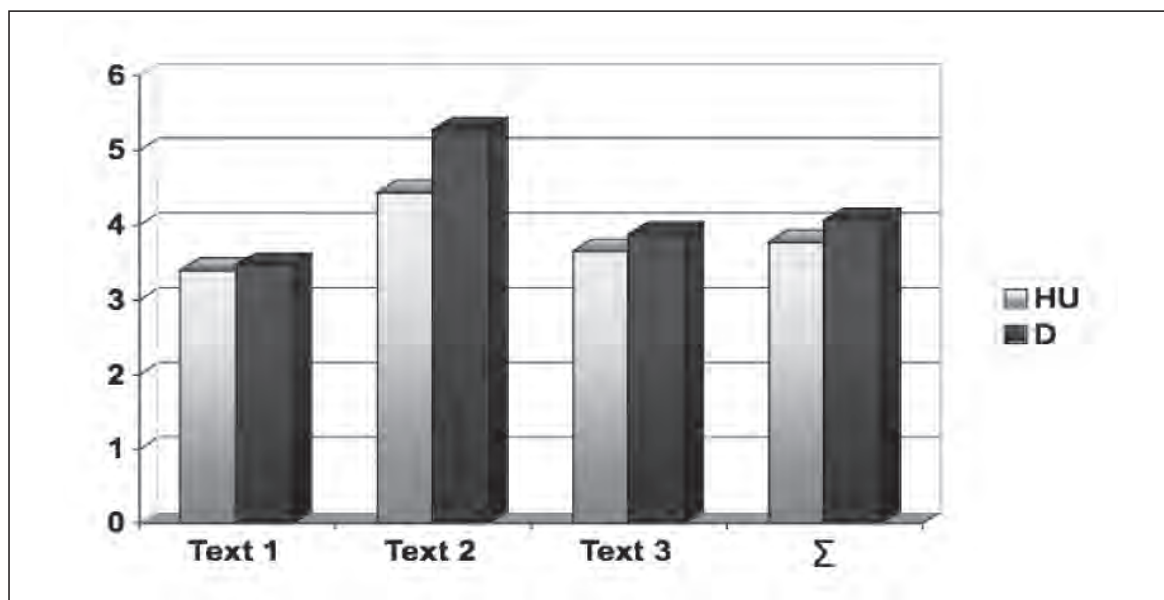
4. ábra: A lexikai ismétlések megvalósulása

	Szöveg 1	Szöveg 2	Szöveg 3
Magyar			
Mondatszám	15	11	17
RLU	51	49	62
LU	177	268	412
Német			
Mondatszám	17	11	17
RLU	59	58	66
LU	213	308	462

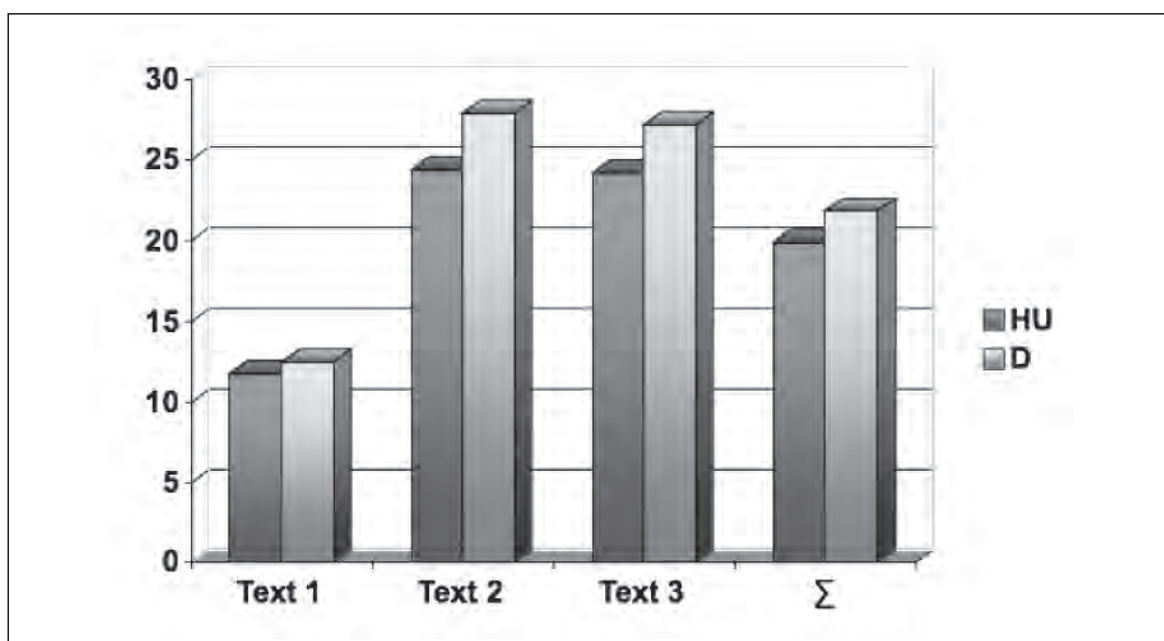
A táblázatból kiolvasható, hogy e három szöveg lekérdezései alapján a fordított német szövegek esetében nagyobb a lexikai elemek ismétlésének a sűrűsége,

mint amilyen az eredeti magyar szövegekre jellemző. Ezt az eltérést két grafikus ábra is szemlélteti (5. és 6. ábra), amelyek az ismételt elemeket, illetve az ismétlések előfordulását jelenítik meg szövegenként a két nyelv viszonylatában.

5. ábra: Az ismételt elemek (RLU) sűrűsége szövegenként és összesítve

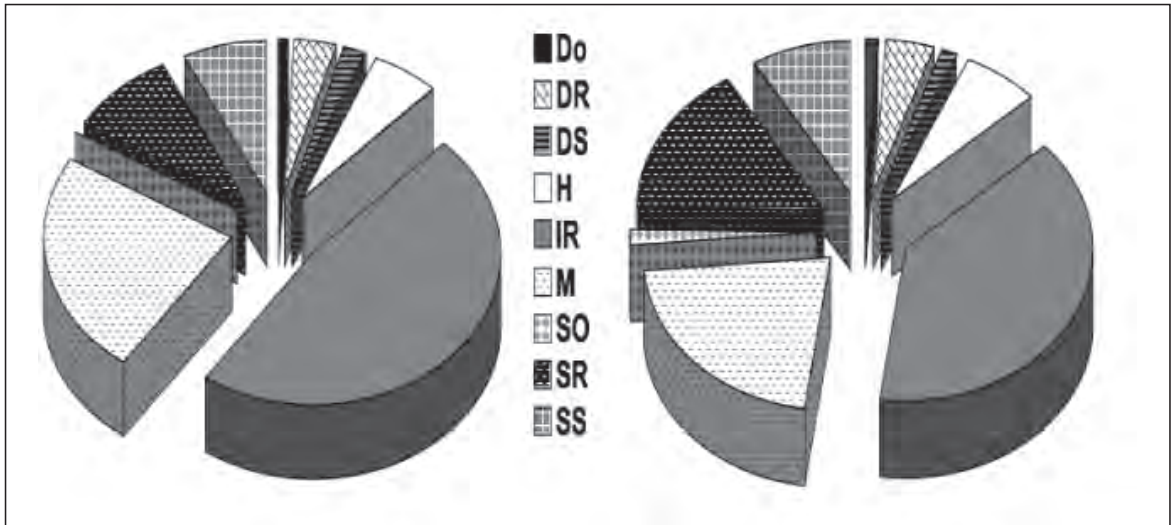
6. ábra: Az ismétlések (LU) sűrűsége szövegenként és összesítve

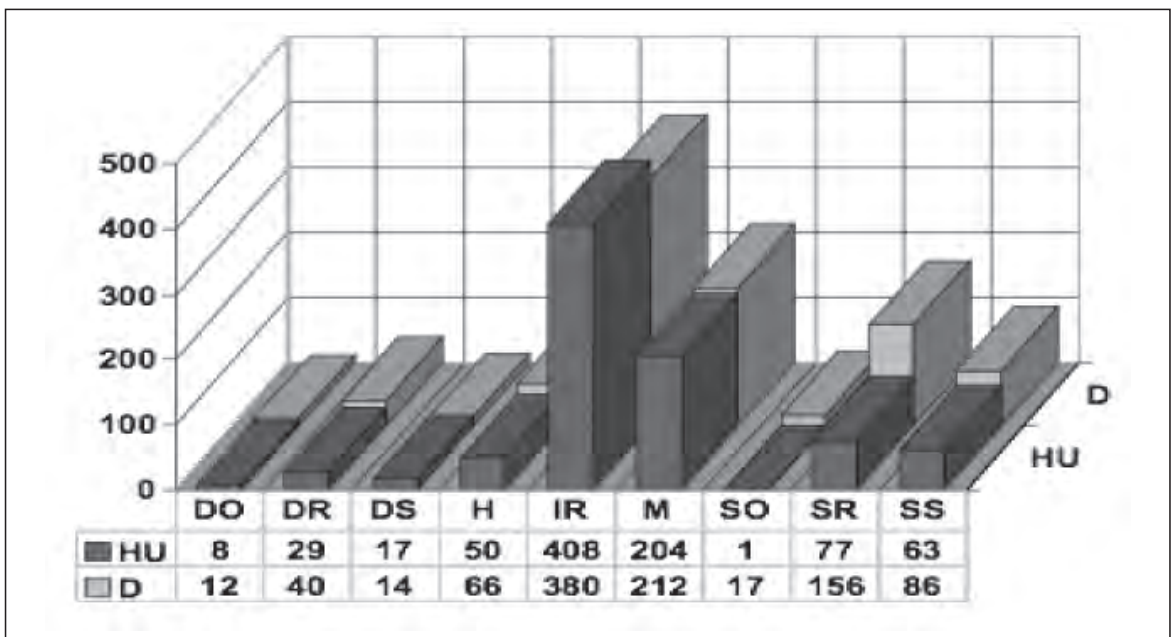
A most bemutatott sűrűségbeli differenciáltság háttérében a lexikai kohéziós eszközök disztribúciójában a két vizsgált nyelv vonatkozásában tapasztalható különbségek állnak. Az eloszlási arányokat szemlélteti a körcikkes fel-

osztás (7. ábra), illetve az összehasonlító oszlopdiagram (8. ábra) (rövidítések: DO: derived opposites, DR: derived repetition, DS: derived synonymy, H: hyponymy, IR: instantial relations, M: meronymy, SO: simple opposites, SR: simple repetition, SS: simple synonymy).

7. ábra: A lexikai elemek nyelvenkénti (magyar-német) disztribúciója

8. ábra: A lexikai ismétlések eloszlásának aránya

Pontosabb képet rajzol a lexikai ismétlések eloszlásának arányát tartalmazó táblázat és grafikon (8. ábra), de a részleteket vizsgáló lekérdezések is tovább árnyalhatják az összképet. Az eltérések okait kutatva kiválasztottam egy olyan tetszőleges mondatot, ahol a magyar forrásnyelvi mondatban és annak német

célnyelvi fordítása esetén eltérő a kohézióért felelős elemek száma. Példám esetében a magyar mondatban hét, míg a németben tizenegy olyan elem van, amelyik a szöveg többi részével a kohéziós kapcsolatot biztosítja. A továbbiakban azt vizsgáltam, hogy ez a különbség kihat-e a későbbi szövegmondatokban megvalósuló kohéziós kapcsolatok számára is.

A kiválasztott mondat kohéziós kapcsolatait két szempontrendszer szerint csoportosítottam. Kigyűjtöttem egyrészt azt, hogy az egyes lexikai elemeknek hány esetben valósul meg a formai és/vagy tartalmi ismétlődése a szöveg folyamán (10. ábra), másrészt a lexikai ismétléseket a kohéziós kapcsolat megvalósulásának típusa szerint vizsgáltam (9. ábra).

9. ábra: A második mondat kohéziós kapcsolatainak típus szerinti eloszlása

	SR	DR	SS	DS	SA	DA	H	M	IR	Σ
HU	8	0	4	0	0	0	0	0	15	27
D	11	5	5	0	0	1	1	0	13	36

10. ábra: A második mondat lexikai elemeinek ismétlései

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Σ
HU	10	5	1	3	1	4	3	-	-	-	-	27
D	2	1	2	7	9	3	2	2	1	5	2	36

A forrásnyelvi magyar és a célnyelvi német szövegben megvalósuló lexikai kohéziós kapcsolatok terén tapasztalható különbségek okainak feltárását segítheti, ha az adott szöveg egy-egy tetszőleges kifejezésének ismétléses kapcsolatait vizsgálva kigyűjtjük az ismétlések konkrét lexikai megvalósulásait a szövegben. Itt például a magyar és a német szöveg első mondatában szereplő „fordítókat” (11. ábra) illetve „Übersetzern” (12. ábra) kifejezés összes kohéziós kapcsolatát kigyűjtve a program által listázott találatok jól szemléltetik az eltéréseket.

11. ábra: A „fordítókat” lexikai egység ismétléses kapcsolatai

<pre> <result number="1"> <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleRepetition" reference="H.1.3.">fordítók</LexicalUnit> <result number="2"> <LexicalUnit CohesiveRelation="InstantialRelation" reference="H.1.3.">vendéget</LexicalUnit> <result number="3"> <LexicalUnit CohesiveRelation="InstantialRelation" reference="H.1.3.">vendégek</LexicalUnit> <result number="4"> <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleRepetition" reference="H.1.3.">fordítóknak</LexicalUnit> <result number="5"> <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleRepetition" reference="H.1.3.">fordító</LexicalUnit> <result number="6"> <LexicalUnit CohesiveRelation="InstantialRelation" reference="H.1.3.">ott-tartózkodásának</LexicalUnit> </pre>

12. ábra: Az „Übersetzern” lexikai egység ismétléses kapcsolatai

```

<result number="1">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleRepetition" reference="D.1.2.">der Übersetzer</LexicalUnit>
<result number="2">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="InstantialRelation" reference="D.1.2.">die Stipendiaten</LexicalUnit>
<result number="3">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleRepetition" reference="D.1.2.">Übersetzern</LexicalUnit>
<result number="4">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleSynonymy" reference="D.1.2.">den Stipendiaten</LexicalUnit>
<result number="5">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleSynonymy" reference="D.1.2.">Die ÜbersetzerInnen</LexicalUnit>
<result number="6">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="DerivedRepetition" reference="D.1.2.">übersetzenden</LexicalUnit>
<result number="7">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="InstantialRelation" reference="D.1.2.">Übersetzungsvertrag</LexicalUnit>
<result number="8">
  <LexicalUnit CohesiveRelation="SimpleSynonymy" reference="D.1.2.">der Stipendiaten</LexicalUnit>

```

Láthatjuk, hogy a német szöveg azonos kifejezése nyolc kapcsolattal rendelkezik, míg a magyaré csak hattal.

Természetesen folytathatnám itt a lekérdezési lehetőségeket és azok eredményeit bemutató sort, hiszen a program számos további megoldást kínál, de ezt a terjedelmi keretek nem teszik most lehetővé.

6. Összegzés

Jelen tanulmány egy olyan alkalmazott nyelvészeti kutatásról számol be, amelynek elsődleges újdonsága, hogy a lexikai kohézió megvalósulását nem egy nyelven belül vizsgálja, hanem összehasonlító elemzés keretében. A magyar forrásnyelvi és a fordításuként keletkezett német célnyelvi szövegek esetében a kohézióért felelős lexikai elemek összevetését a múlt század második felétől kezdve egyre népszerűbb korpusznyelvészeti módszer alkalmazása tette elérhetővé és átláthatóvá.

A dolgozat az új megközelítés és az ennek érdekében alkalmazott új eszköz bemutatásán túl vázolja annak a konkrét kutatásnak a kezdeti szakaszát, melynek távlati célkitűzése annak kimutatása, hogy a fordítási tevékenység mennyiben befolyásolja a szövegfelszín strukturális összetartozását biztosító kohéziós elemek átváltását, illetve megőrzését.

A kutatás jelenlegi szakaszában kirajzolódó tendenciák tanúsága szerint a fordított német szövegekben nő a kohézióért felelős elemek sűrűsége, illetve a német szövegek az ismétlés, a szinonima és az ellentét esetében az egyszerű alakokat részesítik előnyben a magyar szövegekben népszerűbb derivált alakokkal szemben.

Bár a korpusz nagysága még korántsem biztosítja a magyar forrásnyelvű és német célnyelvű informatív szövegek kohéziós mintázatának eltéréseit kirajzoló teljes képet, a feldolgozott szövegmennyiségből kinyert információ mindenképpen megerősíti az eredeti német és a fordításuként keletkezett magyar szövegekből álló két alkörpusz létrehozásának szükségességét. Ezek lehetővé teszik azokat a tervezett összehasonlító elemzéseket, amelyek tárgya a német forrásnyelvű és magyar célnyelvű, illetve az egy nyelven belül keletkezett autentikus és fordított szövegek egybevetése lesz.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. Baker., M., G. Francis, E. Tognini-Bonelli (eds). 1993. *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, 233–250. Amsterdam: Benjamins.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target* 7/2. 223–243.
- Balaskó M. 2005. *Korpusznyelvészeti vizsgálatok és forrásnyelvi minták (angol és magyar tudományos szövegek anyaga alapján)*. Pécsi Tudományegyetem: PhD dolgozat.
- Beaugrand R. d., Dressler W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Catford J.C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Dróth J. 2002. Az értékelés mint rendszeres visszajelzés a fordítás oktatásában. *Porta Lingua* 2002. *Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 94–100.
- Dróth J. 2007. A forrásnyelvi szöveg témája, típusa, műfaja és a fordítási stratégia kapcsolata. In: Heltai P. (szerk) 2007. *Szaknyelv, fordítás, terminológia*. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécs-Gödöllő: Szent István Egyetem. 630–637.
- Halliday M. A. K., Hasan R. 1976. *Cohesion in English*. Longman: London.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai P. 2005a. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Heltai P. 2005b. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám. 165–172.
- Harweg R. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink.
- Hoye M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Károly K. 2002. *Lexical repetition in text. A study of the text-organizing function of lexical repetition in foreign language argumentative discourse*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K. 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. Lanstyák I., Vančóné Kremmer I. 2005. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. 153–185. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.

- Klaudy K. 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok.* 138-144. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kurtán Zs. 2004. Szaknyelvoktatási tananyagok fejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdései. 2004 *Porta Lingua.* 77-86. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Prószéky G., Kis B. 1999. *Számítógéppel emberi nyelven. Intelligens szövegkezelés számítógéppel.* Bicske: SZAK Kiadó.
- Scott, M. 2004. *WordSmith Tools.* (Version 4) Oxford: Oxford University Press.
- Simov K. 2004. *CLaRK System - an XML Based System For Corpora Development.* (Version 3.0)
- Szabómihály G. 2003. A Szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Társadalomtudományi Szemle* V. évf. 4. szám. 55-68.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan.* Budapest: Osiris.
- Szirmai M. 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 1994. *A szövegtan kialakulása.* Available from: <http://www.jgytf.u-szeged.hu/~vass/szemm112.htm>
- Vass L. 2002. *Előadásvázlatok. Szövegtan.* A szenzus. A rendszerszerű szenzus. Diktum, apperceptum, evokátum. Kohézió. Kohézióhordozók. Available from: <http://www.jgytf.u-szeged.hu/~vass/vsze111.htm>
- Woolls, D. 1996. *Multiconcord.* CFL Software Development.

Források

- Művészetek Palotája. Available from: http://www.mupa.hu/epulet_ahaz.jsp?language=hu&languageCode=0
- Palast der Künste. Available from: http://www.mupa.hu/epulet_ahaz.jsp?language=ge&languageCode=2
- Magyar Fordítóház. Available from: <http://www.c3.hu/~bfordhaz/>
- Das Ungarische Übersetzerhaus. Available from: <http://www.c3.hu/~bfordhaz/>
- Balatoni hajózás. Available from: <http://www.balatonihajozas.hu/hu/rolunk.htm>
- Balaton Schifffahrts AG. Available from: <http://www.balatonihajozas.hu/de/rolunk.htm>

Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti eszközökkel

Kovácsné Dudás Andrea

1. Bevezetés

A cikkben bemutatandó rövid vizsgálat annak a reprezentációja, hogy miként lehet egy empirikus tapasztalatot, egy általános benyomást statisztikai eredményekkel igazolni. A vizsgált szövegek nem irodalmi, nem is feltétlenül igényes szövegek, hanem a turizmusban gyakran használt szállodai honlapok, melyekbe előbb-utóbb mindenki belebotlik. A honlap és az internetes reklám sok szempontból elemezhető, természetesen a nyelv csupán egy része az összbenyomásnak: a befogadóra gyakorolt „együtthatást” a kép és szöveg, sőt gyakran zenei effektusok is alakítják. Mint minden reklámcélú kommunikációban itt is megjelennek a nemzeti-kulturális sajátosságok. Az ezekből fakadó eltéréseket természetesen csak az fedezi fel, aki nem csak magyarországi, hanem külföldi hotelreklámokat is ismer. A német szokások, a „német beállítottság” jól körvonalazható, különösen a turizmusban dolgozók számára. Például a németek a szállodai honlapokon gyakran megjelentetik a dolgozók fényképét és nevét is. A szálloda így nem személytelen intézményként, hanem igazi vendéglátóként fogadja és várja a látogatókat. Ez a személyesség a nyelvben is tükröződik. Felmerül a kérdés, hogy lehet-e igazolni ezt a tapasztalatot tényszerűen is? A korpusznyelvészet nagyszerű lehetőséget nyújt erre: lehetséges nagyméretű adatbázisok statisztikai vizsgálata, és az eredmények alapján igazolást nyerhetnek tapasztalati úton szerzett feltevéseink.

Az itt bemutatott vizsgálat a korpusznyelvészetben használható legalapvetőbb műveleteket használja a lehető legkreatívabb módon. Ez a vizsgálat „tanulóprojektnek” is nevezhető, mivel készítése során végig kellett járni azokat a lépéseket, amelyek a kiindulópontját jelentik a korpusznyelvészeti vizsgálatoknak. Tudni kell, hogy a számítógéppel végzett elemzés nagyon időigényes, és előfordulhat, hogy a gondos munka ellenére sem hoz a nyelvészeti kutatás számára érdemi eredményeket. Sok kísérletezésre, próbálgatásra van szükség, esetleg új szempontok bevonására. A befektetett munka azonban megtérül: az autentikus példák és adatok számítógépes elemzéséből az elméleti kutatások is profitálhatnak (Szirmai 2005: 53).

A cikk tehát a szállodaismertető mint szövegfajta jellegzetességeit vizsgálja német, magyar és magyarról németre fordított korpuszok elemzésével. A fordítástudományban tanulságos lehet hétköznapi szövegek, illetve szövegfajták kontrasztív elemzése, mivel ez támpontot adhat a fordítói döntések értékeléséhez.

2. Szövegtípus, szövegfajta és műfaj

Mivel a nyelvészeti szakirodalomban számtalan esetben szinonimaként használják a szövegtípus, szövegfajta és a műfaj (genre) elnevezéseket, szükségesnek látszik e fogalmak tisztázása. A német szakirodalom már a hetvenes évek óta nagy figyelmet szentel a szövegkategorizálás témájának (ld. Kirsten Adamzik bibliográfiája 1995). A **szövegtípus és szövegfajta** hierarchikus viszonyban álló fogalmak: az előbbi a szövegfajta fölé rendelt, elméleti kategória. A szövegtípusok jellemzői nyelvi jelenségek formájában realizálódnak, amelyek alapján több egymáshoz hasonló és másoktól eltérő szövegcsoporthoz, azaz **szövegfajta** alkothatunk. Így például a Katharina Reiss (1976) által a nyelv hármas funkciójának megfelelően besorolt szövegtípusokhoz (informatív, expresszív, operatív) különböző szövegfajtaikat rendelhetünk. Eszerint az operatív szövegtípusba tartozik például a politikai szónoklat, hittérítő prédikáció vagy a reklám mint szövegfajta. Az angol szakirodalom a szövegfajtaikat a „genre” elnevezéssel jelöli, ezért előfordul, hogy a magyar nyelvű szakirodalom is a műfaj szót használja. Szikszainé (1999: 277) a műfaj fogalmát csak irodalmi szövegekre vonatkoztatja. A fentiek alapján a továbbiakban a szállodai honlapok kategóriájának megjelölésére a szövegfajta terminust használom.

A bemutatandó korpuszelemzés tárgya a szállodai honlapokból összeállított korpusz. Előzetes feltevésem az volt, hogy a szállodaismertető honlap önálló szövegfajtaiként tekinthető, mivel Szikszainé Nagy Irma (Szikszainé 1999: 277) értelmezésében a szövegtípus fogalma a szövegfajtaikra is vonatkoztatható: „a feladó és a címzett között meghatározott kapcsolatot feltételező, sajátos beszédhelyzetben születő, megszabott célú, témájú, jellegzetes felépítésű és stílusú hagyományos szövegforma”. Swales (Swales 1990: 58) értelmezésében a „genre” egy ún. kommunikatív eseményfajta (pl. vicc, előadás, beszélgetés, üdvözlés), melynek összetevői a kommunikatív cél, a nyelvet beszélő közösség, retorikai felépítés, hasonló szerkezet, stílus, tartalom és közönség. A fenti definíciókban szereplő kritériumokat felhasználtam a korpuszelemzés során.

3. Az elemzés bemutatása

Miért éppen szállodaismertető honlap? Mivel a vizsgálat kontrasztív jellegű, olyan szövegeket kellett választanom, amelyek mindkét nyelven megtalálhatók, és legfőképpen, amelyek fordított változata éppoly könnyen hozzáférhető. Továbbá az is fontos szerepet játszott a szövegválasztásban, hogy célom egy „hétköznapi”, a fordítói gyakorlatban fontosabb szövegfajta (Gebrauchstext) elemzése. A szállodaismertető broszúrákat félretéve, az elektronikus formában, HTML formátumban fellelhető honlapok mellett döntöttem, mivel ez jelentősen megkönnyítette a korpusz elkészítését. Végül az is előnynek tűnt, hogy a külföldi, különösen a német és finn fordításkutatásban már vizsgáltak hasonló szövegfajtaikat (Pesch 1998), néhány esetben korpusznyelvészeti módszerrel (Neumann 2003).

A sikeres értékelés érdekében elengedhetetlen az elemzés rendkívül körültekintő előkészítése. Meg kell alkotni a korpusz összeállításához és az annotációhoz szükséges szempontrendszer. Mindez nagyon fontos, mert választ csak arra kap az elemző, amit a címkézés során megjelölt. A szövegek feldolgozása során új szempontok merülhetnek fel, ez esetben célszerű megállapítani a kategóriák egymáshoz való viszonyát, azaz a címkék hierarchiáját.

A vizsgálat bemutatása során a következő lépéseket ismertetem: 1. A korpusz összeállításának szempontjai 2. Az annotáció megtervezése hierarchikus sorrendben: tematikai, szintaktikai, morfológiai címkék megállapítása és a vizsgálat eredményének ismertetése 3. Fordított szövegek azonos szempontú elemzésének értékelése.

4. A korpusz összeállítása és az elemzés szempontjai

A korpusz elemeinek összeállításához Christiane Nord (Nord 1991) szövegelemzéshez javasolt kérdéseit vettem alapul. Ennek a szempontrendszernek a célja eredetileg a fordítandó szöveg kommunikatív funkciójának pontos meghatározása, amely fontos szerepet játszik abban, hogy miként illeszkedik a célszöveg a célnyelvi kultúrába és betölti-e kommunikatív funkcióját. Nord szerint figyelembe kell venni a szövegen kívüli tényezőket (Textexterne Faktoren) a következő kérdések alapján: Ki a közvetítő személy? Mi a célja? Kinek és miről ír? Milyen mediumot használ? Hol? Mikor? Mi a szöveg funkciója? (Nord 1991: 41).

A szövegkorpuszt tehát a fenti szempontok szerint válogattam. A szövegek olyan magasabb kategóriájú szállodák honlapjáról valók (négy-, öt-, esetleg háromcsillagos), amelyek tóparti üdülőhelyen találhatóak. A szerzők tájékoztatást nyújtanak az érdeklődőknek, és egyben vonzó képet szeretnének adni a házuk tájáról, ezért a szövegek funkciója egyrészt a vendégek tényszerű informálása, de egyben felhívás és reklám is. A honlapok naprakészek, szezononként frissítik az anyagot akciós szolgáltatásokkal. Mivel a szövegek elektronikus formában jelennek meg az interneten, a gyakori változtatás könnyen kivitelezhető.

A vizsgálandó korpusz 3 alkorpuszból áll (összesen 20 500 szó):

- (1) MK = Eredeti magyar korpusz: 30 magyar szállodaismertető;
- (2) NK = Eredeti német korpusz: 30 német szállodaismertető;
- (3) FNK = Fordított német korpusz: 30 fordított német szállodaismertető (a magyar szövegek fordítása).

Az adatelemzés statisztikai szempontból értékelhető, mivel a KSH adatai szerint Magyarországon összesen 117 négycsillagos szálloda van, ebből 18 a Balaton partján. A 18 szöveges korpuszt további 12 Balaton-parti háromcsillagos szálloda bemutatkozásával bővítettem. A fordított német szövegek a magyar nyelvű honlapok fordításai, tehát a magyar szövegekkel együtt párhuzamos (parallel) korpuszt alkotnak. A harmadik alkorpuszt eredeti német szövegek alkotják, melyek kiválasztásánál az vezérelt, hogy a kontextuális háttér a másik két

alkorpuszéhoz hasonló legyen. Úgy tűnik, hogy a Bódeni-tó melletti szállodák honlapja megfelel a fent megadott kritériumoknak. Az eredeti német szállodaismertetőket a magyarról németre fordított szállodaismertetőkkel együtt összehasonlítható (comparable) korpuszt alkotnak. A korpusz 2005-ben készült, de 2007 januárjában frissítettem néhány szöveget, mivel a megadott internetes források is változtak.

5. Szövegelemzés

Az elemzési szempontok megállapításához előzetesen teszteltem néhány véletlenszerűen kiválasztott szöveget. Ehhez Christiane Nord (Nord 1991: 41) szövegelemző kérdéseinek másik csoportját használtam. Ezek a kérdések a fentebb említett, a kontextuális háttér körülrajzolását szolgáló szövegen kívüli tényezőkkel szemben a szövegen belüli elemekre mutatnak rá. Miről van szó a szövegben? Milyen sorrendben? Milyen mondatokkal? Milyen szavakkal? Milyen stílusban?

Az előzetes tesztelésre azért volt szükség, hogy megtaláljam a szövegek feldolgozásához szükséges kategóriákat. A korpuszelemzés legfontosabb része ugyanis annak a meghatározása, hogy mit és milyen logika szerint szeretnénk vizsgálni. *Annotációt*, azaz a szövegfeldolgozás során a szövegbe illesztett, és a szövegre vonatkozó jelöléseket a fenti kérdések alapján végeztem (Szirmai 2005: 17). A munka során a clarkSystem nevű elemző programot használtam. Ennek célja a program működésének elsajátítása volt, ugyanis a szövegelemzésnél alkalmazott műveletek egy része egyszerűségük folytán a MicrosoftWord segítőjével is elvégezhető lenne.

5.1 Tematikai felépítés

A szállodai honlapok turisztikai jellegüknél fogva elsősorban a környék földrajzi adottságait és történelmi hagyományait említik. Természetesen nagyon fontos még a gasztronómia és a programajánlat is. A szöveg azt a funkciót hivatott betölteni, hogy tájékoztassa a potenciális vendéget a szállodáról, a környékről és a szolgáltatásokról, illetve a szövegnek van egyfajta figyelemfelkeltő reklámfunkciója is, amellyel igyekszik vonzóvá tenni a szállodát. A honlapokon tehát a következő témák fordultak elő: gasztronómia, földrajzi fekvés, az épület vagy a vidék történelme, szolgáltatások, kulturális programok és reklámjellegű felhívás. Az annotáció során először ezeket a témákat használtam „csomagoló címkeként”. A statisztikai elemzés szerint a német és a magyar szövegek tartalmi felépítése eltérően súlyozódik: a magyar szövegekben nagyobb hangsúlyt kap az utazási célpont földrajza (magyar: 100% – német: 50%) és történelme (magyar: 64% – német: 21%). A német szállodaismertetőkből nagy súllyal szerepelnek (50%) a kulturális és szórakoztató programok. Mindez fontos szempont lehet a vendég számára az utazási cél kiválasztásánál.

1. táblázat
A témák előfordulási gyakorisága

	MK	NK
Földrajzi elhelyezkedés	100%	50%
Történelem (város, épület)	64%	21%
Programok	14%	50%
Gasztronómia	20%	70%

A legnagyobb eltérés a honlapok bevezetőjében figyelhető meg: az üdvözlés a magyar szállodaismertetőkből 21%, a német szövegekben 92%-os gyakorisággal szerepel. A különbség természetesen az eltérő kulturális háttérből fakad, tehát nem minősíti a magyar vagy a német szövegeket. Az alábbi példák eredeti szövegek, tehát nem fordításról van szó. Az első egy keszthelyi szálloda bemutatkozó oldalának első mondata, a másik két példa Bódeni-tavi szállodák német nyelvű ismertetőjéből való. Az retorikai cél a befogadó figyelmének felkeltése, a megvalósulás azonban eltérő. (A példamondatok forrásának megjelölésénél a nagybetű a korpusz jellegét, az első szám a korpusz sorszámát, a második, zárójelben lévő szám a korpuszon belül a mondat sorszámát jelöli.)

- (1) Eredeti magyar szállodaismertető:
Napfény, víz, levegő... Keszthely, a régi barokk kisváros hangulatos környezetben fekszik a Keszthelyi hegység és a Balaton között. MK21(1)
- (2) Eredeti német szállodaismertető:
Herzlich willkommen im Hotel Metropol direkt am Ufer des herrlichen Bodensees! NK29(1)
- (3) Eredeti német szállodaismertető:
Grüß Gott! Haben Sie beruflich in Friedrichshafen zu tun? Möchten Sie ein romantisches Wochenende zu zweit genießen? NK8(1)

5. 2 A tematikai egységek sorrendje

A tartalmi egységek sorrendje, a honlapok tartalmi vázlata is érdekes képet mutat. Az egyes szövegek szerkezetét, a címkézéshöz készített dokumentum-típus definíció (DTD) könnyedén láthatóvá teszi. Ezeket a tartalmi vázlatokat összesítettem oly módon, hogy megnéztem, hányszor szerepel a reklám vagy az üdvözlés az első helyen, ill. a másodikon, harmadikon. Végül a leggyakoribb előfordulásokat alapul véve a következő tartalmi szerkezet állt össze:

2. táblázat

A tartalmi egységek sorrendje a magyar és német korpuszban

MK	NK
1. Reklámjellegű felhívás (célja nem a tájékoztatás, hanem a meggyőzés) (4)	1. Üdvözlés (8)
2. Földrajzi adatok (5)	2. Reklámjellegű felhívás (célja nem a tájékoztatás, hanem a meggyőzés) (8)
3. Épület- várostörténet (6)	3. Szolgáltatások (wellness, gasztronómia, programok) (9)
4. Szolgáltatások (wellness, gasztronómia) (7)	

- (4) Eredeti magyar szállodaismertető reklámjellegű felhívással:
 A világszerte ismert víz gyógyító simogatása, a vörös tündérrózsák látványa, a hagyományos vendégszeretet... - ez Hévíz. MK6(2)
 Hévíz szívében a tófürdőtől mindössze 200 m-re található szálloda század eleji hangulatot idéz előkelő megjelenésével. Az elegáns és romantikus stílusban megépített ház már a legelső pillantásra mély benyomást tesz az ide érkezőkre MK7(5)
 Fedezze fel nálunk a Balaton ezer arcát..... MK14(2)
- (5) Eredeti magyar szállodaismertető földrajzi adatokra való utalással:
 A szálloda Tapolca belvárosában, közvetlenül a légúti megbetegedések gyógyítására kiválóan alkalmas barlang fölött található, egy négyhektáros parkban. MK24(3)
 Keszthely, a régi barokk kisváros hangulatos környezetben fekszik a keszthelyi hegység és a tó között. MK22(2)
- (6) Eredeti magyar szállodaismertető történeti utalással:
 A szálloda arculatát múltbéli gyökereinek és jelenlegi tervezőjének köszönheti. Az épületegyüttes egy régi evangélikus imaház és egy hajdan volt iskola összeépítésével jött létre. MK15(5)
- (7) Eredeti magyar szállodaismertető szolgáltatásokra való utalással:
 Az aktív pihenést szolgálja a fedett úszómedence, szauna, infrasauna, pezsgőfürdő, gőzkabin, élményzuhany, aromaszoba, fitness terem, teniszpálya, valamint a kerékpárkölcsonzés. MK14(5)
- (8) Eredeti német szállodaismertető üdvözléssel:
 Herzlich Willkommen! Schön, dass Sie auf unserer Homepage vorbeischaun. Erleben Sie schöne und erholsame Ferientage am Bodensee im Hotel Gasthof Schwanen. Wir freuen uns auf Ihren Besuch! NK6(1,2,3)
- (9) Eredeti német szállodaismertető reklámjellegű felhívással:
 Unsere hervorragende kulinarische Küche und das persönliche Ambiente lassen Ihren Aufenthalt zum Erlebnis werden. Erholung und Entspannung finden Sie in der neuen Saunalandschaft mit fin-

nischer Sauna, Dampfbad, Erlebnisduschbereich und Wärmebank.
...NK8(8,10)

Mint a táblázatból látható, a retorikai lépések sorrendjében az a legfőbb különbség, hogy míg a magyar szállodaismertető az épület és a vidék történelmére való utalással kezdődnek, a német szállodaismertetőben az üdvözlő forma használata szerepel első helyen.

5.3 Szintaxis, modalitás

A következő lépés a mondatok vizsgálata. A párhuzamos korpuszban összesen 735 mondat van, a magyar szövegek 448, a német szövegek 287 mondatból állnak, tehát a német szövegek 161 mondattal kevesebbet tartalmaznak. Az eltérésnek egyrészt az lehet az oka, hogy a német honlapok rövidebbek (átlagosan 100 szót tartalmaznak, míg a magyar szövegekben kb. 150 az átlagos szószám.) Másrészt a német mondatok a keretes mondatszerkezet és a beékelések miatt hosszabbra is nyúlhatnak, anélkül hogy nehézkessé válna a megértésük. Csak összehasonlításképpen: a fordított német szövegekben 479 mondat található, ez a szám több még az eredeti magyar szöveg mondatszámánál is. A fordítók nem „süllyesztették” mellékmondatokká az önálló mondatokat, sőt időnként magyarázó betoldással éltek.

A mondathatárok megállapítása után a modalitás vizsgálata, a mondatvégi írásjelek összesítése következett. A felkiáltó jelek számát tekintve nem mutatkozott szignifikáns eltérés, annak ellenére, az előzetes tesztelés azt mutatta, hogy a németben gyakoribbak a felszólító mondatok. Az eredmény: MK: 45 felkiáltójel, NK: 53 felkiáltójel, MNK: 39 felkiáltójel. A kérdőjelek összesített száma már nagyobb eltérést mutatott: a magyar és a magyarról németre fordított szövegekben 6 kérdő mondat állt, az eredeti német mondatok közül pedig 15 esetben jelölte a modalitást kérdőjel. A 11. példa halmazozott kiegészítendő kérdésekkel, majd végül a felszólító mondattal a cikk elején említett német közvetlenségre és kezdeményezőkézségre utal. A magyar mondat a magyar nyelvű korpuszra jellemző jelenséget példázza: a felkiáltójel gyakran nem felszólítást, hanem nyomatékosítást jelöl.

- (10) Eredeti magyar szállodaismertető:
Közvetlen vízparti, teljesen felújított szállodánkban a kényeztető pihenésre és az élményteli kikapcsolódásra vágyók egyaránt megtalálják, amit keresnek! MK14(3)
- (11) Eredeti német szállodaismertető:
Warum sollen Sie sich für ein Privathotel mit der Tradition vieler Generationen entscheiden? Weil wir hier eine große Familie sind und möchten, dass Sie zu uns gehören. Denn wo fühlt man sich behaglicher als im Schoße der Familie? Für wen sind unsere Bedürfnisse und deren Erfüllung selbstverständlicher? Lassen Sie sich von uns einfach in den Mittelpunkt stellen! NK1(1,2,3,4,5)

A modalitás rövid áttekintése után az igei szerkezeteket is megvizsgáltam. Elsősorban arra voltam kíváncsi, milyen arányban fordulnak elő felszólító módú igealakok. A 3. táblázatban a leggyakrabban előforduló igék szerepelnek az eredeti igemódban és ragozással. Az igéket környezetükkel együtt vizsgáltam, ugyanis így kifejezéseket kapunk, amelyek egyrészt segítenek abban, hogy átlásuk, milyen regiszterekkel dolgozik a két nyelv ebben a szövegfajtában, másrészt a ragozás árulkodik a szöveg hangneméről is. A táblázatban szerepel az igék száma, a szóalak mellett pedig zárójelben az előfordulások száma látható.

3. táblázat

A leggyakrabban előforduló igei szerkezetek

	MK	NK
kijelentő módú igék		
E/3.sz.	rendelkezésre áll (24)	ist (76) Bei uns ist es Tradition (9) Es ist erwähnenswert (3) Ihr Urlaub ist bei uns in guten Händen!(2)
	Nyújt (16) ... kikapcsolódási lehetőséget nyújt a nyugalomra vágyóknak ... élményt nyújt az idelátogató vendégeknek	Zum Verweilen lädt Sie ein (4)
	Várja az ide látogató vendégeket (14)	Unser Haus presäntiert sich (2)
	Nyitotta meg kapuit (6)	
	vendégeink minden igényét kielégíti (4)	Verfügt über(3)
	fogadja az idelátogató vendégeket (4)	Erwartet Ihre Gäste (8)
	aktív kikapcsolódást ígér kicsiknek és nagyoknak (3)	... wartet auf Sie
T/1.sz.	ajánljuk figyelmébe (6)	Wir freuen uns (14)
	Reméljük (4)	wir begrüßen Sie (5)
	várjuk vendégeinket (21)	wir bedienen unsere Gäste (4)
	Köszöntjük (10)	wir bieten unseren Gästen (11)
Önöző forma		Bei uns können Sie ihren Urlaub nach Herzenslust geniessen. (21)
		Sie finden bei uns (19)
		wenn Sie Entspannung suchen (4)
felszólító módú igék	látogasson el (3)	Wir lassen Ihren Aufenthalt zum Erlebnis werden (2)
		Entdecken Sie.(4)
	Kóstolja meg (2)	Genießen Sie (6)
		erholen Sie sich (7)...
		erleben Sie (4)...
		Lassen Sie (18) sich einfach in den Mittelpunkt stellen!

5.4 Stilisztika, pragmatika

A német honlapok első olvasásra is érezhetően szívélyesebbek és közvetlenebbek, mint a magyar honlapok, melyek hangneme tárgyilagos, személytelen és informatív jellegű. Ugyanezt a megfigyelést tették finn kutatók hasonló vizsgálatok alkalmával, miszerint a finnek visszafogottabbak és inkább információközlésre szorítkoznak (Pesch 1998: 48). Ezzel szemben a német turisztikai reklámszövegek nyitottabbak, interaktívak, közvetlen kapcsolatba lépnek a befogadóval. E jelenségnek egyik megnyilvánulása, a közvetlen megszólítás, könnyen megragadható a németben, mivel a közvetlen megszólítást 2. személyű személyes és birtokos névmások fejezik ki. Ezek a morfológiai elemek a számítógép számára is megjelölhetőek és feldolgozhatóak. Ezeket statisztikailag egy X path művelettel lehetett kimutatni, melynek eredményeképpen automatikusan megkaptam a *Sie*, *Ihnen* személyes, és az *Ihr* birtokos névmások számát. A magyar szövegben – a magyar nyelv morfológiai sajátosságai miatt – a megszólítást nem tudtam automatikus eszközökkel megjelölni, ezért ezeket kézzel kerestem ki. Az eredmény szerint a németben a közvetlen megszólítás négyszer gyakrabban fordul elő, mint a magyarban.

A reklám felhívó jellegéből fakadóan hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy a német közvetlen hangnem célravezetőbb, mint a visszafogott stílus. Talán ez is az oka annak, hogy a magyar (eredeti, és nem fordított!) turisztikai szövegekben egyfajta visszahatás, interferencia figyelhető meg. Gyakoriak azok az idegenszerű kifejezések, miszerint „szállodánk munkatársai az Ön megkeresésére szívesen szolgálnak bővebb információkkal”. „A víz gyógyító hatása mellett az Ön élményekkel teli tartózkodásáról szállodánk team-je gondoskodik.”

A vendéglátói üzleti kommunikációnak minden országban megvannak a hagyományai. A magyar a közvetlen megszólítás helyett szívesen használja az olyan kifejezéseket, melyben a „kedves vendégnek” szól az ajánlat, E/3. személyben. Úgy vélem, nem tanácsos reklámszövegben idegen mintákat követni, hiszen a célunk az, hogy pozitív hatással legyünk a befogadóra. A mai kommunikációközpontú világban mégis problematikus lehet a magyar nyelvnek az a sajátosága, hogy nehezen szólítjuk meg a másikat. Minden fordító találkozott már ezzel a problémával. A közvetlen megszólítás csak tegezéskor természetes és könnyed, egyébként az *Ön* vagy *maga* névmásokat kell használni. Ám ahogy a fent említett példából is látszik, ez sem mindig jó megoldás. Hiszen hiába van a magyar nyelvben két magázó névmás, egyik sem általános érvényű megszólítási forma.

6. A fordított korpusz vizsgálata

Az elemzés harmadik lépéseként megvizsgáltam a harmadik alkorpuszt, amely eredeti magyar szállodaismertető német fordításából áll. Azt meg kell említeni, hogy a fordítások színvonala ilyen, az igényes fogalmazástól a nyelvtani hibákkal is tarkított szövegig változó. A fordítót egyetlen esetben sem tüntették fel. A fordított német korpusz az eredeti magyar szövegekkel együtt vizsgálva párhu-

zamos korpuszt alkot, a nem fordított német szállodaismertetőkkel együtt vizsgálva összehasonlítható korpuszt alkot. Arra voltam kíváncsi, ha a fent említett szempontok alapján elemzem a fordított német szövegeket, melyik korpuszhoz hasonló tulajdonságokat mutat majd, azaz a fordított német szállodaismertető szövegek német vagy magyar módra realizálódnak.

Az eredmények azt mutatják, hogy a fordított szövegek általában a forrásnyelvi szövegek retorikai és tematikai felépítését követik.

(12) Eredeti magyar szállodaismertető:

A gyógyító víz simogatása, a csodálatos tündérrózsák látványa ... ez Hévíz. MK6(1)

(12a) Magyarból fordított német szállodaismertető:

Die natürliche Heilkraft des berühmten Thermalwassers, der Anblick des roten

Seerosen ... das ist Hévíz. MNK6(2)

A magyar szövegek 21%-ában szerepelt üdvözlés, a német szövegek 93%-ában, míg a fordított szövegeknél 37%-ban állt a szöveg elején köszöntés. Az a tény, hogy fordított szövegekben majdnem kétszer annyiszor szerepel az üdvözlés, mint a magyarban, arról tanúskodik, hogy a fordítók egy része igyekszik a célnyelvi szövegfajta jellemző hagyományoknak megfelelni.

(13) Eredeti magyar szállodaismertető:

Hévíz szívében vagyunk, a tófürdőtől 400 m-re található wellness, fitness, gyógyszállodában, a Hotel Európa Fit****superiorban. A 236 szobás exkluzív mediterrán hangulatot árasztó légkondicionált épület 2000 májusától várja kedves vendégeit egyedülállóan széles körű és magas színvonalú szolgáltatásaival. MK10(1.2)

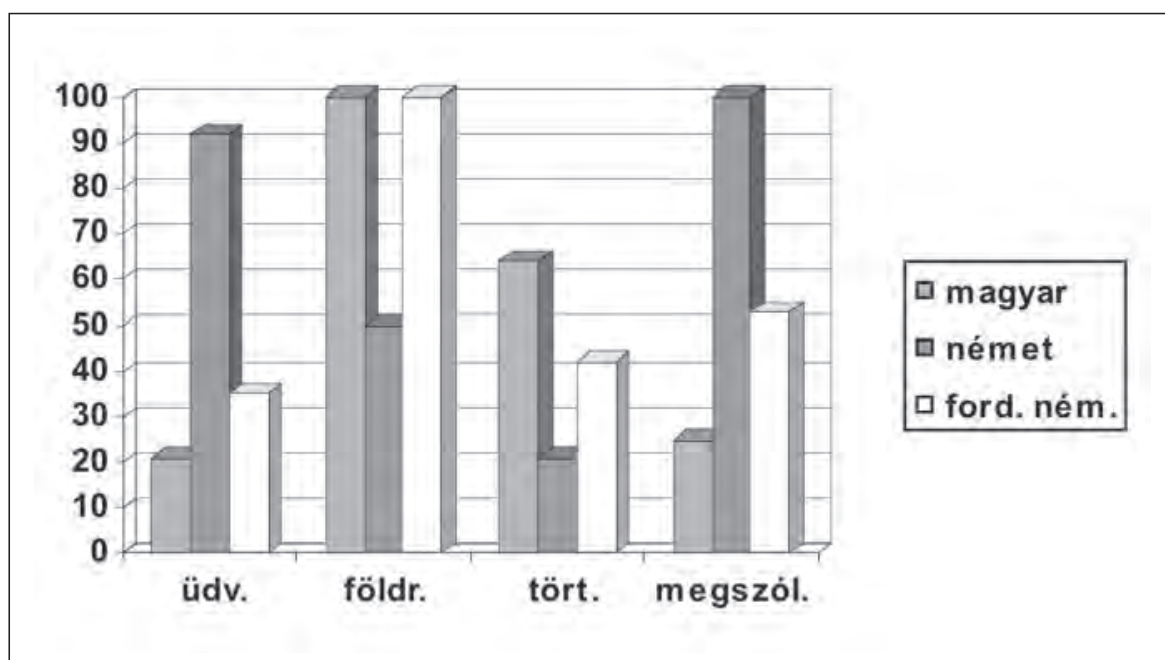
(13a) Magyar fordított német szállodaismertető:

Herzlich willkommen im Hotel Europa fit **** superior. Ob Sie Ihren Urlaub verbringen wollen oder etwas für Ihre Gesundheit tun wollen - bei uns sind Sie auf jeden Fall immer richtig. Tauchen Sie ein in eine Welt des Wohlbefindens, abseits von Hektik und Lärm. MNK10(1,2,3)

A magyar szállodák németre fordított honlapjain még így is hiányzik a németeknél szinte elmaradhatatlan köszöntés a szövegek több mint felében. A tematikai felépítésre szintén a forrásnyelvi szöveg hatása jellemző. Mint az 1. ábrán látható, a fordított német szövegekben a magyar szállodaismertetőkhöz hasonlóan jóval nagyobb hangsúlyt kap a földrajzi elhelyezkedés és a vidék történelme, mint az eredeti német szállodaismertetőkből.

1. ábra

A magyar, német és a magyarból fordított német szövegek statisztikai eredményeinek összehasonlítása

A megszólítások gyakorisági vizsgálata érdekes adatokat hozott: a magyarban a vizsgált szállodaismertető 25%-a tartalmaz megszólítást, a németben 100%-a, míg a magyarról németre fordított szállodaismertető 50%-a. Ebből látható, hogy a fordítók igyekeztek alkalmazkodni a német szállodaismertetőkre jellemző retorikai szokásokhoz, de a statisztikai adatok alapján azt mondhatjuk, a fordított szállodaismertető összességükben mégis eltérnek a célnyelvi normáktól. Természetesen – mivel idegenforgalmi szövegfajtaról van szó – azt is figyelembe kell venni, hogy az olvasó valószínűleg tisztában van azzal, hogy egy idegen országban eltérő kulturális hagyományokkal és magatartásformákkal találkozhat. Ezek a különbségek bizonyos mértékig akár vonzerőt, egzotikumot is jelenthetnek az olvasó számára. Ebben az esetben azonban nem erről van szó, a közvetlenség és a megszólítás hiánya nem egzotikumhoz, hanem a felhívó funkció sérüléséhez vezet.

Az itt bemutatott kísérlet előkészítése egy nagyobb referenciakörpéhez kapcsolódó kontrasztív szövegfajta-elemzésnek. A vizsgálat célja annak feltérképezése, hogy miként és milyen szempontok szerint lehet egy konkrét szövegfajta „alulról”, statisztikai és korpusznyelvészeti módszerekkel jellemezni és elemezni. A kontrasztív összehasonlítás pedig arra keres választ, hogy egy azonos, vagy legalábbis hasonló kommunikációs helyzetben használt szövegfajta hogyan realizálódik a különböző nyelvekben nyelvi-strukturális és tartalmi szempontból.

Irodalom

- Adamzik, K. 1995. *Textsorten – Texttypologie. Eine kommentierte Bibliographie*. Münster: Nodus.
- Neumann, S. 2003. *Textsorten und Übersetzen. Eine Korpusanalyse englischer und deutscher Reiseführer*. Frankfurt: Peter Lang.
- Pesch, H. 1998. *Deutschsprachige Touristeninformation in Finnland als Ergebnis translativischer Handelns*. Helsinki: Universität Helsinki Germanistisches Institut.
- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode* Tübingen: Narr Verlag.
- Swales, J.M. 1990. *Genre analysis*. Cambridge: CUP.
- Szicszainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szirmai M. 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Források

A magyar korpuszból vett példák forrása:

- MK14(5) = <http://www.panoramahotel-siofok.hu/public/menu.php?m=1>
- MK14(2) = <http://www.hotel-yachtclub.hu>
- MK15(5) = <http://www.janushotel.hu/hoszoba.html>www.balaton.hu/hotelhelikon
- MK6(2) = www.danubiushotels.com/heviz
- MK7(5) = <http://www.palace-heviz.hu/>
- MK10(1,2,3) = <http://www.europafit.hu>
- MK21(1) = www.balaton.hu/hotelhelikon
- MK24(3) = www.bhb.hu/hotels/de/HotelPelion.htm

A német korpuszból vett példák forrása:

- NK1(1,2,3,4,5) = www.hoeri-am-bodensee.de
- NK8(8,10) = www.hotel-knoblauch.de
- NK6(1,2,3) = www.hotel-schwanen-fn.de
- NK29(1) = www.metropol-arbon.ch

A magyarból fordított német korpuszból vett példák forrása:

- MNK6(2) = www.danubiushotels.com/heviz
- MNK10(1,2,3) = <http://www.europafit.hu>

A szótárak minősítési kritériumairól

Fóris Ágota – Rihmer Zoltán

A fordítástudomány szempontjából lényeges kérdés a fordítás során is használt segédeszközök, így a szótárak minőségének és megbízhatóságának kérdése. A szótárminősítés kérdéseinek aktualitását több tény támasztja alá.

A számítógépes, nyomdatechnikai, multimédiás eszközök és módszerek megjelenése és használatuk elterjedése a lexikográfiában – a szótárkészítésben és a szótárhasználatban egyaránt – új lehetőségeket nyújt. A szótárak információt tartalmaznak, korunkban az információ eladható árucikk lett, emiatt a lexikográfiai referenciaművek a korábbiaknál jelentősebb árucikké váltak. A szótárak használati értékét az adja meg, hogy milyen adatokat, milyen pontossággal, milyen megbízhatósággal, milyen módon, mennyi idő alatt lehet megtalálni bennük. Egy szótár megjelentetéséhez számos közreműködő munkájára van szükség: a szótárkészítés munkafázisaiban a legfontosabb szerep természetesen a szerkesztőé, de a végtermék minőségét a szócikkírók, a tördelés, a nyomda és számos más tényező befolyásolja. Az új eszközök és módszerek megjelenése részben pozitív – hiszen könnyebbé és gyorsabbá teszi a szótárkészítés egyes fázisait –, részben azonban negatív – és Magyarországon a rossz minőségű vagy „hamis” szótárak nagy mennyiségben való kiadásához vezetett. Az MTA bizottságai, a nyelvtudományi egyesületek vagy az egyetemek egyike sem tud azonban betölteni országos ellenőrző szerepet, és a szakma által elkészített objektív minősítő kritériumok híján a fogyasztóvédelem sem tud fellépni a szaporodó gyenge minőségű szótárakkal szemben (Fóris 2004).

Az MTA I. Osztályának Szótári Munkabizottsága folyamatosan foglalkozik a hazai szótárkiadás eredményeivel és problémáival, és a kérdéskör sokoldalú mérlegelése után 2004-ben úgy döntött, hogy elindítja a Magyar Tudományos Akadémia által adományozandó „Kiváló magyar szótár díj” létrehozását célzó munkálatokat. Az első részletes elképzelést a Munkabizottság a 2004. november 11-i ülésén terjesztette elő Magay Tamás és Fábián Zsuzsanna. Ezt követően a bizottság elkészítette a díj odaítélésének szabályzatát, ebben a szabályzatban összegezték a célokat. „A «Kiváló magyar szótár» verseny célja, hogy a színvonalas magyar szótárakat elismerésben részesítse és ezzel közvetve támogassa a minőségi magyar szótárkiadást, elősegítse a vásárlókat a szakszerű szótárak kiválasztásában” (A „Kiváló magyar szótár” verseny szabályzata 2006: 124). A tervezet szerint a szótárakat két lépésben zsűriznék, ez az előzsűri és a főzsűri azonban nem feltétlenül lexikográfusokból állna, hanem szakmai szervezetek képviselői is részt vennének benne (pl. könyvtárosok, nyelvtanárok, fordítók).

A fenti cél megvalósítása azonban csak abban az esetben lehetséges, ha rendelkezésre áll a rendkívül sokféle szótár kritikai értékelésének szempontrend-

szere. Ennek kidolgozásával viszont adósak nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi lexikográfia művelői is. Bár megjelentek a szótárak kritikai értékelésével, és általában a szótárkritikával foglalkozó tanulmányok (Ripfel 1989, Hartmann 2001, Magay 2004), és természetesen a lexikográfiai tudományos közlemények közül sok foglalkozik az egyes típusú szótárak szerkesztési, tartalmi és formai kérdéseivel, mégis, egyelőre hiányzik egy objektív szempontrendszer a szótárak kritikai értékeléséhez. Nagy számban jelennek meg szótárismertetőik, amelyek viszont céljukból adódóan nem tölthetik be a szótárak tudományos alapokon nyugvó kritikai értékelésének feladatát. Az ismertetőnek ugyanis a felhasználás szintjén kell tájékoztatást adnia a szótár erényeiről és hiányosságairól, míg a kritikai értékelésnek az érintett szakterületek (kiadó, lexikográfia, tudomány/szakma, oktatás stb.) legmagasabb szakmai ismereteinek szintjén kell kijelölnie a szótár helyét a hasonló kiadványok sorában. A minősítés nemcsak a szótárak sokfélesége miatt nehéz feladat, hanem azért is, mert minden szótárban interdiszciplináris kérdések sorát kell mérlegre tenni a könyvészeti, esztétikai, lexikográfiai, szaktudományi, használhatósági stb. szempontok alapján.

A globalizálódó világ jó működésének egyik alapvető infrastrukturális feltétele a jó minőségű szótárakkal (sőt a legtágabb értelemben vett lexikográfiai munkákkal) való ellátottság, ezért nagyon fontos lenne a szótári minőség nemzetközileg egységes megítélésének megoldása. Nyilvánvaló, hogy ha a tudományosan megalapozott szótárkritika a napjainkban zajló gyors tudományos-technikai haladás ívében rejlő lehetőségekhez és elvárásokhoz viszonyítva elemezné a minősített szótár értékeit és hiányosságait, akkor a kritika egyúttal érdemi útmutatást adna a szótárkiadás fejlesztéséhez is.

Napjainkban egyre határozottabban vetődik fel minden területen a *minőség* és a *minőségbiztosítás* kérdése. Ennek a kényszerítő okát például a kereskedelmi forgalmazás terén abban láthatjuk, hogy az egymás után megjelenő új termékek nem eshetnek át a gyakorlati felhasználás minősítő próbáján, hiszen nagyon gyakran olyan gyors a termékváltás, hogy rövid időn belül nem lehet ugyanazt az árucikket újra megvásárolni, hanem csak a továbbfejlesztett változatát. A gyors fejlesztés oka a felhasználók nagyobb igényeinek való megfelelés és a technikai fejlődésből adódó jobbítási lehetőségek egybeesésében lelhető fel.

A minőségbiztosításnak a technikai fejlődés következtében megnövekedett jelentősége a szótárkiadást is érinti, egyrészt tartalmi, másrészt formai szempontból. Nemcsak az új szótárak minősítése fontos feladat, hanem az idegen nyelvből fordított műveké is. A sürgető felhasználói igények miatt gyakran fordítanak magyarra egynyelvű értelmező szótárakat, lexikonokat, enciklopédiákat, amelyek fordításában nemritkán számos hiba is előfordul. Az érdemi szakmai lektorálás elengedhetetlen, mivel elmaradása esetén a forrásnyelvi munka kitűnő minősége ellenére a célnyelvi mű szakmai hitelessége jóval alacsonyabb lesz. Legtöbbször a szakmai ismeretek hiánya okozza a minőség romlását, amin szintén az érdemi lektorálás segíthetne.

A felhasználók oldalán az okoz nehézséget, hogy alacsony a szótárakkal szemben támasztandó követelmények ismerete, ezért sem a forgalmazók, sem a vevők nem ismerik azokat a jellemzőket, amelyek alapján meg lehet határozni a felhasználói igény és a kínálatban szereplő szótár jellemzőinek egymás-

hoz való viszonyát. Az eladhatóság szempontja gyakran megelőzi a minőségi szempontokat. Ennek az a következménye, hogy a szótárak vásárlása az esetek többségében nem célirányos választás alapján történik. Részben ennek, részben pedig az alternatív kínálat hiányának következtében a silány minőségű szótárak is elkelnek. Ezen a helyzeten nyilvánvalóan a szótárakra vonatkozó ismereteknek a jelenleginél sokkal jobb terjesztése segítene.

A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programja már több éve lexikográfia előadást és szemináriumot hirdet meg, amelyen rendszeresen foglalkozunk a szótári minőség és a szótárkritika kérdéseivel. A kurzus keretében született meg a függelékben közölt szempontrendszer, amelynek célja, hogy a kortárs lexikográfia-elméleti ismeretek alapján felépített, jól áttekinthető és hatékony segédletet adjon a szótárak tudományos igényű értékeléséhez. Ez a lehetséges szempontrendszer, amelyet most vitaindítási céllal közrebocsátunk, a maga teljes formájában természetesen csak komolyabb – monografikus jellegű és mélységű – lexikográfiai bírálatokhoz kíván alapul szolgálni, főbb szempontjai azonban megfelelően kiválógatva a rövidebb, informatív célú ismertetések megírásában is segítséget nyújtanak. Mivel a vázlatpontokba szedett minősítési szempontok eredendően olyan, a lexikográfiát művelő szakembereknek készültek, akik a szótárak elméleti és gyakorlati kérdéseiben is járatosak, talán nem járunk el helytelenül, ha ebben a tömör formában, minden további leírás és kommentár nélkül publikáljuk őket, annál is inkább, mert konkrét példákkal és szakirodalmi hivatkozásokkal ellátott, részletes kifejtésük maga is egy monografikus igényű tanulmányt kívánna meg. Amíg azonban ez elkészül, hasznosnak látszik magát a pusztá szempontrendszert előzetesen a hazai tudományos közösség elé tárni, hogy a későbbi kidolgozás során már az erről folytatott diskurzus tapasztalatait is figyelembe vehessük.

Irodalom

- A „Kiváló magyar szótár” verseny szabályzata. *Akadémiai Értesítő* LV/2006, 9. (szeptember 15.), 124.
- Fóris Á. 2004. A szótárkiadás gazdasági és jogi vonatkozásainak néhány kérdése. *Fordítástudomány* 6. évf. 1. szám 54-68.
- Hartmann, R. R. K. 2001. *Teaching and Researching Lexicography*. Essex: Pearson.
- Magay T. 2004. *Kritika a (szótár)kritikáról*. In: Tóth et al. (szerk.): 84-96.
- Ripfel, M. 1989. *Wörterbuchkritik. Eine empirische Analyse von Wörterbuchrezensionen*. (Lexicographica. Series maior 29.) Tübingen.
- Tóth Sz., Földes Cs., Fóris Á. (szerk.) 2004. *Lexikológiai, lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák*. (Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3.) Szeged: Generalia.

FÜGGELÉK

A szótárkritika egy lehetséges szempontrendszerre

(összeállította: Rihmer Zoltán)

I. A szótárral kapcsolatos információk (háttér)

1. Tágabb háttér

- 1.1. Az adott nyelvterület mai szótárkultúrájának általános jellemzése, rövid történeti áttekintéssel
- 1.2. A szótár elhelyezése ebben a körben (előfutárai, előzményei; műfajok és irányzatok)

2. Szűkebb háttér

- 2.1. A szótár kiadója (a cég profilja, reputációja; a termék promóciója, elérhetősége)
- 2.2. A szótár szerkesztője (korábbi munkássága, szakmai elismertsége)

II. A szótár tartalmáról szóló információk (statikus leírás)

1. A szótár fizikai leírása

(méretei, súlya; papírja, nyomása, kötése; példányszáma, ára; kiegészítői pl. CD-melléklet)

2. A szótár szerkezete

2.1. Megastruktúra

- a) előszó, használati útmutató (a célközönség megjelölése, a konkrét célok stb. kifejtett és világos volta, megvalósulása a szótárban)
- b) rövidítések, források (teljesség, pontosság, egyértelműség)
- c) esetleg: mutatók, bibliográfia (szakszerűség)

2.2. Makrostruktúra

- a) a szócikkek szerveződési elvei (alfabetikus: szigorú vagy bokrosító; tematikus: a tárgykörök kijelölése)
- b) a közölt anyag jellege (szöveges és képi, ezek viszonya)
- c) lehetséges szövegtípusok (hagyományos szócikk; [keretes] betétszöveg, lista, táblázat stb.)

2.3. Mikrostruktúra

- a) a szócikk tagolódása: mit, milyen sorrendben, milyen megjelenítésben közöl
- b) a szócikk tagolása: a tagolószövegek (felsoroló, csoportosító stb. szimbólumok) jellege, megformálása, alkalmazása

2.4. Mezostruktúra: utalószövegek (belső és külső; szövegre vagy képre); rendezőszövegek (élőfej, élőláb)

3. A szótár tartalma (a mikrostruktúra alapján)

3.1. Lexikológiai alapok

- a) a feldolgozott szókincs nagysága és összetétele (szó, kifejezés, frazeológiai egység stb.); példamondatok száma, szerepe

- b) szinkrónia és diakrónia viszonya
- c) a különféle nyelvváltozatok (diatopikus, diasztrátikus, diafázikus) reprezentációja a szókincsben és minősítési rendszere

3.2. Fonológiai/grafémikai információk

- a) kiejtés(változatok) jelölése, minősítése
- b) írás(változatok) jelölése, minősítése

3.3. Grammatikai információk

- a) morfológia (ún. szótári alak): szófaj; nyelvtani nem, szám és eset, ragozási paradigma stb.
- b) szintaxis: „mondatrészség”; szabad és kötött bővítmények (vonzatok); szórend

3.4. Szemantikai információk

- a) forrásnyelvi metanyelv (*defining vocabulary*, meghatározások jellege [célközönség!]) és/vagy célnyelvi ekvivalenciák
- b) polisémia; homonímia, szinonímia
- c) enciklopédikus ismeretek szerepe és aránya, viszonya a legújabb szakmai és tudományos eredményekhez

3.5. Egyéb releváns nyelvészeti információk

- a) frazeológia (kollokációk, kifejezések, idiómák stb.)
- b) pragmatika (példamondatban, ill. explicit magyarázattal a szócikkekben vagy betétszöveggént)

III. A szótár használatáról szóló információk (dinamikus leírás)

1. Használhatóság a célzott és a nem célzott közönség szempontjából
2. Adatok általános hozzáférhetősége, ellenőrizhetősége
3. A szótár innovatív jellege (új szerkezeti, tartalmi, használati jegyek)
4. A szótár szakmai (gyakorlati, esztétikai stb.) értéke és haszna társadalmi méretekben

Fordítástudomány' 2007.
IX. Fordítástudományi Konferencia
és FTK Öregdiák Találkozó.
IV. Fordítástudományi PhD Konferencia
Budapest, 2007. március 29–30.

Pénzes Tímea – Szamos Réka

2007. március 29-én és 30-án kilencedszer került sor az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének Konferenciájára, melyet az FTT most már hagyományosan a fordítók és tolmácsok szakmai szervezeteivel közösen rendez meg „A magyar fordítók és tolmácsok napja” eseménysorozat keretében. Ugyancsak hagyomány, hogy a konferenciasorozat a négy éve működő Fordítástudományi Doktori Program hallgatóinak bemutatkozásával kezdődik az ELTE BTK „A” épületének földszinti Kari Tanácstermében.

A délelőtti szekciót Nyomárkay István és Klaudy Kinga üdvözlő szavai után Paksy Eszter nyitotta meg *A fordítás külföldi folyóiratok magyar kiadásaiban* című előadásával. Kutatása a globalizáció témakörével foglalkozott. Három sajtótermék magyar változata (az *ELLE*, a *National Geographic* és a *Le Monde diplomatique*) alapján kutatta, hogy milyen arányban és milyen jelöléssel szerepelnek fordítások az említett lapokban. Az előadó érintette a nyílt és a rejtett fordítás kérdését is: míg a nyílt fordítás a forrásszöveg tiszteletét és az új színárnyalatot hangsúlyozza, addig a rejtett fordításban a globalizáció jelei mutatkoznak, azaz a forrásszöveg leértékelődik, a szerző és a fordító személyisége és kiléte háttérbe szorul. Feltételezéseit példákkal is szemléltette: a rejtett fordításra kiváló példa az *ELLE* francia női magazin magyar változata, ahol a képek mellett az aláírás nélküli szövegek és fordítások jelentősége elenyésző. Ezzel szemben a magyar *Le Monde* pontosan jelöli a forrásszöveg és a célnyelvi szöveg szerzőjét, sőt, lábjegyzetekkel látja el a nem az eredeti befogadók számára készült szövegeket.

Dudits András *A fordítói elemző olvasás empirikus vizsgálatáról* tartott előadást. Dudits felsorolta az olvasástípusok különféle fajtáit, pl. ismeretszerző, élményszerző, áttekintő, elemző, kereső, stb. olvasást, és arra a megállapításra jutott, hogy a fordító alaposabban és tudatosabban olvas, a kognitív szövegfeldolgozása mélyebb az „egyszerű” olvasóénál. Empirikus kutatását száz fordítón végezte, hogy bebizonyítsa: a mélyebb feldolgozás tartósabb emléknymokat hagy a felszínes feldolgozásnál, ill. a fordítás/ átfogalmazás céljából végzett olvasás szignifikánsan különbözik.

Bakti Mária a tolmácsolás pszicholingvisztikai vonatkozásait vizsgálta: *Retrospektív interjúk a tolmácsolás kutatásában* című előadásában. Előadásának legizgalmasabb része a tapasztalataiból összeállított példatár volt, ahol felhívta figyelmünket a tolmácsok fejében levő black box működésére. A retrospektív

interjúk segítségével azt próbálta elérni, hogy a tolmácsok visszaemlékezzenek döntéseikre, illetve arra, mennyire tudatosítják döntéseiket, észreveszik-e a hibákat, javítják-e őket, stb. A morfológiai, szintaktikai hibák, téves szótalálás, újraindítás, stb. feltérképezéséhez Csernov valószínűségi előrejelzés és Gile mentális energiagazdálkodás modelljét használta fel, és kimutatta, hogy nemcsak a tolmácsi munka folyamán, de anyanyelvi beszédben sem ritka jelenségek, főként a kezdeti tervezési szinteken.

Horváth Péter Iván *Mitől hiteles a fordítás?* című előadásában főként bizonyítványok, leckekönyvek szakszerű fordításáról, stíluszabadságról és normakövetésről esett szó: mit engedhet meg magának a hiteles fordító (mint például maga az előadó, aki az Országos Fordító és Fordításhitelező Iroda Zrt. alkalmazottja). A bírósági tolmácsolás köréből kerültek ki humorral fűszerezett példái, pl. a közösségi tolmács hogyan „emeli meg” a vádlott stílusát, s miként lesz a „semmijen rosszat nem csinátam” megfelelője a „büntetlen előéletemre való tekintettel helyezzenek szabadlábra”. Egy hozzászólás utalt rá, hogy amikor a fordító segítő szándékkal fordul a vádlotthoz, akár ronthat is a helyzetén, mivel a bíró műveltebbnek hiszi a vádlottat, és fufangos bűnözőt fedezhet fel a véletlenül kínos helyzetbe keveredett menekültből.

A kávészünet után a PhD konferencia Banczerowski Janusz elnökletével folytatódott. Elsőként Mártonyi Éva kalauzolt bennünket gyermekkorunk mesevilágába *A Kincses Sziget két magyar fordításáról* című előadásában. A *Kincses szigeten* számos reália jelenik meg, pl. mértékegységek (öl, hüvelyk, mérföld), pénzfajták (tallér, fillér, arany, garas), földrajzi nevek (szigetek, kikötők, tengerek), stb., amelyeket a fordítók eltérően kezeltek, Devecseri Gábor nem akarta a mese lendületét magyarázatokkal megtörni, míg Gy. Horváth László magyarázatokkal, lábjegyzetekkel látta el a reáliákat, és a fiatalok számára készített fordítást ismeretterjesztési célokra is felhasználta.

Varga Ágnes *Géppel fordított szöveg: magyar vagy nem magyar. Választ adhat az Internet?* címmel tartotta előadását. Csak a teljesen automatikus, emberi segítség nélküli fordítást tárgyalta, és előadása élénk vitát váltott ki. Fő kérdésfeltevése így hangzott: Elfogadjuk szövegnek a gép által fordított szövegeket vagy sem? Mivel nyelven nemcsak a szókincset értjük, hanem a nyelvtant is, elfogadhatók-e szövegnek a nyelvtanilag helytelen szövegek, illetve húzhatunk-e egyenlőségjelet az érthetőség és az elfogadhatóság közé? „Magyarul”: az elemzett gépi szövegek hasonlítanak-e magyar emberek által írt szövegekhez? Varga az internetet hívta segítségül, és pontos stilisztikai adatokkal alátámasztva a Meta Morpho program segítségével mutatta be kutatása eredményeit. A vita indítóoka az volt, hogy mit kezdhetünk az arányokat bemutató számokkal, hiszen az eredmények halmazában előfordulhat a multiplifikálódás, tehát egyes szavakat, szókapcsolatokat több keresőprogram is kidob, pedig csak egyetlen honlapon szerepelnek.

Fischer Márta disszertációs témaként az EU nyelvpolitikája, fordításpolitikája és terminológiája témakört választotta, és előadása is ebből adott ízelítőt. *Az EU terminológia fordításának egy lehetséges tipológiája* című alaposan kidolgozott, szakszerű előadása az EU terminológiáról szólt. Ehhez nagy segítségére volt Gulyás Róbert fóruma, a HUTERM (www.huterm.hu). Az előadásból

kiderült, hogy nem egyszerű ügy huszonhárom nyelvnek közös terminológiát alkotni. Gyakran még a magyar szakmai közönségben sincs egyetértés a terminológia tekintetében, Fischer példájával élve: a többnyelvűség és a soknyelvűség szavakat is különböző kontextusban kellene használni. És van rá példa, hogy más a fogalmi rendszer azonos nyelvterületű országokban is, pl. a francia nyelvű Kanadában és Franciaországban, vagy a német nyelvű Ausztriában, Németországban és Svájcban. Fontos felderíteni, hogy használ-e már megnevezést a magyar szakmai közönség, vagy csak a folyamat során alkotják meg a szót? Ha nem, akkor az elsődleges terminusképző a szakember, politikus, és a másodlagos terminusképző szerepébe kerül a fordító, aki később lép be a terminusalkotási folyamatba. Párhuzamosan, egyidőben lehetetlen egy fogalom megalkotása, hiszen az angolok, franciák, németek hamarabb jutnak az EU-s dokumentumokhoz, míg a magyarok jóval később.

Votisky Anna, a PhD konferencia egyetlen elsőéves előadója zárta le a PhD előadások sorát *Miért kell újraszinkronizálni a filmeket?* című előadásával. Betejintést nyerhettünk abba, hogy a Pannónia Filmstúdió egyeduralma után milyen filmstúdiók alakultak a rendszerváltás után, és melyek a fő okai a filmek újraszinkronizálásának. Pl. technikai ok az amortizáció, de felmerülhet az anyagi kérdések tisztázatlansága, a drága szerzői jog, illetve nyelvi okok, pl. avultság, alkalmatlanság is közrejátszhatnak. Votisky a durva kifejezések finomított és kevésbé finomított változatára hozott példákat videós bemutatójával. Az előadásból nem utolsósorban megtudtam, hogy airline (fedélzeti) változatú filmek is készülnek a repülő utasainak: ezekből kivágják a durva káromkodásokat és a szexre utaló szavakat, és természetesen a légikatasztrófákra utaló jeleneteket.

Banczerowski tanár úr zárszójában elégedettségét fejezte ki a PhD hallgatók teljesítményével kapcsolatban, ám fájlalta, hogy kedvenc témájával, a kultúra-közi kommunikációval foglalkozó tanulmányok hiányoztak a programból.

A „Fordítás és terminológia Európában” című délutáni ülést Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja nyitotta meg, majd Szappanos Géza, az OFFI Zrt. vezérigazgatója beszélt arról, hogyan szabályozzák a hiteles fordítást és tolmácsolást Európában. A második előadó, a Berzsenyi Dániel Főiskola Terminológiai Innovációs Központjának vezetője, Fóris Ágota a világ terminológiai műhelyeit mutatta be. Gulyás Róbert az EU Parlament tolmácsa, a HUTERM terminológiai levelező fórum koordinátora arról beszélt, hogyan folyik a magyar terminológiai munka az európai intézmények gyakorlatában, és hogyan segítenek magukon a fordítók és tolmácsok terminológiai problémáik megoldásában. Az utolsó előadó, akárcsak a korábbi konferenciákon, most is Prószéky Gábor volt, a MorphoLogic igazgatója, aki bemutatta az automatikus terminuskivonatolás lehetőségét és eszközeit. A délutáni szekció után az FTT eddig végzett 37 évfolyamának hallgatói és tanárai találkoztak az FTT tantermeiben a Múzeum körúti campus „F” épületben.

A konferencia második napja új helyszínen, az MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaház VII. emeletén lévő, pazar panorámájú nagytermében került megrendezésre. A közönség az előző naphoz képest kissé kicserélődött, az aktív fordítók és tolmácsok nagyobb, míg pl. a kezdők, illetve a PhD hallgatók kisebb számban képviseltették magukat.

A délelőtti szekciót Szappanos Géza, az OFFI Zrt. vezérigazgatója nyitotta meg, majd átadta a szót az első előadóknak. Klaudy Kinga, Kis Balázs és Lengyel István (ELTE FTT) a *csoportos fordításról* tartottak előadást, mely a <http://kisbalazs.net/ftt/csoxford2007.pdf> url címen mindenki számára elérhető. Klaudy Kinga elméleti bevezetője után Lengyel István a csoportos fordítás gyakorlati aspektusait taglalta, és ismertette magát a munkafolyamatot. Szerinte az eredményes munkához elkerülhetetlen a szemléletváltás a fordításoktatásban (a tanár nem minden tudás forrása – Kiraly 2000, 2005), igyekezett definiálni a csoportos fordítást (Klimkowski) és jellemezni az ideális csoportos fordítót. Lengyel Istvántól Kis Balázs vette át a szót, az előadás ráeső része a *Konfliktusok és kompromisszumok: a konzisztencia biztosítása* alcímet viselte. Kiemelte a konfliktusok és kompromisszumok jelentőségét a csoportos fordítás során, szerinte a konfliktust létre kell hozni, mert az egyetlen elfogadható célnyelvi változat csak akkor jön létre, ha a különböző fordítók munkája különböző szempontok alapján összevethető, illetve az összevetés megtörténik. Ezt a konfliktust azután szabályozni kell, majd fel kell oldani. A terminológiai konzisztencia ismertetése után az előadást a frazeológiai, regiszterbeli konzisztencia bemutatásával zárta.

A nap második előadása a *Hatékonyág és projektszemlélet: új szelek a fordítóképzésben* címet viselte. Kurián Ágnes, az ELTE FTT francia szakcsoportjának vezetője szolt a franciaországi fordítóképzésben tapasztalható változásokról, melynek egyik legrangosabb képviselője a Rennes-i Egyetem Daniel Gouadec vezette szakfordító-képző központja (Centre de Formation de Traducteurs-Terminologues & Rédacteurs – <http://www.uhb.fr/langues/craie/cftrr/ff/cftrr.html>). Kurián elmondta, hogy az észak-franciaországi iparterület közelében lévő iskola indítása előtt a professzor körbejárta a majdani lehetséges munkaadókat, felmérte a piac mindenfajta igényét, és a tantervet ennek alapján állította össze. Minden bizonnyal ennek is köszönhető a központban végzett diákok 100%-os elhelyezkedési aránya. A bevezető után meghallgathattuk Mohácsi-Gorove Anna beszámolóját, aki ösztöndíjasként 4 hónapon keresztül személyes tapasztalatokat gyűjthetett a Rennes-ben folyó oktatásról. Prezentációja alapján egy nagyon jól működő, teljes mértékben a valós munkakörülményekre felkészítő, magas színvonalú gyakorlati oktatás felépítését ismerhettük meg. Ő is beszélt a tanár szerepének megváltozásáról: a tanár-diák szerep helyett inkább a lektor-kezdő fordító viszonyra való törekvés jellemző. A munka a képzés során is nagy önállóságban zajlik, a tanárok minimális jelenlétével, akik inkább egy preventív funkciót töltenek be. A diákok sokrétű gyakorlati ismeretekre tesznek szert, a különböző adatbáziskezelő programok használatától kezdve a pályázatírás trükkjeinek elsajátításán át a munkamenet megtervezéséig mindent megtanulnak. Ez utóbbit a tanév végén egy egyhetes vizsgafolyamat során élesben is kipróbálhatják a hallgatók, hiszen gyakran a kiosztott feladat valós megbízást takar. A vizsgahéten a diákoknak munkacsoportot kell alkotniuk, a feladatokat ki kell tudni osztani egymás között, a háttérinformáció gyűjtésére, fordításra stb. szánt időt ki kell kalkulálniuk, majd még egy mesterségesen generált problémával is meg kell birkózniuk, mire a hét végén leadják az elkészült szöveget.

A délelőtti ülészakot Láng Zsuzsa (ELTE FTT) előadása zárta. Az EPSO szakfordítók számára tartott felvételi vizsgájának tanulságait ismertette a hall-

gatósággal. Az EPSO (European Personnel Selection Office), az európai uniós állások betöltésére alkalmas, magasan képzett szakemberek felvételére szerveződött iroda felvételi vizsgája teljesen anoním módon zajlik. Két óra alatt, nyomtatott szótár igénybevételével, a jelentkezőknek egy 45 soros szöveget kell lefordítaniuk angolról az anyanyelvükre. Egy 2004-es felvételi teszt alapján Láng bemutatta a fordítandó szöveg kiválasztásának aspektusait, elemezte a problematikus részeket, megmutatta a leginkább félrefordított mondatokat, majd az iroda által használt pontozási formanyomtatványt is ismertette. Megtudhattuk, milyen típusú hibákat vizsgál a bizottság, ezek milyen súllyal esnek a latba, illetve a jó megoldásokért adható plusz pontok lehetőségére is felhívta a figyelmünket.

A kávészünet után az előadók sorát Szabari Krisztina (ELTE FTT) folytatta *A tolmácsolandó szöveg paraméterei* c. előadásával. A szó-mondat-szöveg-nonverbális elemek-szituáció-kultúra egységét ábrán szemléltette, vizsgálta a tolmács illetve a fordító szöveghez való viszonyát, majd részletesen ismertette a tolmácsolandó szöveg pöchhackeri paramétereit. A szöveg előkészítettségének fokától kezdve a szöveg kultúrafüggőségén át annak medialitása mind skálán ábrázolható tényezők. Az eredeti programtól eltérően a konferencia előadóinak sorát végül nem Boronkay-Roe Zsuzsa zárta, hanem Jantsits Ágnes, a Konferenciatolmácsok Szakmai Szövetségének elnöke beszélt a bírósági és jogi tolmácsolás hazai és nemzetközi helyzetéről.

A kávészünet után következett a fordítók és tolmácsok szakmai fóruma az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI), a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE), a Konferenciatolmácsok Szakmai Szövetsége (KTSZSZ) és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (BKIK) Fordító- és Tolmács Szakmai Osztálya szervezésében. A fórumon több fontos kérdést vitattak meg a résztvevők: pl. a fordítók és a megbízók viszonya, a fordítók szerzői jogainak kérdése: van-e közvetlen kapcsolat a fordítók és a megbízók között, vagy a fordítók közvetítőkön keresztül kapják a megbízásokat, van-e joga a megbízónak belenyúlni a szövegbe, kit illetnek a szerzői jogok, ha a megbízó megváltoztatja a szöveget, azonosak-e a fordítók szerzői jogai az írók szerzői jogaival stb. A konferenciát az OFFI Zrt állófogadása zárta a MTESZ hetedik emeleti Panorámatermében.

KLAUDY KINGA
NYELV ÉS FORDÍTÁS

Válogatott fordítástudományi tanulmányok

(Budapest: Tinta Könyvkiadó 2007. 274 pp.
ISBN 978 963 7094 68 2)

A válogatás a szerzőnek az elmúlt 25 évben írt fordítástudományi tanulmányaiból készült. A tanulmányok a nyelvészeti fordításkutatás változatos témáit dolgozzák fel: Brassai Sámuel fordítással kapcsolatos gondolataitól az európai uniós szövegek fordításáig, a nyelvpárok szerinti fordítási problémáktól a fordítási univerzálékig, a szövegszintű fordítási problémáktól a fordítások értékelésének és javításának módszertanáig. A fordításkutatás legújabb eredményeit tükrözik, és további kutatásokra ösztönöznek az explicitációs hipotézisről és a szerző által felállított aszimmetria hipotézisről szóló írások.

A könyv előszavában a szerző tizenöt tézisben fogalmazza meg a nyelvészeti fordításkutatással és a nyelvek fordításközpontú leírásával kapcsolatos alapelveit. A nyelvek fordításközpontú egybevetése két szempontból is különbözik a hagyományos kontrasztív nyelvészettől. Először azért, mert dinamikus kontrasztokat vizsgál, azaz olyan különbségeket, amelyek nincsenek előre leírva, listázva és rendszerezve, csak a konkrét fordítási folyamatban kelnek életre. Másodsor azért, mert azt vizsgálja, milyen műveleteket végeznek a fordítók, hogy a fordítás folyamatában találkozó nyelvek dinamikus kontrasztjaiból fakadó nehézségeket leküzdjék.

A kötet érdeklődésre számíthat fordítók és tolmácsok, szakfordítók és műfordítók, lektorok és kontrollszerkesztők, lexikográfusok és szótárkészítők, fordítást kutató nyelvészek és fordítást oktató tanárok körében.

Megvásárolható vagy megrendelhető:

TINTA KÖNYVKIADÓ

1116 Budapest, Kondorosi út 17. Tel: 3750501 Fax: 371 05 02

E-mail: info@tintakiado.hu Honlap: www.tintakiado.hu

**„Kommunikáció az információs
technológia korszakában”
XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti
Kongresszus**

Siófok, 2007. április 19-21.

Nagy Anita

2007. április 19-e és 21-e között, a Kodolányi János Főiskola Siófoki Oktatási Központjában rendezték meg a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) XVII. Kongresszusát. A Kodolányi Főiskola nem először vállalta magára a szervezés gondját, de Siófok most először adott otthont a MANYE rendes éves konferenciájának.

A találkozó első napjának délelőttjén az alkalmazott nyelvészeti tanszékvezetők értekezletére került sor, melynek a bolognai rendszernek megfelelő alkalmazott nyelvészeti mesterszak megalapításának kérdése adott aktualitást. A délutáni plenáris ülést Szépe György professzor, a MANYE elnöke nyitotta meg, majd a vendéglátó Szabó Péter főiskolai tanár, a Kodolányi János Főiskola rektora tartott üdvözlő beszédet. Ezután következett a Brassai-díj átadása, amelyet idén Heltai Pál, a Pannon Egyetem habilitált egyetemi docense kapott meg. A szünet után következett az első plenáris előadás *A gazdasági szaknyelv (át)alakulása a rendszerváltás után* címmel. Chikán Attila, a Corvinus Egyetem közgazdászprofesszora arról beszélt, hogy a rendszerváltás után hogyan kellett megteremteni a magyar gazdasági szaknyelvet, például az addig nem létező üzleti tudományok nyelvét. A második plenáris előadást a Brassai-díj 2006-os kitüntetettje, Hidasi Judit professzor a Külkereskedelmi Főiskola dékánja tartotta *Country branding – Magyarország: Célok és eszközök* címmel, melyben a *country branding*gel, vagyis az országimázs-építő tevékenységekkel kapcsolatban invitálta közös gondolkodásra a kommunikációt és interkulturális kommunikációt kutató-oktató szakembereket. Az első nap szakmai programját négy kerekasztal-beszélgetés zárta, melyek a nyelvoktatásnak a felsőoktatásban lehetséges jövőjét, a könyv és a könyvtár jövőjét, a magyar számítógépes nyelvészet helyzetét és eredményeit, valamint a tartalomalapú nyelvoktatás kérdéseit gondolták végig.

A konferencia második és harmadik napján összesen tizenkét szekció gazdag programjából válogathattak az érdeklődők, a találkozó központi témája idén a „Kommunikáció az információs technológia korszakában” volt. A részletes bemutatás során csak a fordítástudományi szekció előadásaira szorítokozom majd, de álljon itt a konferencia teljes kínálata is: I. Az elektronikus média, a nyomtatott média és a nyelvhasználat; nyelvészet és informatika, internet az idegennyelv-oktatásban; II. Interkulturális kommunikáció és EU-nyelvhasználat; III. Nyelvpolitika: regionális nyelvek, közvetítő nyelvek, nyelvtervezés,

nyelvi jogok; IV. Fordítástudomány; V. Alkalmazott szövegnyelvészet, stilisztika; VI. Kontrasztív nyelvészet; VII. Lexikológia és lexikográfia, terminológia; VIII. Alkalmazott szociolingvisztika, két- és többnyelvűség, a magyar nyelv változatai; IX. Nyelvelsajátítás és nyelvi nevelés, alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben, nyelvművelés; X. Az idegen nyelvek oktatása, nyelvpedagógia: tanulási- és tanítási stratégiák, curriculum-fejlesztés, minőségbiztosítás és teljesítménymérés; XI. A magyar mint idegen nyelv határon innen, határon túl; XII. Szaknyelvi kommunikáció.

A konferencia második, pénteki napját teljes egészében a szekcióülések tették ki. Némelyik „zsúfoltabb” délelőtti szekcióban akár hét előadást is tartottak, a legtöbb esetben azonban hat, a kérdésekkel-válaszokkal együtt is félórás beszámolót hallhattak a résztvevők. Pénteken délután három-öt további előadással folytatódott a munka, szombaton délelőtt pedig – szekciótól függően – további öt-hat előadásra került sor. Itt, a *Fordítástudomány* hasábjain örömmel nyugtázhajtuk, hogy az idegen nyelvek oktatásával és a szaknyelvi kommunikációval foglalkozó szekciók mellett a fordítástudományi volt az, amely mindkét napon „üzemelt”, vagyis igen sokan jelentkeztek a tudományterülethez sorolható előadással.

Lássunk tehát néhányat a fordítástudományi szekcióban elhangzottak közül! Mindjárt a péntek délelőtti szekcióban hallhattunk egy kutatási beszámolót, amely újszerű vizsgálati módszerével hívta föl magára a figyelmet. Csernoch Mária statisztikai eszközökkel arra a kérdésre kereste a választ, hogy egy irodalmi mű (Dan Brown: *The DaVinci Code*) fordításai, rövidített és lemmatizált változatai (utóbbiak eredeti és magyar nyelven) mennyire követik az eredeti mű újonnan bevezetett szóalakjai által kirajzolt mintázatot, vagyis azok a csúcspontok, amelyek a szövegben újonnan megjelenő szavak arányának emelkedését jelzik, az eredetinek megfelelő helyen jelennek-e meg a különféle, fentebb említett szövegváltozatokban. Ez a statisztikai módszer újabb támpontot szolgáltathat annak eldöntéséhez, hogy a fordítás mennyire hű az eredetihez, és a fordítónak sikerült-e megőriznie az eredeti szöveg szószinten megjelenő változatosságát.

Rövid szünet után Klaudy Kinga tartott előadást régi-új témájáról, a mondatok információs struktúrájának fordítás során bekövetkező változásáról. Ezúttal angol-magyar vonatkozásban vizsgálta, hogy milyen műveleteket hajtanak végre a fordítók a kommunikatív ekvivalencia megőrzése érdekében, leszögezve, hogy nem feltétlenül a grammatikai és információs szerkezet megőrzése az ideális megoldás, a „fordítók álma” a fordítás során. Utána Vermes Albert elemezte bőséges és szórakoztató példaanyag segítségével, hogy Nick Hornby *Fever Pitch* című regényének *Fociláz* címen megjelent magyar fordításában volt-e tudatos stratégiája a fordítónak a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók eltérő kulturális háttérismeretéből fakadó értelmezési nehézségek kezelésére. Szintén ebben a szekcióban számolt be vizsgálatáról Bakti Mária, Lesznyák Márta és Zsemberi Eszter. Folyamatorientált fordítási kutatásukban tizenöt fordítást vizsgáltak a lexikai kohéziós eszközök szempontjából, arra keresve a választ, hogy az egyénileg és a párban dolgozó fordítók fordításainak lexikai kohéziós mátrixai mutatnak-e eltérést.

Délután két szekcióülés közül választhattak a fordítástudomány iránt érdeklődők. Az egyikben a gyermek- és ifjúsági irodalom fordításának kérdései-

ről és az újrarendelésről esett szó, majd fordítástörténeti vonatkozású előadások hangzottak el. A másik szekció több előadására is szeretném felhívni a figyelmet. Károly Krisztina a műfaj-transzfer stratégiák, vagyis a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának célnyelvi megőrzésére szolgáló fordítói eljárások meghatározásával és ezen eljárások típusainak részletes bemutatásával foglalkozott, majd kitért arra is, hogy milyen alkompetenciákból épül fel a műfaj-transzfer kompetencia, vagyis mire van szüksége a fordítónak a transzfer sikeres végrehajtásához. Szemere Pál nemlétező szavak és nyelvtanilag hibás szerkezetek fordításának kérdéseiről gondolkodott előadásában. Előbbiekkel kapcsolatban azt figyelte meg, hogy a fordító számos esetben létező célnyelvi szót ad meg ekvivalensként. Ennek lehetséges (nagyobb anyagon bizonyítandó) magyarázataként fölmerülhet, hogy a fordító kevésbé élhet új szavak alkotásának költői szabadságával, mint a szerző. A második csoport, a nyelvtanilag hibás szerkezetek esetén a fordító nyelvtanilag hibás és kijavított szerkezetet is használhat a célnyelvi szöveg létrehozásakor, de kihagyással is élhet. Az előadó azzal zárta fejtegetéseit, hogy néhány hipotézist fogalmazott meg, és ezek érvényességével kapcsolatban közös gondolkodásra hívta hallgatóságát.

A következő előadásban Lesznyák Márta vette számba a fordítói kompetencia-modelleket, melyekre sokan és sokszor hivatkoznak elsősorban pedagógiai és pszicholingvisztikai irányultságú fordítástudományi tanulmányokban, ám sokszor anélkül, hogy tisztáznák a kompetencia általuk elfogadott jelentését. Jól követhető, rendszerezett előadásában Lesznyák Márta áttekintette a pedagógiában és pszichológiában használt kompetencia-felfogásokat, kitért ezek fordítástudományi alkalmazhatóságára, és felhívta a figyelmet a fogalom tudatos használatának fontosságára. Szintén ezen a délutánon hangzott el Heltai Pál előadása, melyben az eredeti és fordított szövegek kollokációs mintázatában megfigyelhető eltérő disztribúció és a kvázihelyesség kapcsolatát vetette fel, angolról magyarra fordított szakszövegek és eredeti magyar szövegek vizsgálata alapján.

A következő napon, szombaton a záró plenáris előadások előtt csak dél-előtt került sor szekcióülésekre, ekkor is párhuzamosan, két teremben. Több előadó foglalkozott a fordítás egyetemi oktatásának különböző kérdéseivel, például Szondy Katalin, aki a Bécsi Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Központjában 2003 óta alkalmazott *blended learning*, vagyis a hagyományos, jelenlétben alapuló tantermi oktatás és az elektronikus eszközök használatán alapuló távoktatás együttes alkalmazásával megvalósuló vegyes oktatás tapasztalatairól számolt be. A szinkrontolmácsolással foglalkozó kutatások is több előadással képviseltették magukat: Kusztor Mónika azt vizsgálta, hogy milyen hatással vannak a közbeékelések és közbevetések a szinkrontolmácsolásra, és hogyan kezelik ezeket a tolmácsok. Eredményei azt mutatják, hogy a szinkrontolmácsok nemcsak a mondat-, de a szó- és szintagmaszintű közbeékeléseket is igyekeznek megszüntetni, illetve ezek tartalmát utólag közlik, ami a forrásnyelvihez képest változásokat eredményez a célnyelvi szöveg kommunikatív egységeinek felépítésében, logikai, szemantikai, pragmatikai kapcsolathálóiban. Tóth Andrea a beszédmegértés és a beszédprodukció szinkrontolmácsolási helyzetre jellemző sajátosságait vette szemügyre, célja az volt, hogy kimutassa a célnyelvi beszéd-

produkciónak időviszonyait (a néma és a kitöltött szünetek arányát, időtartamát, előfordulási gyakoriságát).

A fenti beszámolóban nem esett szó a fordítástudományi szekciókban elhangzott összes előadásról, de az talán kiderült, hogy a kutatási beszámolók, elemzések és elméleti felvetések, vagyis a teoretikus és empirikus kutatások a tudományterület sokféle kérdésével foglalkoztak, számos problémáját villantották föl. Szó esett többek között a fordítás és tolmácsolás oktatásának módszertanáról, továbbá a fordítók által követett stratégiákról és a szinkrontolmácsolás különféle vonatkozásairól (vagyis a fordítás folyamatáról), néhányan irodalmi és nem irodalmi fordítások elemzésére vállalkoztak (vagyis a fordítás eredményét vették szemügyre), mások fordítástörténeti kérdéseket boncolgattak (érintve a fordítás funkciójának problematikáját).

A gazdag szekcióprogram után a fordítástudomány iránt érdeklődők abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy a záró plenáris előadások egyike is ehhez a tudományterülethez kapcsolódott. Elsőként Bárdos Jenő beszélt *A nyelvpedagógiai tudás jellegéről*, utána Klaudy Kinga következett, aki *Tizenöt tézis a fordítástudományról* címmel tartott előadást. Kitért az általános és a magyar fordítástudomány céljaira, a tudományterület érdeklődési körére és vizsgálódásainak tárgyaira, e vizsgálódások sajátosságaira, a fordításkutatás szükségképpen interdiszciplináris jellegére és a hozzá legszorosabban kapcsolódó „segédtudományokra”, a fordítás és a fordításkutatás felhasználhatóságára, végül pedig az egy nyelv helyett két nyelv együttes működését bármely tetszős szerinti nyelvpáron vizsgáló lehetséges kutatási kérdések kimeríthetlenségére.

A konferencia hivatalos programjából már csak a zárás volt hátra. Ennek keretében először Gremesperger László invitált a Balassi Intézetbe, a MANYE 2008-as kongresszusára, melynek „provokatív és gondolatébresztő” munkacíme „*A magyar mint európai és világnyelv*”. Szépe György, a MANYE elnöke elfogadta a meghívást, majd köszönetet mondott a szervezésért. Válaszában Sárdi Csilla, a Kodolányi János Főiskola oktatási rektorhelyettese a konferencia szervezésében oroszán részt vállaló Modern Nyelvek Intézetének (Kodolányi Főiskola) és a konferencián végig jelen levő, minden kérdésre kedvesen válaszoló, fáradhatatlan szervezőknek és segítőknek fejezte ki elismerő köszönetét, melyhez csak csatlakozhatunk. A konferencia, melynek szakmai programját könyvbemutatók és könyvvásár, nem szakmai részét pedig sétahajózás és gulyás-party tarkították, valóban jó hangulatban telt a Balaton partján. Siófoknak fájó szívvel mondunk búcsút, de ne felejtsük, hogy jövőre a Gellért-hegy vár...

(A MANYE konferenciákról további információ: www.manye.pte.hu)

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének kiadványai

Könyvek

Kinga Klaudy 2003. *Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian.* Budapest: Scholastica 473 pp. ISBN 963206839 4

Klaudy Kinga (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* 30 éves az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137

Láng Zsuzsa 2001. *Tolmácsolás felsőfokon.* A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9

Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban.* Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7

Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5

Klaudy Kinga (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve.* Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 69.

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7

Kinga Klaudy – János Kohn (eds.) 1997. *Transferre Necessé Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting.* Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5

Kinga Klaudy – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480 eddig megjelent: 1999/1,2., 2000/1,2., 2001/1, 2, 2002/1,2, 2003/1,2, 2004/1,2, 2005/1,2, 2006/1,2

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

Papp Sándorné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület. Telefon: 4116500 /5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu Megrendelőlapok letölthetők: www-elteftt.hu

Christina Schäffner and Helen Kelly-Holmes (eds.)

Discourse and Ideologies

(Clevedon: Multilingual Matters, 1996. 64 pp.

ISBN: 1-85359-367-2)

Bánhegyi Mátyás

Az elmúlt évtizedben a diskurzus és az abban kimutatható ideológia kapcsolatairól számos kutatás látott napvilágot. Ezek a szövegorientált megközelítések a politikai diskurzus fordításával kapcsolatos kutatások terén is hasznosak lehetnek. A szemlézett kiadvány – bár fordítástudományi vonatkozásokkal kifejezetten nem foglalkozik – véleményem szerint igen hasznos alapműnek számít a diskurzus és az ideológia kapcsolatával fordítástudományi szempontból foglalkozó kutató számára.

A fentiekhez hasonló interdiszciplináris megközelítéseknek gyakran helyt adó, az interkulturális kommunikációtól a québeci őslakosok által beszélt nyelvekig bezárólag a kétnyelvűség, az idegen nyelvtanulás, a szociolingvisztika, valamint a fordítás- és tolmácsolástudomány témaköréből tanulmányokat közlő *Multilingual Matters* kiadó által megjelentetett *Discourse and Ideologies* (Diskurzus és politika) c. kötet az ideológia és a nyelv kapcsolatát vizsgálja a szövegalkotás és -értelmezés szempontjából. A kiadvány szerkesztői: a főként politikai szövegek szövegnyelvészetével és diskurzuselemzésével foglalkozó Christina Schäffner, aki az angliai Birminghamben az Aston University oktatója, és a diskurzuselméletet kutató Helen Kelly-Holmes. A kiadvány Teun A. van Dijknek a társadalmi viszonyok, a gondolkodás és a diskurzus kapcsolatát vizsgáló előadását tartalmazza, amelyet a *Multilingual Matters* által rendezett szemináriumsorozat keretében tartott, és bemutatja az ahhoz kapcsolódó szakmai vitát.

A diskurzuselemzés és az abban megjelenő előítéletek megnyilatkozásának formáival, valamint a diskurzuselmélet, az ideológia és a gondolati sémák kapcsolatával, kölcsönhatásával foglalkozó van Dijk az ideológiát az azonos társadalmi és gondolati sémákat mutató társadalmi csoportok által vallott meggyőződésnéként értelmezi. Van Dijk véleménye szerint az ideológia funkciója nem más, mint hogy egy adott társadalmi csoport érdekeit szolgálja a csoportban meglévő társadalmi viszonyok formálása, illetve a csoporton belüli kommunikáció gyakorlatának befolyásolása révén.

A kötet a következő öt fejezetből épül fel: A szerkesztő előszava (*Editorial*; 1–6. oldal), Teun van Dijk elmélete (*Discourse, Opinions and Ideologies*; 7–37. oldal), Tudományos vita (*The Debate*; 38–53. oldal), Michael Billig kritikája Teun van Dijk elméletéről (*Discourse, Opinions and Ideologies: A Comment* címmel; 54–59. oldal), valamint Teun van Dijk válasza (*Against Reductionism: A Rejoinder*; 60–64. oldal). Az egyes fejezeteket az alábbiakban ismertetjük.

Az *Editorial* részben Christina Schäffner vázlatosan mutatja be a van Dijk által írott értekezés megértéséhez szükséges elméleti háttérrel és tudományos előzményekkel (Marx és Engels, Lenin, Gramsci, Fairclough), valamint magát az értekezés elméleti vázát alkotó feltevéseket. Van Dijk meghatározása szerint az ideológia valójában nem más, mint adott társadalmi csoportok által vallott eszmék társadalmi gyakorlatokon nyugvó kognitív megjelenítésének eszköze. A fenti meghatározásból kiindulva az ideológia háromfajta formában nyilvánulhat meg (azaz kutatható): (1.) az ideológia jelen lehet mint mentális szerveződésű meggyőződések rendszere a társadalom tagjainak mentális reprezentációjában; (2.) az ideológia előfordulása megfigyelhető a nyelvhasználat, illetve a diskurzus keretein belül a feladó megnyilvánulásaiban; valamint (3.) szociálpszichológiai értelemben véve az ideológia a nyelvhasználat és a diskurzus adott szocio-kulturális környezetben megjelenő egyik jellemzője.

Ezen értelmezésekből következik, hogy van Dijk modelljében az ideológia egyfelől rendelkezik társadalmi, azaz az adott kommunikációs helyzetben részt vevő személyekre jellemző, nyelvhasználatot meghatározó funkcióval, másfelől pedig – kognitív funkciója révén – hatással van az adott egyén, illetve társadalom által birtokolt mentális modellekre. Figyelmet érdemel, hogy míg a '60-as, '70-es években az ideológiakutatások lexikai-szemantikai, illetve nyelvtani-szintaktikai szinten folytak, addig manapság inkább a szövegnyelvészet eszközeit használják a szövegek ideológiatartalmának kutatásában.

A van Dijk elméletét leíró *Discourse, Opinions and Ideologies* c. fejezetben van Dijk kiindulópontja az, hogy csak több diszciplína együttes alkalmazása hozhat kielégítő kutatási eredményt az ideológiakutatás esetében. Ennek fényében kognitív és szociálpszichológiai, valamint diskurzuselméleti tézisekre támaszkodva dolgozza ki elméletét, miszerint a diskurzus és az ideológia közötti mentális átmenetet biztosító láncszem a vélemény (opinion). Először a kognitív és szociálpszichológiai megközelítést ismertetjük, majd aztán térünk rá a diskurzuselmélet idevágó területeinek bemutatására.

Általánosságban elmondható, hogy a felállított ideológiaelméletben szereplő, véleményformálással kapcsolatos kognitív és szociálpszichológiai elemek egymással hierarchikus viszonyban vannak. Am mielőtt rátérnénk ezen viszony ismertetésére, szükség van a különböző mentális reprezentációk és a közöttük fennálló kapcsolat bemutatására.

Episztemológiai szempontból az adott egyén által igaznak, valósnak elfogadott meggyőződések (belief) két, éles határvonal nélkül elkülönülő fajtáját különböztethetjük meg: egyfelől a tudást (knowledge), amely valós, ellenőrizhető, igazolható tények, adatok birtoklását jelenti, másfelől pedig az értékelő tartalmú meggyőződést (evaluative belief), azaz mentális értékelő folyamatok révén létrejövő olyan meggyőződést, amely esetében nem létezik olyan objektív kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy pedig hamis. Az értékelő tartalmú meggyőződések egyik fajtája az akár tényszerűleg hamisnak bizonyuló vagy igazolhatatlan társadalmi és morális normák, illetve értékek alapján, mentális folyamatok eredményeképpen kialakított vélemény (opinion). A vélemény ily módon társadalmi szinten létező és az elfogadott társadalmi értékrend által meghatározott kritériumok

meglétét feltételezi, amelyek segítségével az adott egyén, illetve társadalom vagy társadalmi csoport eldöntheti, hogy mit tart kívánatosnak, követendőnek és mit nem. Ebből következik, hogy léteznie kell össztársadalmi szinten jelen lévő társadalmi véleménynek (social opinion), és hogy különbséget kell tenni a társadalmi vélemény és az egy egyén által vallott személyes vélemény (personal opinion) között.

A szerző kitér az attitűd (attitude) és a vélemény közötti eltérésekre is. Meglátása szerint véleményről egyes személyek esetében, míg attitűdről vagy egyes személyek esetében fennálló, egymással kapcsolatban lévő dolgokra vonatkozó véleményhalmazok esetén, vagy társadalmi csoportok által birtokolt véleményhalmazok esetében beszélhetünk. Ebből következik, hogy az attitűdnek szükségszerűen hatással kell lennie a társadalmi véleményre, hiszen mind az attitűd, mind pedig a társadalmi vélemény ugyanabban a közegben, tehát ugyanazokban a személyekben, illetve társadalmi csoportokban fejlődik ki, jön létre.

Az attitűdöket viszont végső soron az ideológia szabja meg, hiszen az ideológia tulajdonképpen az egy adott társadalmi csoport által, a társadalmi normák és értékek között elvégzett válogatás és rangsorolás révén, konszenzussal jön létre. Ebből következik, hogy ha az ideológia hatással van az attitűdökre, amelyek – mint láthattuk – kihatnak az egy adott társadalmi csoport által birtokolt társadalmi véleményekre, akkor könnyen belátható, hogy az ideológia – a fentiek fényében – meghatározza az egyes személyek véleményét, illetve értékrendjét is.

Az ismertetett érvelés előszörre talán kissé tautologikusnak tűnhet, ám ha belegondolunk, hogy ezek az egymásra ható folyamatok a társadalomban kölcsönösen és a társadalom minden vertikális szintjén, minden egyénre és minden irányban hatnak, akkor beláthatjuk, hogy szükségszerűen minden elem hatást gyakorol a többi elemre.

A szerző által vallott diskurzuselméleti megközelítés másik elméleti alapja az a szociálpszichológiai tézis, miszerint egy bizonyos vélemény megformálása minden esetben előzetesen kialakított véleményekre támaszkodva, társadalmilag kontrollált keretek között történik. Mivel az írott vagy szóbeli szövegben megjelenő véleménynyilvánításokat nem feltétlenül vezetik be diskurzusjelölők, ezért egy adott szövegben mondat szinten megjelenő véleménynyilvánítások feltérképezésénél csak a diskurzusjelölőkből történő kiindulás nyilvánvalóan nem hozhat kielégítő eredményt. Ehelyett van Dijk véleménye szerint inkább arra van szükség, hogy a mondatok állítmányi részét szemantikailag elemezzük: amennyiben az állítmányban értékítéletet tartalmazó meggyőződés (beleértve természetesen a véleményt is) található, úgy az adott mondat kétséget kizáróan véleményt tartalmaz.

Fontos azonban látni, hogy a véleménykifejtés nemcsak az egyes mondatokban, hanem az (írott és hangzó) szövegek egészében szövegszinten is megvalósulhat, például a szöveg logikai felépítése vagy – újságcikkek esetében – a címnek és maga a cikk szövegének kapcsolata révén. A véleménykifejtés céljára használt eszközök, valamint a szövegösszefüggés értelmezésének kérdése – nyilvános műfajok esetében mindenképpen – összekapcsolható a retorikával, amely nem más, mint a véleménybefogadás és -értékelés folyamatának befolyásolását

célzó meggyőzés, érvelés művészete. Az érvelés szerepe azért is kulcsfontosságú, mert – visszaautalva a fentiekre, miszerint az ideológia meghatározza az egyes személyek véleményét, illetve értékrendjét – a társadalmi csoportok az általuk vallott értékítéletet tartalmazó meggyöződések érvek segítségével próbálják elfogadtatni a társadalom más csoportjaival, illetve más társadalmakkal. Azaz az egyes társadalmi csoportok az általuk vallott ideológiát a többi társadalmi csoporttal az adott társadalmi-erkölcsi renddel kapcsolatos tényekre, feltevésekre épülő érvelés segítségével kívánják elfogadtatni. Ebből következőleg – mivel az érvelés kizárólagosan az adott kommunikációs helyzetben és kulturális-nyelvi kontextusban létezik – véleményt tartalmazó egyedi érvelésekből leszűrhető a feladónak az érvelésben megjelenő tartalmi kérdésekkel összefüggésben kialakított mentális modellje. Ugyanilyen módon hasonló, nagyobb társadalmi mintákból pedig levezethető egy bizonyos társadalomnak az adott kérdéshez kapcsolódóan kialakított, közös mentális modellje. Ezen modellek összességéből – személyekre, illetve társadalmakra lebontva – meghatározhatók az adott személyek, illetve társadalmak esetében meghatározó és az adott szövegben megjelenő ideológiai tartalmak.

A fentiek gyakorlati, diskurzuselméleti alkalmazását van Dijk a *The New York Times* egyik cikkének szövegelemzésével világítja meg. A szerző a cikkben megjelenő ideológiai töltet szempontjából a szövegben megjelenő véleménykifejtést vizsgálja. Az elemzés során kiderül, hogy a cikkben megtalálhatók explicit (szövegnyelvészeti, illetve szemantikai módszerekkel kimutatható értékítéletet tartalmazó) és implicit (verbálisan megfogalmazott értékítéletet nem tartalmazó, de a tényeket a társadalmilag helyesnek, illetve helytelennek tartott értékek szemszögéből bemutató) vélemények. A szerző az implicit vélemények esetében a különféle tényeknek és véleményeknek a szöveg befogadójában kialakuló viszonyáról feltételrendszereket is megfogalmaz. Ehhez kapcsolódóan főbb következtetései a következők: (1.) a vélemény-kifejezés nem minden esetben tartalmaz feltétlenül értékelő tartalmú meggyöződést; (2.) különféle szavakat, szókapcsolatokat csak akkor lehet vélemény-kifejezésként kezelni, ha azok megegyeznek, illetve nem egyeznek meg a társadalmilag elfogadott véleményekkel, illetve az azok alapjául szolgáló társadalmi normákkal és értékekkel; (3.) nehéz eldönteni azt, hogy a fenti értelemben társadalmilag nemkívánatosnak minősített események említése minden egyes alkalommal negatív tónusban tűnik-e fel az adott szövegben. A szerző a szövegelemzés végén arra hívja fel a figyelmet, hogy előfordulhat, hogy az értékítéletet tartalmazó kifejezéseket egy adott társadalom tényként kezeli, illetve hogy ugyanazokat a tényeket egy másik társadalom értékítéletet tartalmazó kifejezésekként is értelmezheti az adott társadalomban érvényes társadalmi és politikai események leírásával kapcsolatos ideológiai konvenciók, nézőpontok függvényében. Arra pedig, hogy egyes társadalmak milyen kifejezőmódot tartanak értékítéletet tartalmazó kifejezésnek, illetve kezelnek tényként, csak az adott társadalomban uralkodó ideológia adhat magyarázatot.

A könyvben található, *The Debate* címet viselő fejezet tulajdonképpen a van Dijk elméleti előadását követő vita szerkesztett változata, melynek résztvevői jeles ideológiakutatók, többek között: Michael Billig (University of Loughbo-

rough), Paul Chilton (University of Warwick), Ulrike Meinhof (University of Bradford), Kay Richardson (University of Liverpool) és Christina Schäffner (Aston University). Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül felsoroljuk az általunk legfontosabbnak tartott témaköröket: az ideológiakutatás és más tudományterületek kapcsolódási pontjai, a nyelv és az ideológia társadalmilag közösen birtokolt, ám egyénekenként különböző jellege, az ideológiák következetessége (egyes ideológiai elemek egy-egy személy esetében történő együttes előfordulása és annak valószínűsége), a diskurzuselemzés létjogosultsága és hasznossága az ideológiakutatás szempontjából (pl. mennyire befolyásolják az elemzőt a szöveg írójáról számára előzetesen rendelkezésre álló információk, pl. az előző publikációk stb.), az író mentális modellje és az általa végzett szövegalkotás kapcsolatának egyértelműen kimutatható összefüggései.

A *Discourse, Opinions and Ideologies: A Comment* c. részben Michael Billig kritikáját olvashatjuk van Dijk elméletéről. A Billig által írt észrevételek egyfelől kitűnően összefoglalják van Dijk elméletét és további információkkal szolgálnak az általános elméleti háttérrel illetően, másfelől pedig kritikai véleményt is megfogalmaznak az elmélettel kapcsolatban. Wittgensteinre hivatkozva Michael Billig kétségbe vonja, hogy a nyelvi megformálás minden esetben egybeesik a közlési szándékkal, illetve a beszélő által elérni kívánt kommunikációs céllal. (Erre példaként hozza fel az *I think...* és az *I find...* stb. angol nyelvű bevezetőmondatokat, amelyek nem mindig véleménykifejtést vezetnek be.) Billig szerint a tényeknek egy adott társadalom által tényként vagy véleményként való azonosítása, illetve elfogadása, valamint a tények egyes társadalmak által, bizonyos szempontból történő beállítása, láttatása szintén az adott társadalomban uralkodó ideológia kérdése: nem lehet minden esetben hajszálpontosan különválasztani a faktuális dolgokat, eseményeket (the factual) az ideológiával átszőtt dolgoktól, eseményektől (the ideological). Billig szerint az ideológia hatása pontosan abban rejlik, hogy segítségével a tény és a vélemény közötti határvonalakat „önkényesen”, illetve társadalmilag legalizált módon el lehet tolni, és ezzel az uralkodó ideológiát, illetve az ilyen ideológia megalkotását befolyásolni tudó társadalmi csoportok ösztársadalmi szinten eredményt tudnak elérni, tehát másokat befolyásolni képesek. Billig hangsúlyozza, hogy véleménye szerint az ideológiakutatás túlmutat a van Dijk által megvalósított pusztá véleményelemzésen.

A van Dijk válaszána helyet adó *Against Reductionism: A Rejoinder* c. fejezetben van Dijk kifejti, hogy elmélete még korántsem kész, és hogy az általa felvázoltakat kognitív- és társadalompszichológiai alapokon nyugvó **kísérleti** megközelítésként kell értelmezni. Reagálva Michael Billig kritikájára, van Dijk abbéli meggyőződésének ad hangot, miszerint a megnyilatkozások jelentése (meaning) – és hasonlóképpen az elvont jelentés is – valójában nemcsak társadalmilag elfogadott konvenciókon alapul, hanem kognitív szinten mindenképpen tükröznie kell a beszélő szándékát. Így azt feltételezni, hogy számos esetben a beszélő szándéka és a nyelvi megformálás között nincs direkt kapcsolat, téves elképzelés lenne. Van Dijk szerint az ideológia meghatározza, hogy az egyes társadalmak hogyan látják és láttatják a világot, milyen a világvilágképük és hogy maguk elé milyen ösztársadalmi célokat tűznek ki. Van Dijk értelmezésében

az ideológiakutatásnak valójában a kognitív elméletek, valamint a társadalmi normák és társadalmi gyakorlat (beleértve a diskurzust is) interakcióját kell feltárnia.

A könyv jó bevezetőül szolgál a témával ismerkedőknek, hiszen gondolatébresztő ízelítőt kapunk abból, hogy az ideológia és a nyelv kapcsolatát valójában milyen sok szemszögből lehet vizsgálni. A kötet azonban az ideológiakutatás témájában járatosabbaknak is tartogat újdonságot, mivel számos tudományágat felölelő új multidiszciplináris megközelítést vázol fel. Akik pedig a fent ismertetett elmélet továbbfejlesztett változatára kíváncsiak, szívesen fogják olvasni van Dijk szociokognitív elméletét a Bell és Garrett által szerkesztett *Approaches to Media Discourse* című kiadványban. A recenzált kiadvány egyébként megjelent a *Current Issues in Language and Society* 2. kötetének 2. számaként is.

Irodalom

Bell, A. and Garrett, P. (eds.) 1998. *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell.
van Dijk, T. A. (ed.) 1997. *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks: Sage.

Malcolm Williams

**Translation Quality Assessment:
An Argumentation-Centered Approach**
(Ottawa: University of Ottawa Press, 2004. 188 pp.
ISBN – 0776605844)

Zsembery Eszter

A könyv a kanadai University of Ottawa Press könyvkiadó *Perspectives on Translation* című sorozat köteteként jelent meg 2004-ben, mely sorozat elméleti és gyakorlati szempontból vizsgálja a fordítási tevékenységet. A fordítás történetén, módszertanán és elméletén túl a lexikológia, a terminológia és a tolmácsolás témakörével is foglalkozik. A könyv továbbá a fordítástudományban elért eredményeiért 2002-ben elnyerte a kanadai Vinay-Darbelnet díjat. A szerző jelenleg a University of Ottawa Fordító és Tolmácsiskolájában tanít.

A könyv hátlapjáról megtudhatjuk, hogy Williams a fordítás minőségének fő kritériumaiként az érvelés és tartalom sikeres átadását jelöli meg, és e könyv lapjain a hagyományos mikrotextuális hibaelemzésen túlmutató, a fordítás minősítési értékelésének diskurzusalapú, érvelésközpontú megközelítését vázolja.

A hibaelemzésen alapuló értékelés alapvetően a hibák megszámlálásából indul ki, így az értékelés során inkább a mondaton belüli elemek vizsgálata lesz elsődleges, nem pedig a forrásnyelvi szöveg kulcsüzenete. Williams szerint a fordítás minőségét annak tükrében kellene értékelni, hogy a fordítónak mennyiben sikerült a forrásnyelvi szöveg tartalmát és érvelési struktúráját közvetítenie. Ehhez a következő hat értékelési szempontot ajánlja: az érvelési makrostruktúra, propozicionális funkciók, a gondolatok összekötésének és a következtetések levonásának jelölői, érveléstípusok, szóképek és a narratív stratégia. Ezekon keresztül igazolja, hogy az érvelés értékelése során a szöveg egészét, az üzenet és az indoklás átvitelének sikerességét is vizsgálni kell. Könyvében ezt a megközelítést kétfajta szövegen mutatja be: statisztikai jelentéseken és közlésre szánt, érvelő típusú cikkeken.

A bevezető részt alaposan át kell tekintenünk ahhoz, hogy pontos képet kapjunk arról, miért fordult a szerző az érvelésközpontú fordítási minőség értékelése felé, mi alapozta meg modelljét. A bevezetőben a szerző bemutatja, mit is jelent a fordításminőség értékelése (translation quality assessment), bemutatja annak fejlődését. A fordításminőség értékelése nem új terület. Ma a fordítás a „nyelvi ipar” teljes jogú önálló területe, és egyre nagyobb hangsúlyt kap a fordítás a minőségbiztosítási folyamatokban, a szabványosításban. Olaszország és Németország például nemzeti fordítási standardokat állapított meg, és várhatóan a közeljövőben egy európai standardot is jóváhagynak. A fordítás minőségi értékelése ma alapvetően már nem a hajdan fontos esztétika, vallás és politika

területén, hanem pedagógiai és adminisztratív (pl. hallgatók értékelése), gazdasági és jogi területeken (pl. szállítást megelőző fordításminőségi ellenőrzés, minőségbiztosítás, illetve utólagos ellenőrzések terén) vált fontos tényezővé.

Ma már minden területen szükség van a fordítás minőségi értékelésére, mert a megbízhatóság első számú szemponttá lépett elő a megrendelő számára. A különböző csoportoknak más és más okból van rá szükségük. A szerző Hönigre hivatkozva csoportosítja a fordítási minőség értékelésében érdekelteket. Bemutatja, miért hasznos ez a felhasználó, a profi, amatőr, illetve kezdő fordító számára. Megállapítja, hogy léteznek ugyan nemzeti standardok, azt azonban egyik standard sem tartalmazza, mik az ismérvei a „jó”, „elfogadható”, illetve „kielégítő” fordításnak. Amíg nem határoznak meg egységesen ilyen kritériumrendszert, addig ez folyamatosan vitákra ad okot.

A vitákat az is indukálja, hogy a fordítás célja is műfajonként más és más, tehát más és más kritériumok fogadhatók el egyes területeken. A fő ok azonban szerinte nem ez. A következőkben tíz okot, illetve kérdést fogalmaz meg ennek indoklására. 1) A kulturális különbség. A fordítás területén leggyakrabban előforduló műfajok (műfordítás, médiafordítás) éppen a kulturális különbségeket hivatottak közvetíteni és nem a közös vonalat, tehát egy közös kritériumrendszer nem lenne képes ezeket a különbségeket egységesen kezelni. 2) A fordításon kívül álló tényezők (a határidő, a forrásnyelvi szöveg nehézségi foka, a felhasználó, az értékelő kompetenciája az adott területen) különböző mértékben befolyásolják a fordítás „abszolút” minőségét. A kérdés ennek mértéke. 3) Kérdés, hogy a fordítási tevékenység során a minőségi elvárásokra vonatkozóan kinek a szava „döntő”. A fordítóiroda elvárásai nem feltétlenül egyeznek a megrendelő, felhasználó és sok esetben az olvasó igényeivel. 4) A nyelvi hibák értékelésének kérdésében nincs egységesség. 5) A fordítói „hűség” területén is következtelenségek mutatkoznak: nem egyértelmű, hogy a teljes szöveghűség, vagy az üzenet közvetítése-e a legfontosabb szempont. 6) A fordításminőség értékelési modellje a hibák feltárására és elemzésére összpontosít, ezért az „emberi erőforrás” befektetett mértéke magas, azaz hosszú időt vesz igénybe. A mintavétel alapján történő hibaelemzés pedig nem az egész szöveget vizsgálja, ráadásul lehet, hogy súlyos hibák maradnak a szövegben. 7) A hagyományos fordításminőség-értékelés a hibák mennyiségi meghatározására alapoz, melyhez minőségi értékelési szempontokat állapítanak meg (pl. a fordítóirodák, a tanárok), de ebben a rendszerben a súlyozás miatt lehetnek olyan nem értékelt „határesetek”, melyek befolyásolhatják a fordítás minőségét, mégsem kerülnek felszínre, és ezért két, minőségileg teljesen eltérő, hibaszámát tekintve viszont azonos fordítás ugyanolyan értékelést kap. 8) A számszerűsítésből, azaz kvantifikálásból következő értékelési nehézségeket megoldaná, ha megegyezés születne abban, mi minősül „kritikus”, „súlyos”, „kis” stb. hibának. Ez azonban ismételtelen olyan terület, ahol nehéz egyezsége jutni, mivel van, aki szerint a fordítás közben pl. a számadatokban vétett hiba súlyosnak minősül, míg mások úgy vélik, hogy a felhasználó, mivel szakmabeli, ezeket a problematikus eseteket az olvasás során automatikusan javítja, tehát átsiklik felette. 9) Amennyiben figyelembe vesszük az összes fordítási értékelésre vonatkozó paramétert, és feltesszük, hogy képesek vagyunk kifogástalanul elvégezni ezeket az elemzéseket,

a könyv szerzője felteszi a kérdést, vajon miként tudunk ezek után az adott fordításra vonatkozóan átfogó minősítést adni. 10) A különböző értékelési kritériumrendszerek eltérő jellemzőkkel bírnak: más szempontok dominálnak a fordítóirodáknál, mások az auditoroknál, megint mások a fordítóképzésben oktatóknál, ahol az általános értékelési standardokon belül is mutatkozhatnak eltérések (az adott fordítást formatív módon értékelik-e, vagy összegző értékelést készítenek róla). Nincs tehát egységesség. A könyv szerzője művében nem vállalkozik az összes probléma megoldására, de igyekszik megválaszolni a mintavétel, kvantifikálás és „határesetek” kérdését, meghatározni a hibatípusokat és a hibák súlyozásának szempontjait. E vizsgálatban a diskurzuselemzés érvelésközpontú szempontját alkalmazza a fordításminőség értékelésére, mellyel igyekszik kiegészíteni a létező mikrotextuális sémákat, különös tekintettel a szakfordításokra. Kísérletet tesz továbbá annak ábrázolására, miként lehet a szubjektív tényezőt és az esetlegességet, rendszertelenséget minél inkább kiküszöbölni a fordítás értékelése során. Az általa kialakított érvelésközpontú modellre a modell tesztelése alapján diskurzusalapú minőségi standardot is ajánl.

A könyv két nagy részből áll. Az első rész négy fejezetben az érvelésközpontú fordításminőségi értékelés modelljét ismerteti, a második rész három fejezetében a modell tesztelését, a mérők finomítását mutatja be, és végül a minőségi standardok egy definícióját is megkapjuk. A könyv végén Williams függelékben mutatja be a fordítási modell értékelési módját, folyamatát és eredményét, illetve terminológiai függelékben tisztázza a műben használt fogalmakat.

Az első fejezetben a szerző a fordításminőség értékelésének jelen állapotát mutatja be a kvantitatív és a nem kvantitatív alapú modellek, a fordítási normák feltérképezésén és definícióin keresztül. A fejezet végén célkitűzésként határozza meg az érvelésközpontú modell felállítását, illetve a fordítási hiba új definíciójának meghatározását, valamint annak az állításnak az igazolását, mely szerint a szöveg makrostruktúrájában minél magasabb szinten jelenik meg a hiba, annál súlyosabbnak minősül.

A második fejezetben áttekinti, miként épül fel az érvelés, és érvelési sémát mutat be. Érvelésközpontú értékelési modelljét az érvelési sémára, illetve retorikai topológiára alapozza, mely utóbbi magában foglalja a szerveződési kapcsolatokat, kötőelemeket, propozicionális funkciókat, érveléstípusokat, szóképeket és a narratív stratégiát, melyeket a harmadik fejezetben mutat be elemenként, és illusztrálja, miként lehet azokat az érvelésközpontú értékelés során mérni, majd az ötödik fejezetben ezek segítségével veti össze a forrás- és célnyelvi szöveget.

Az érvelési sémában a következők az értékelés szempontjai: az érvelés lényege, azaz maga az érv (claim, discovery); az érv megalapozottsága (grounds); az érvet és az azt megalapozó gondolatok közötti kapcsolóelem (warrant); az irányelvek, vagyis a vonatkozó törvények, standardok (backing); az érvelés lényegének modalitása (qualifier, modalizer): azaz az érv lehet „feltehető”, „bizonyos” stb.; az ellenérvek (rebuttal, exception, restriction); a példák (example); valamint az általános keret (generic framework). A második fejezet végén ezeket az elemeket egy értékelési mintamoddellen illusztrálja.

A negyedik fejezet meghatározza, mi minősül „súlyos” hibának, előkészíti a modell tesztelését és a minőségi standard meghatározását. Ipari területen a

minőségellenőrzési rendszerekben a hiba alapvetően három kategóriára oszlik: kritikus, súlyos és kis hiba. A természettudományos és műszaki területeken jól elhatárolhatók ezek a kategóriák. Williams összeveti ezt a jelenlegi, fordításminőséget értékelő modellekkel, melyből kiderül, hogy a fordítás területén akkor beszélhetünk súlyos hibáról, ha a célnyelvi szöveg használhatatlan. Ahhoz, hogy meghatározzuk azt a pontot, ahonnan a szöveg már használhatatlan, meg kell állapítani, melyek a szöveg lényegét érintő elemek. Ezáltal képet kaphatunk arról, milyen fokú a hiba, mely annak az adott elemnek a fordításában bekövetkezik. A problémát tehát az jelenti, miként definiáljuk azt, hogy „lényegi” elem. Ezt Williams úgy határozza meg, hogy amennyiben a szöveg érvelésének központi gondolati szintjén nincs hiba, a szöveg teljesíti a minőségi követelmények minimálisan elvárt szintjét, hiszen a kritikus hibák mérői az érvelési sémában bemutatott elemek (backing, warrant, grounds, qualifier, claim, restriction). A fejezet végén a tesztelés előtt azt a feltevését fogalmazza meg, hogy az érvelési (indoklási) modell helyes felismerése és közvetítése a fordítási minőség kulcsa, szemben a funkcionalista elmélet alapját képező szabályokkal, hagyományokkal és normákkal.

A könyv második részében a modellt előzetesen két, a kanadai kormány által kiadott statisztikai, valamint energiahatékonyságról szóló szövegen és két kriminológiai, illetve jogi kérdésekkel foglalkozó szövegen mutatja be.

Az ötödik fejezet a modell tesztelési folyamatát írja le. Először megállapítja a forrásnyelvi szöveg érvelési sémáját, elrendezését és szerveződési kapcsolatait. Az elemzés második részében a célnyelvi szöveget vizsgálja meg, értékeli a szöveg egészére vonatkozó koherenciát, és meghatározza a központi szakaszok potenciális problémáit (melyek tartalmazzák az érvelési séma elemeit). Ezt követően összeveti a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveggel a második fejezetben meghatározott retorikai topológia eszközeinek tükrében. Az elemzés végén globális fordításminőség-értékelést végez, melyben a kapott részeredményeket kiegészíti kvantitatív elemzéssel.

A hatodik fejezetet a szerző a modell finomításának szenteli. Az elemzés összefoglalásaként megállapítja, mely esetben alkalmas a modell arra, hogy normatív értékelési állításokat fogalmazzunk meg a fordítás egészének minőségéről, illetve az egyes minőségi tényezőiről. Ezekhez megállapítja, hogy a paraméterek (az érvelési makrostruktúra: az elrendezés és a szerveződési kapcsolatok; a pozicionális funkciók, kötőelemek és egyéb inferenciajelölők; az érvelés; a szóképek; valamint a narratív stratégia) önmagukban is eléggé tágak ahhoz, hogy megmutassák a jelentésközvetítés során bekövetkező defektusokat, hibákat. A modell értékelési szempontjait azonban a nyelvi minőség mérésének terén még bővíteni, finomítani kell. Kiderült, hogy az elrendezés (*dispositio*) mérése hasznos a szöveg egészének értékelésében, de nem alkalmas a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti absztrakt, finom különbségek feltárására. Így központi mérőeszközként nincsen rá szükség, elhagyható. Hasonló a helyzet a szerveződési kapcsolatokkal is. Ezeket a finomítás során ki is hagyja az értékelési szempontok közül. A szóképek csak a népszerű kriminológiai és a jogi szövegben voltak relevánsak, ezért azokat kiemeli a minőségértékelési hálóból, és a szakterület-specifikus paraméterek közé sorolja. A narratív stratégia elemei pedig a statisztikai

szövegekben bizonyultak jellemző értékelési szempontnak. Egyéb elemeket viszont, úgy mint a terminológia, a stílus stb. a szöveg típusától, szakterületétől illetve felhasználási céljától függően bevonja az értékelésbe. Mivel a koherenciát mérő propozicionális funkciók, valamint a kohéziót mérő kötőelemek, inferenciajelölők közötti kapcsolat nagyon erős, ezért az általános modellben ezeket a paramétereket véleménye szerint mindenképpen meg kell tartani.

A könyv szerzője ezután összeveti a fordításminőséget értékelő modelljét (ARTRAQ) az információ minősége szempontjából a kvantitatív-mikrotextuális minőségi értékeléssel. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az érvelésközpontú modell sok esetben eltérő elemeket állapít meg súlyos hibaként, mint a kvantitatív modellek, továbbá azt, hogy a hibák kombinációja, melyek egyenként ugyan nem súlyosak, együtt a kötőelemek és narratív stratégia elemeinek sorozatos félrefordításához vezetnek. Emiatt az olvasó csak komoly erőfeszítések árán képes értelmezni a szöveget. Ezáltal az önkényes elbíráláson túl objektíven megállapítható, mi minősül súlyos hibának, az értékelő elmélettel alátámasztott módon tud dönteni, mely tényezőt eddig a hibák számának meghatározásával nem lehetett objektíven értékelni. A hibákat három kategóriába sorolja: „kritikus”, „súlyos” és „kis” hibát állapít meg. „Kritikus” az a hiba, amely miatt sérül a szöveg érvelési sémája; „súlyos”, valamint „kis” hiba az egyéb, hagyományosan súlyosnak, illetve kis hibának minősülő defektus.

Az átdolgozott modell tehát két paraméterkört ölel fel: az alapvető és a szakterület-specifikus paraméterek körét. Az alapvető paraméterek minden szakfordításra alkalmazhatók a fordítás céljától és szakterületétől függetlenül. A szakterület-specifikus paramétereket az értékelő választja meg annak tükrében, milyen fordítási munkáról van szó, milyen szakterületen készül a munka és mi a fordítás célja. Ide tartoznak a terminológia, szókép, forma és a célnyelvi minőség ismervei.

Az objektív értékelési modellben az értékelési skála kialakításában további cél a kvantifikálás minimumra szorítása. A kritériumrendszerben a különböző paraméterek különböző súlyozással szerepelnek. Ez az elhatárolás összehasonlító elemzésben tökéletes, de globális értékelésben hasznosabb százalékos arányokat felállítani. Ez alapján a hibátlan fordítás értéke 100%. A minimális szint, melyen a fordítás elfogadható, 30%-ot képvisel ebben a rendszerben, tehát amennyiben ez nem teljesül, 0%-os a fordítás. Amennyiben a fordítás minimális szintje teljesül, a fordítás minimális értéke 71%. Ezen felül az értékelő dönti el, hogy a fennmaradó 29% milyen arányban oszlik meg a többi értékelési paraméter között. Használhatja a gyakran alkalmazott normareferencián alapuló értékelést: 10 = kiváló (excellent), 8 = jó (very satisfactory), 6 = kielégítő (satisfactory), 4 = elfogadható (fair), 2 = gyenge (poor). Ezeket a kategóriákat azonban meg kell határozni, „értékkel” kell feltölteni ahhoz, hogy a rendszer valóban hasznos, kritériumokkal behatárolt értékelési rendszerré váljon.

A hetedik fejezetben Williams a standard kialakítására vállalkozik. A különböző norma- és standard-meghatározásokon keresztül érvelésközpontú minőségértékelő rendszerére a következőket állapítja meg, melyekhez véleménye szerint a fordítóknak igazodniuk kell. 1. *Maximum/publikációs standard*: a szöveg közvetíti az érvelési séma minden elemét, minden szempontból megfelel

a célnyelvi paramétereknek és a többi megválasztott alapvető, illetve szakterület-specifikus paraméternek, és nem tartalmaz kritikus vagy súlyos hibát. 2. *Információs standard*: az elsőtől annyiban tér el, hogy igazodik a megválasztott alapvető, illetve szakterület-specifikus paraméterhez, és nem tartalmaz súlyos hibát. 3. *Minimum standard*: a szöveg közvetíti az érvelési séma minden elemét, és nem tartalmaz kritikus hibát. 4. *Szubstandard*: a szöveg nem közvetíti az érvelési sémát (legalább egy kritikus hibát tartalmaz) és/vagy nem igazodik egy vagy több alapvető, illetve szakterület-specifikus paraméterhez.

Williams záró, összefoglaló fejezetében az első fejezetben meghatározott célok alapján értékeli modelljét. Az érvelésközpontú értékelési modell a szöveg minden szintjén (legyen az szó, mondat vagy bekezdés) explicit módon szükségszerűen kapcsolódik a makrotextuális elemekhez. Az érvelés paraméterei egyszerre makro- és mikrotextuálisak. A modell finomításával pedig lehetőség nyílt arra, hogy a különböző paraméterek hagyományosabb, mikrotextuális hibaelemzését egységbe rendezze aszerint, hogy mi a megrendelő, végfelhasználó igénye, milyen természetű a szöveg. Ezáltal megfelel annak az elvárásnak, hogy egy értékelési rendszer legyen funkcionális. Elmondhatjuk, hogy a modell lefedi a jelentésátvitel minőségét minden szinten, és a kibővített, súlyozott variáns még a célnyelvi értékelésre is ajánl paramétereket.

A könyv szerzőjének érvelésközpontú, fordításminőséget értékelő modellje (mint folyamat vagy vezérstandard) és értékelési hálója (mint produktumstandard) megteremti az elméleti alapot, és rugalmasan illeszkedik a legtöbb fordításminőséget értékelő modell igényeihez és céljához. A fordításminőséget mérő eszközökkel szembeni régebbi kritikákat az új minimum-standard bevezetésével és a *súlyos hiba* definiálásával meg lehet válaszolni.

Azáltal, hogy Williams az értékelési szempontrendszert a lexikai és szintaktikai elemek elemzése helyett a szövegre, az üzenetre és az érvelésre helyezi, utat nyit egy olyan, a fordítás minőségét értékelő rendszerhez, mely a minőségre helyezi a hangsúlyt a fordítás funkciójának és végfelhasználásának tükrében, s amely a szakfordításból nagyon hiányzott.

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára

1. Alapszabály:

Egyetlen név sem szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név sem szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben.

2. Hivatkozás a folyamatos szövegben belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964).
- ha szó szerint idézünk akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.”, sem „p”, sem „pp”.

3. Idézés:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).
- a szerzők nevét ne írjuk kiskapitálissal, ne vastagítsuk és ne kurziváljuk.
- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt.
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**).

5. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias = és mások).
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a füzetszámot és a pontos oldalszámot: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* 2. évfolyam. 1. szám, 77–89.
- a folyóirat megnevezése előtt NEM kell "In:".
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem "old.", sem "p", sem "pp".

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a szerkesztőt vagy a szerkesztőket (előtte In:), utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- tanulmánygyűjteményben megjelent cikk esetén a hivatkozás végén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Fóris Á. 2001. Olasz szótárkiadás Magyarországon. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 346–354.
- több szerkesztő esetén kiírhatjuk az idézett kötet összes szerkesztőjét: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) 2005. "Mindent fordítunk és mindenki fordít". *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó.
- több szerkesztő esetén azt is megtehetjük, hogy csak az első szerkesztőt írjuk ki és utána et al. (et alias = és mások) következik. Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. "Mindent fordítunk és mindenki fordít". *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Kegyesné Szekeres E., Salánki Á. 2004. Személyiség, beszéd és írásképek. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 428–437.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** szerkesztőjét (szerkesztőt), a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Kiefer F. 2004. Alkalmazott és elméleti nyelvészet az ezredfordulón. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 23–31.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Károly K. 2005. Az explicitáció és az implicitáció aszimmetriájának empirikus vizsgálata. Elhangzott: *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. április 7–9.

10. Lábjegyzetek:

- általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből stb.),
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

- a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kéziratral együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást (pl. versek tördelését, központosítását).

13. Ábrák, táblázatok:

- az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat **FÖLÖTT KÖZÉPEN** helyezzük el.

14. Képek, grafikonok, diagrammok:

- a cikk nem szöveges részeit jó minőségű, fotózható formában, külön oldalon (is) kérjük csatolni a tanulmányhoz. Mellőzzük a színes grafikonokat, mert fekete-fehér nyomtatásban nem látszanak a különbségek.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2007

- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 274 pp. ISBN 978 963 7094 682
- Székely Gábor 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 141 pp. ISBN 978 963 7094 668
- Szűcs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 224 pp. ISBN 978 963 7094 644
- Heltai Pál (szerk.) 2007. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia.* A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. I–II. 1284 pp. Gödöllő–Pécs: SZIE-MANYE. ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-9483-78-1
- Fóris Ágota, Pusztay János (szerk.) 2007. *Utak a terminológiához* 245 pp. ISSN 1788-6368, ISBN 978-963-9531-74-1 Szombathely: BDF Uralisztika Tanszék.

2006

- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés.* 187 pp. ISBN 10 963 06 1489 8 Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Anthony, Pym, Miriam Shlesinger and Zuzana Jettmarová (eds.) 2006. *Socio-cultural Aspects of Translating and Interpreting.* 255 pp. Benjamins Translation Library 67. Amsterdam: Benjamins. ISBN 90 272 16754
- Mary Snell-Hornby 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* 205 pp. Benjamins Translation Library 66. Amsterdam: Benjamins. ISBN 90 272 116738
- Monika Doherty 2006. *Structural Propensities: Translating nominal word groups from English into German.* 196 pp. Benjamins Translation Library 65. Amsterdam: Benjamins. ISBN 90 272 11672
- Mona Baker 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account.* London and New York: Routledge. 203 pp. ISBN 0 415 38396-X

- Klaudy Kinga (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Kiadó. 333 pp. ISBN 963 7094474 (A kötet Papp Ferenc több fordítással kapcsolatos tanulmányát is tartalmazza.)
- Huszár Ágnes (szerk.) 2006. *A családi nyaggyatástól a munkahelyi nyelvhasználatig*. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 162 pp. ISBN 963 7094 17 2
- Dróth Júlia (szerk.) 2005-2006. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389
- Zelényi Anna, Bradean-Ebinger Nelu, Dávid Gábor Csaba (szerk.) 2006. *Tanulmánykötet a nyolcvanéves Hegedűs József tiszteletére*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 154 pp. ISSN 0238-2351

2005

- Franz Pöchhacker, Miriam Shlesinger (eds.) 2005. *Healthcare Interpreting: Discourse and Interaction*. Special issue of *Interpreting* 7:2 176 pp. Benjamins Current Topics 9. Amsterdam: Benjamins.
- Birgitta Englund Dimitrova 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. 295 pp. Benjamins Translation Library 64. Amsterdam: Benjamins. ISBN 90 272 1670 3
- Kassai Ilona (szerk.) 2005. *Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció*. Nyelvészeti doktorandusz füzetek 3. Pécs: PTE Nyelvtudományi doktoriskola. 116 pp. ISBN 963 9074 22 5
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó. 118 pp. ISBN 963 219 717 8
- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 218 pp. ISBN 963058257-0
- Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej (szerk.) 2005. „Mindent fordítunk és mindenki fordít”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó, 318 pp. ISBN 9789639131736

Folyóiratok

*A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Klaudy Kinga főszerkesztőnek
(E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu)*

Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies 2006. Vol. 7. No. 2. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923

- Alkalmazott Nyelvtudomány* 2006. 6. évf. 1. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061
- Hungarológiai évkönyv* 2006. VII. évf. 1. szám. Nádor Orsolya és Szűcs Tibor (szerk.) Pécs: PTE BTK.
- Modern Nyelvtanítás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat.* 2007. XIII. évfolyam 1. szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Tinta Könyvkiadó. ISSN 1219-638
- Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 2006. Vol. 16. No. 1,2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736
- Target* 2007. Vol. 18. No. 1. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN: 0924-1884, E-ISSN 1569-9986
- The Translator* 2006. Vol.13. No.1. Editor: Mona Baker, Manchester: St. Jerome. ISSN 1355-6509

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu